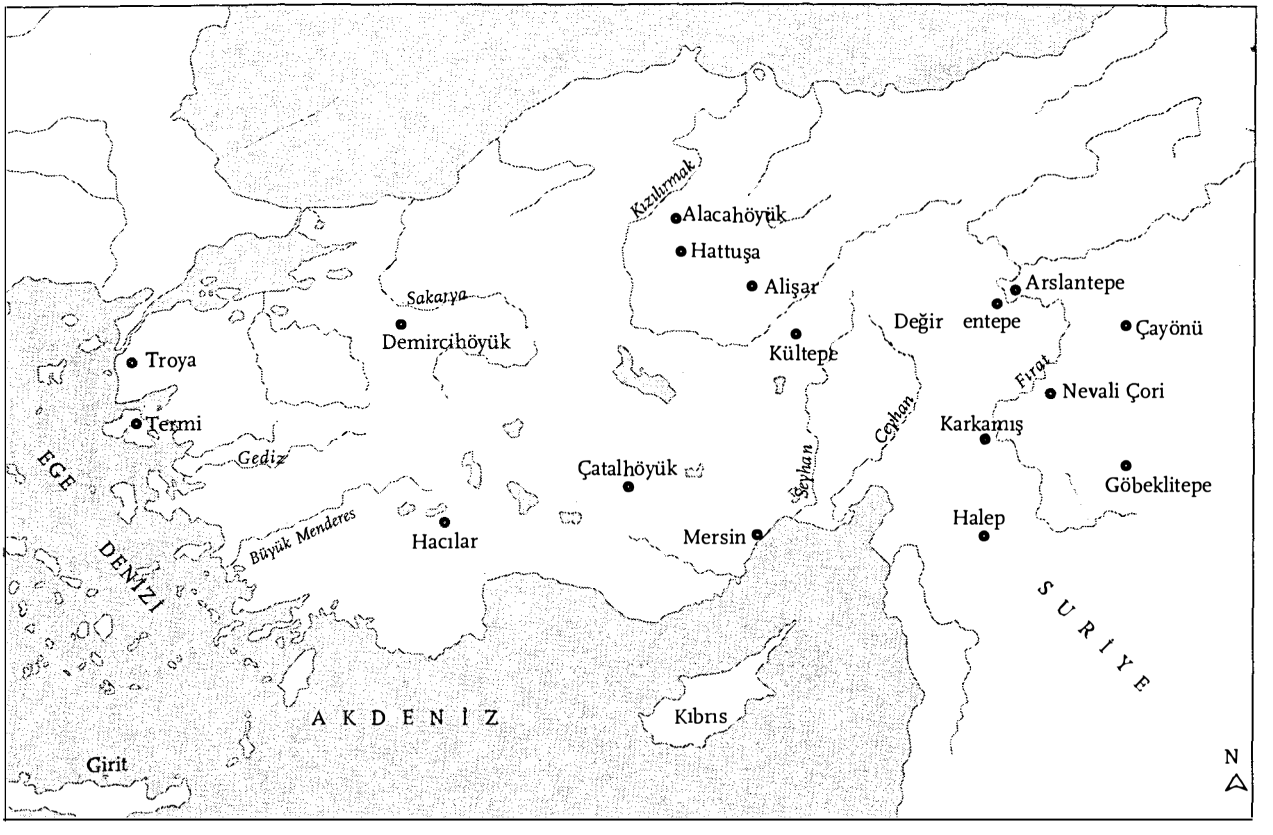
Elmar Schwertheim

Çeviri
Nuran Batu

Antikçağda Anadolu

Kitap Yayınevi

Harita 1. Tarihöncesi Anadolu ve kitapta adı geçen kazı yerleri

İçindekiler

Önsöz 7
Anadolu-Yer ve zaman 8
1- Erken Tarih 10
MÖ 10-3. binyıl arası 10
Asurlular 14
Hititler 16
2-Klasik Çağ öncesi ve Klasik Çağda İki Anadolu Uygarlığı 20
Frigyalılar 20
Lidyalılar 24
3- Yunan Kolonileri Dönemi 30
Anadolu sahil bölgelerinin kolonileştirilmesi 30
Ephesos ve Miletos'un erken tarihi 33
4- Anadolu'daki Pers Egemenliği 39
5- Anadolu'da Helenizm Dönemi 49
Büyük İskender 49
Diadokhoslar 53
Helenizmde kent ve hükümdar 57
Anadolu'nun hükümdar kültü 61
Yeni güçler-Galatlar 63
Kommagene–Bir Helen krallığı 67
6- Roma Egemenliğindeki Anadolu 71
Roma ve Pergamon 71
Pontus kralı VI. Mithradates ve Anadolu'nun
Pompeius tarafından yeniden düzenlenmesi 75
Caesar-Antonius-Augustus 80
7- Anadolu'nun Kültür ve Din Tarihi 83
Anadolu ve Mitra kültü 83
Anadolulu ana tanrıça 85
8- İmparatorluklar Döneminde Anadolu 89
Kentler 89

Helenizm ile Romalılaştırma çabaları arasında kalan Anadolu 92
Partlar-Sasaniler-Gotlar ve MS 3. yüzyıl krizi 94
Hıristiyanlık 97
İmparator Diocletianus ve Anadolu'nun yeniden düzenlenmesi 99
Büyük Constantinus ve Konstantinopolis'in kuruluşu 101
Resim Kaynakçası 107
Kısa Kaynakça 107
Dizin 109

Önsöz

Ön Asya ve Uzakdoğu'nun yüksek kültürleriyle Batı'da gelişen kültürler arasında bir köprü oluşturmuş olan Anadolu'nun tarihi, antikçağdan beri bölgenin jeopolitik konumu tarafından belirlenmiştir. Anadolu'nun tarihteki büyük önemi, bu bölgede kültürel ve etnik etkileşimlerin hiçbir dönemde engellenmemiş olmasıyla açıklanabilir. Ne Fırat nehri, ne Anadolu'nun yüksek ovaları ne de İstanbul ve Çanakkale boğazları Batı ile Doğu arasındaki etkileşime engel olabilmiştir. Tam tersine Anadolu, Doğu ile Batı'yı birleştirmiş ve böylece Akdeniz bölgesinin tarihi ve gelişimi için büyük önem taşıyan bir etken haline gelmiştir. Yunanistan ve Roma'nın, aynı zamanda Mezopotamya ve İran-Hint bölgelerinin tarihi ve kültürel yapısı, Anadolu'nun bu medeniyetler arasındaki aracı rolünü incelemeden açıklanamaz ve anlaşılamaz.

Anadolu'nun bu yolla tarih "yapması", fakat kendi kültür bölgesine has, bölge kimliğinin farkında olan bir tarih "yazmaması" bir çelişki olarak algılanabilir. Anadolu'da gördüğümüz tarihi fenomenleri çok kültürlü, kozmopolit veya evrensel olarak tanımlayabiliriz; fakat bu fenomenler, bir "Anadolulu tipi"nin ortaya çıkmasından bahsedemeyeceğimiz için, belirli bir kimliğin oluşmasına neden olmamıştır.

Buna göre Anadolu'nun tarihini yazmak, bu köprü diyarı için belirleyici olan kişi ve olayları anlatmak anlamına geliyor. Gerçi bunların izlerine artık Anadolu toprağında rastlanmıyorsa da, Anadolu'yu bir köprü olarak kullanmış olan devletlerin ve ülkelerin ve tarihlerinde bazı etkileri görülüyor.

Yukarıda bahsettiğim noktaları göz önünde bulundurarak Anadolu'nun tarihini yazmak için attığım bu ilk adımımın başarılı olup olmadığına okurlar karar verecektir.

Bu konuda beni cesaretlendiren ve destekleyen Dr. Stefan von der Lahr'a (Yayınevi C. H. Beck) ve benimle beraber düzeltinin zorluklarına katlanan asistanım Gudrun Heedemann'a teşekkür borçluyum.

Münster, Kasım 2004
Elmar Schwertheim

Anadolu-Yer ve Zaman

Bugün Anadolu'dan veya Küçük Asya'dan (Latince *Asia Minor*) bahsederken antikçağda hangi bölgenin kastedildiğini çoğunlukla göz ardı ederiz. Anadolu terimi ancak MS 5. yüzyılda antik literatürde ortaya çıkar. Hıristiyan tarihçi ve rahip Paulus Orosius putperestlere karşı yazdığı *Historiaum Adversum Paganos Libri VII*'nin [Paganlara Karşı Yedi Tarih Kitabı] ilk kitabında, antik dünyayı anlatır ve Anadolu hakkında şöyle der (I 26): "Asya toprağının, daha doğrusu Küçük Asya'nın, Kapadokya ve Suriye'ye uzanan doğu bölümünün dışında, her tarafı denizlerle çevrilidir. Kuzeyinde Karadeniz, batısında Marmara Denizi ile Ege Denizi, güneyinde Akdeniz bulunur." (Orosius, *Die antike Weltgeschichte in christlicher Sicht* [Hıristiyanlığa Göre Antik Dünya Tarihi], çeviri ve notlar Adolf Lippold, Zürih ve Münih 1985).

Demek oluyor ki bugünkü Türkiye'nin, doğuda Fırat'a kadar uzanan bölümü Küçük Asya diye adlandırılmıştır. Anadolu'da doğan ve MÖ 1. yüzyılın sonuna doğru Roma'da yaşamış olan coğrafyacı Strabon da bu bölgeyi bir yarımada olarak anlatır, fakat ona Asya adını verir ve tüm kıtayla aynı adı taşıdığını savunur. Buna göre Anadolu hem Orosius hem de Strabon için ülke, il veya herhangi başka bir politik yapıdan ziyade bir bölge adıdır. Anadolu, antikçağın hiçbir döneminde kendi içine kapalı olmadı veya tek bir güç tarafından yönetilmedi. Bu olguyu yarımadanın değişken coğrafi ve jeolojik yapısına bağlayabiliriz. Özellikle Ege'nin sahil bölgesiyle Anadolu olarak adlandırılan iç bölgedeki yayla birbirinden farklı yapılara sahiptir. Anadolu terimi çoğu kez Küçük Asya'yla özdeşleştirilir. Oysa şunu unutmamak gerekir ki Bizans döneminde Anadolu, Küçük Asya'nın batısında bulunan bir bölgeye (*Thema*) verilen isimdi, diğer yandan bugünkü tarihi coğrafyada Anadolu veya Anadolu yaylası Orta Asya'nın batı uzantısı olarak nitelendirilir. Bu terim, her zaman Küçük Asya'ya dahil edilen sahil bölgelerini kapsamıyordu.

Politik bakımdan Anadolu her dönemde ülkelerin, imparatorlukların, kavimlerin bir parçası olmuştur. Bir yandan Hititler, Persler veya Romalılar gibi imparatorluklar, kavimler, boylar veya kentler tarafından çağlar

boyunca paylaşıldı. Bu güçler zaman zaman tüm Anadolu'yu egemenlikleri altına aldılar, hatta sadece yarımadayı ele geçirmekle yetinmeyip, daha da ileri gittiler. Böylece Anadolu büyük güçlerin çok önemli ve merkezi parçası haline geldi. Öte yandan çoğu kez farklı boylar ve güçler aynı zaman dilimi içinde yarımadaya hükmettiler, örneğin İonlar, Aioller, Lidyalılar, Frigler, Karyalılar ve Kilikyalılar. Tüm Anadolu'nun coğrafi yapısındaki farklılıklar buna neden olmuştur diyebiliriz. Batıdan gelen İonlar ve Aioller, Anadolu'nun denize açılan, güzel, verimli sahil bölgesine yerleştiler. Balkan kökenli Frigler ise Anadolu'nun sert iklimli, sıra dağlarla kaplı yayalarında yaşadılar. Kilikyalılara gelince, bize soğuk ve yaşanılmayacak gibi gelen Toroslar bölgesini tercih ettiler.

Bütün bu bilgileri Ön Asya kültürlerinin çiviyazılarından, Mısır belgelerinden, Hitit metinlerinden veya Homeros'un *İlyada*'sından öğreniyoruz. Ama Anadolu, yazının bilinmediği dönemde, hatta insanlık tarihinin ilk zamanlarında bile bir köprü görevi görmüştü.

Birinci Bölüm

ERKEN TARİH

MÖ 10-3. binyıl arası

Son 50 yıl boyunca Anadolu'nun erken tarihi hakkında edindiğimiz bilgi çok büyük bir gelişme gösterdi. 1930'lu yılların ortasında Filistin'in Eriha şehrinde, MÖ 9. binyıla ait, insanlığın avcı-toplayıcı bir toplumdan –geçici olsa da– yerleşik düzene geçtiğini kanıtlayan, duvarlarla çevrili bir yerleşim merkezi keşfedildi. Eriha'da el sanatları, iş bölümü ve yerleşik düzenin belirtisi olan seramik bulunmadığı halde, bu yerleşim uzun zaman tarım ve hayvancılığın başlangıç noktası olarak kabul edildi. Tarım ve hayvancılık buradan yola çıkarak kuzeye doğru, Fırat ve Dicle nehirlerinin arasındaki bölgeye ve Toroslara yayılmaya başlamıştı.

Bugünkü Türkiye'de Torosların önünde Fırat ve Dicle'nin arasından güneye doğru uzanan bölgede yapılan araştırmalar, sadece bölgenin MÖ 10. binyılda başlayan bağımsız bir kültür gelişimine değil, aynı zamanda Erken Neolitik kültüre, yani Yeni Taş Devri'nin başlangıcına bakış açımızı da genişletti. Dicle'nin kaynağında bulunan Çayönü'ndeki kazı çalışmaları 1964 yılında başladı. Çayönü, doğu insanının yerleşik düzene geçişiyle ilgili sorulara yanıtlar vaat eden bir yerdir. Burada yerleşik bir toplumun nerdeyse tüm belirtilerini gösteren büyük bir yerleşim bölgesi ortaya çıktı. Sağlam yapılmış kulübe ve evlerde sık rastlanan dairesel veya oval şekil, giderek belli bir yapı tarzının geliştirildiğini, büyük dairesel ve dikdörtgen şekilli binalar, bunların çekirdek aileler yerine, soylar, gruplar ve daha kalabalık topluluklar için inşa edilmiş olduklarını gösteriyor.

Bu yörede bulunan ve neredeyse endüstriyel olarak nitelendirebileceğimiz bir biçimde toplumsal gereksinimleri karşılamak üzere üretilmiş olan araçlar, gereçler, özellikle de taş araçlar, burada böyle bir topluluğun yaşamış olduğuna ve o dönemde tarım ve hayvancılığın kolektif olarak yapıldığına işaret ediyor.

Kolektif çabalar başka alanlarda da kendini gösteriyor. Toplu olarak gerçekleştirilen gömme törenleri, bir gömme kültünün varlığına ve ataların toplu olarak anılmasıyla topluluğun pekiştirildiğine işaret ediyor.

Topluluk halinde tanrılara tapma ve birlikte yerine getirilen ritüeller, kuşkusuz yeni ve daha büyük sosyal grupların oluşmasına neden olmuştur. 1995'ten bugüne dek Urfa yakınındaki Göbeklitepe'de yapılan kazı çalışmaları bunu kanıtlamıştır (daha sonra Atatürk Barajı'nın yapımı nedeniyle Nevali Çori'deki arkeolojik kazı ve çalışmalar durdurulmuştur). Her iki kazı yerinde bulunan yapı ve heykeller, yapılan tahminlerini doğruladı. Göbeklitepe kazılarında MÖ 9000 dolaylarına ait yaban hayvanı heykelleri açığa çıkarıldı. Devasa, T biçimindeki stellerde yabanöküzü, yabandomuzu, aslan, tilki ve turna ile koça benzeyen hayvanlar, çoğu kez üst üste resmedilmiş. Resimlerde evcil hayvanlar ve antropomorf, yani insan şekilli figürler yer almıyor. Bu sanat eserlerinde avcıların hayal ve deneyim dünyaları yansıtılıyor. Avcılar Göbeklitepe'de dönemsel beraberlikleri ve hayvan heykellerinin önemli rol oynadığı toplu törenleri için bir merkez kurmuşa benziyorlar.

Nevali Çori'deki buluntular bizi topluluk halinde yaşamın geliştiği dönemlerin derinliklerine götürüyor. Orada ortaya çıkan neredeyse kare biçimli yapının detaylarla dolu inşaat tekniği, yan duvarlardaki taş sıraları ve heykelimsi T şekilli steller nedeniyle tıpkı Göbeklitepe gibi bir toplu tören yeri olduğu tahmin edilebilir. Duvarların birinde bulunan oyuk, belki de bir put için yapılmıştır. Bir insan heykelinin parçası veya devasa boyutlu bir baş bu putun kalıntıları mıydı bilemiyoruz, fakat orada rastlanan taştan veya pişmiş topraktan yapılmış diğer insan heykelleri, genel olarak o tarihe kadar henüz ulaşılmamış bir medeniyet düzeyinin, buna bağlı olarak da gelişmiş bir toplumsallığın bu yörede var olduğunu gösteriyor.

Bu medeniyet düzeyine yalnızca Fırat ve Dicle arasındaki üst Mezopotamya'da değil –MÖ 10. binyılda olmasa da– Fırat'ın batısındaki Anadolu'da da ulaşıldığı saptanmıştır. Nemrut dağında bulunan, seramiğin bilinmediği, dolayısıyla Aseramik Neolitik olarak adlandırılan döneme ait T biçimli stel bunu kanıtlamaktadır.

Bir sonraki kültür basamağında, tüm Anadolu'ya yayılmış olan yerleşimler ve MÖ 6000-2000'lerden, yani bakır ve bronzun işlendiği dönem-

den kalma buluntular yer alıyor. En önemli yerleşimler olarak Hacılar ve Çatalhöyük'ü örnek verebiliriz.

Anadolu yaylasındaki Burdur'un güneybatısında bulunan Hacılar tepesinde, henüz kilin işlenmediği Akeramik Dönemde bir yerleşim kurulmuştur. Köye benzer bir yapı, geniş evler ve taş heykeller bu yerleşimin ilk kültür örneklerini oluşturuyor. Erken Neolitik Çağdan kalma seramik buluntular sayesinde bu yerleşim ile çok da uzakta olmayan, Konya'nın güneydoğusundaki Çatalhöyük arasında bir bağlantı olduğu bile kanıtlanmıştır. Çatalhöyük, Anadolu'nun ortaya çıkarılmış en büyük yerleşimidir. Neolitik Çağda da büyük bir alana sahip olan bu yerleşimin kalıntılarında Anadolu'nun ilk topluluklarının yerleşikliğine dair en eski belirtiler saptanabilmektedir.

MÖ 6800'lere kadar uzanan döneme ait bina komplekslerinin kalıntıları, insanların yaşamı, dünya görüşü ve inançları hakkında bilgi veriyor. Dünyanın hiçbir yerinde bizi bunlar kadar bilgilendiren kalıntılara rastlanmamıştır. İngiliz arkeolog ve tarihöncesi dönem uzmanı James Mellaart'ın 1958'den beri yaptığı kazılar sayesinde Anadolu yaylasının güneybatı ucundan, Kuzey Suriye'de Fırat ve Dicle'ye kadar uzanan bölgeyi tanımamız mümkün olmuştur.

Çok sayıda duvar resimleri, heykeller ve mimari yapıtlar, buradaki bin yıllık yerleşim sürecine tanıklık etmekle kalmıyor, aynı zamanda farklı Anadolu kültürlerinin gelişimini ve bu kültürlerin Neolitik Çağdan Kalkolitik Çağa (metalin işlendiği dönem) geçişini de belgeliyor. Organize tarım, bu kadar büyük bir yerleşim için vazgeçilmez bir unsurdu. Burada el zanaatlarının ön plana çıktığı ve dallara ayrıldığı da kanıtlanmıştır. Ayrıca, bu yerleşimde rahip için özel bir bölgenin ayrılmış olması, bir hiyerarşi düzeninin kurulmaya başlandığını gösteriyor. Ritüeller ve din, Çatalhöyük'te zanaatkârı sanatçı haline getiriyor. Duvar resimleri, alçı rölyefler, putlar ve stilize edilmiş bukranionlar (kurban edilmiş hayvan başlarının taklitleri), Neolitik ve Kalkolitik çağlardaki Anadolu kültürüne yeni bir bakış olanağını veriyor. Burada dinsel törenlerin merkezini bereket ve güç kavramları oluşturuyordu. Boğa ve bereket sembolleri, abartılı bir şekilde tasvir edilen ana tanrıça sanatın başlıca temalarıydı.

Dönemin Anadolu kültürlerinin birbirinden bağımsız olup olmadıklarını yanıtlamak oldukça zor, fakat Orta Anadolu'dan çok, özellikle Güney Anadolu'da, Değirmentepe, Mersin, Hassek Höyük veya Arslantepe gibi yerlerde Suriye-Mezopotamya kültürleriyle karşılıklı bir etkileşimin varlığı daha belirgin olarak saptanabiliyor.

Kilikya ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan bu yerleşimlerde görülen kentsel özellikler, örneğin MÖ 4. binyıldan kalma savunma yapıları, tapınaklar veya saraylar Orta ve Batı Anadolu'nun erken Bronz Çağında da görülebiliyor. MÖ 3. binyılda Demircihöyük'te planlı biçimde inşa edilmiş köye benzer bir yerleşim, II. Troya'daki ilk büyük anıtsal yapılar, Alacahöyük'teki seçkin sınıfa ait, zengin süslemelerle bezenmiş mezarlar buna örnek olarak verilebilir.

Hititolog Evelyn ve Horst Klengel, bir adım daha ileri giderek erken dönemde de Anadolu kültürleriyle Ege kültürleri arasında bir ilişki olduğunu tahmin ediyorlar. Bu varsayımın doğruluğu yerel sanatla Girit sanatı arasındaki ilişkiye bakarak kanıtlanabilir.

"Kalkolitik ve Erken Bronz Çağı insanları, muhtemelen bu geleneklerin elçileriydi. O dönemde Anadolu'nun daha geniş bir çevreyle bağlantılarının bulunduğuna dair belirtiler giderek artmaktadır. Seramik çeşitleri, ev şekilleri ve yapı tarzları, tapınma sembolleri ve süslemeler bize çeşitli bölgelerden etkilenildiğini gösteriyor: Yunanistan, Trakya ve Balkanlar'ın kalan kısmı ile Ege, özellikle Alacahöyük ve Horoztepe'deki metal buluntulara bakarsak, Kafkas Bölgesi. Anadolu'nun güneydoğusundaki arkeolojik buluntularda ise, yakındaki Suriye ve Üst Mezopotamya'nın etkileri fark ediliyor. Kavimler köprüsü Anadolu topraklarındaki etnik hareketler; ayrıca ticaret alanının genişletilmesi, bu ortak özelliklerin varlığını açıklayabilir." (E. ve H. Klengel, *Die Hethiter. Geschichte und Umwelt* (Hititler. Tarih ve Çevre), 1970, 28-30)

Anadolu'nun 3. binyıla kadar olan tarihi hakkındaki bilgimiz, arkeolojik buluntuların yorumları üzerine kurulu. Bu buluntular farklı kültürlerin etkisine maruz kalmış birçok yerleşimin varlığını gösteriyor. Bu yerleşimlerin birbirleriyle etkileşim halinde olmaları ise ender olarak tespit edilmiştir. Anadolu'nun o döneminde geniş toprakların kentler, beyler, krallar veya başka hükümdarlar tarafından yönetilmesi henüz görülmüyor.

Bu yerleşimlerin arasındaki bağlantılar ve Anadolulu olmayan güçlerle olan ilişkileri hakkında, Anadolu sınırlarının dışında yazılmış belgeler sayesinde bilgi edinebiliyoruz. MÖ 3. binyılda yüksek medeniyet düzeyine ulaşmış olan Mezopotamya'da, Akad hükümdarları Sargon (MÖ 2340-2284) ve Naramsin'in (MÖ 2260-2223) dönemlerinde Güneydoğu Anadolu'ya karşı yaptıkları savaşları ve fetih seferlerini anlatan çiviyazısı metinler düzenlenmiştir.

Asurlular

Anadolu'nun en eski yazılı belgeleri olan ve Kaniş'te (bugünkü Kayseri'nin 20 km kuzeydoğusunda yer alan Kültepe) bulunan MÖ 2. binyılın erken döneminden kalma kil tabletler, Asur ülkesinin MÖ.18. ve 19. yüzyılda orta ve küçük büyüklükteki prensliklere bölünmüş olduğunu anlatır.

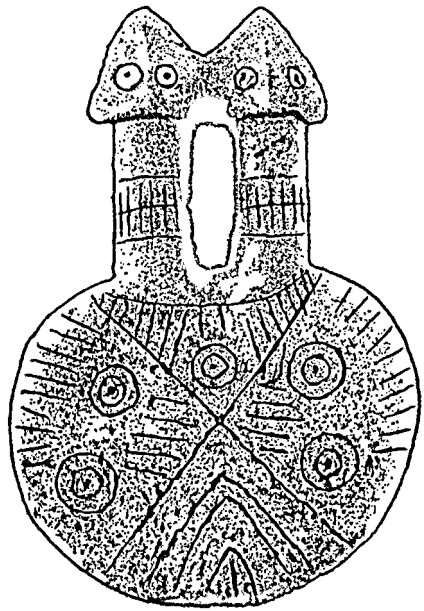
Bu tabletlerde kullanılan çiviyazısı ve dil Asurca olduğu için o dönemde Asurluların Anadolu'da güçlü bir egemenliğe sahip oldukları düşünülüyor. Belgeler, Anadolu'da 300 yıl süren Asur varlığının kanıtıdır, fakat metinlerde bahsi geçen yerler Asur kolonileri veya hükümdarların yaşadığı kent merkezleri değildir. Türk Tarih Kurumu'nun yaptırdığı yeni kazı çalışmaları ve metinlerin yorumlanması, bu yerlerin yalnızca ticaret merkezleri olduğunu gösteriyor.

Son yüzyılda, Asurluların Anadolu'daki en önemli ticaret yerinin Kaniş-Kültepe olduğunu anlatan binlerce kil tablet bulunmuştur. Bu tabletlerde, yeri henüz belirlenmemiş olmakla beraber, Kaniş'ten çok uzak olmayan yerleşimlerden de bahsediliyor. Bu arada Kızılırmak yayı içindeki Hattuşa [Boğazköy] ve Alişar'ın da adı geçiyor. Demek ki, Asurlular *karum* adını verdikleri ticaret merkezleriyle Anadolu'nun büyük bir bölümünü bir ağ gibi kaplamışlar.

Hititologlara göre, *karum* ticaret makamı, ticaret organizasyonu veya ticaret temelli bir yerleşim merkezi anlamına gelebiliyor.

Kültepe'de ortaya çıkan *karum*, kuşkusuz Anadolu'nun en dikkate değer olanıydı. Daha önce de değindiğimiz gibi, burası yalnızca Kanişli tüccarların ticaret için kullandıkları kil tablet arşivini barındırmıyor; diğer ticaret üsleriyle yapılan alışveriş de buradan yönetiliyordu. Hemen hemen her

karum, bölgenin yerli prensleriyle anlaşmalar yapıyordu. Bu da her ticaret üssünün özerk olduğu ve yerleşimlerden bağımsız olarak onların yanı başında varlığını sürdürdüğü anlamına gelir. Nitekim Kültepe'deki etrafı çevrili Hitit yerleşiminin adı Neşa (bkz. sonraki bölüm), kent kapısının önündeki Asur ticaret üssünün adı ise Kaniş'tir. Kaniş, bağımsız bir hukuki statüye sahipti. Neşa ve Kaniş'teki benzer mimari tarz, buradaki evlerin yerel yapı ustaları tarafından inşa edildiğini gösteriyor.

Resim 1: Kültepe'de bulunan bir idol.

Asur belgeleri, Anadolu'nun tarihi hakkında daha başka önemli bilgiler de veriyor. Metinlerde bahsedilen kişilerin adlarında, Proto-Hint-Avrupa, Asur, Luvi, Hurri ve Hitit dillerine ait sözcükler bulunuyor. Tanrılar dünyasında da Mezopotamya ve Anadolu-Hitit kökenli tanrılar yan yana duruyor: Kaniş/Neşa'da, Assur, İştar ve Hadad'a tapıldığı gibi, Kubaba veya Ana'ya da tapılıyordu.

Kaniş metinlerinde aktarılan gözlemlerin Anadolu'daki tüm yerleşimler için tipik olduğunu varsayarsak, Anadolu'da MÖ 2. binyılın ilk yarısı gibi erken bir dönemde ortaya çıkan farklı kültürlerin etkisinde kalmış bir toplumsal hayattan bahsedebiliriz.

Kültürel, dinsel ve geleneksel farklılıklar, büyük anlaşmazlıklardan çok barışçıl bir birlikteliğe neden olmuştur. O dönemlerde bu bölgede iki dil kullanılıyordu; yerel tanrıların yanında diğer yabancı tanrılara da tapılıyordu; birbirinden farklı politik ve idari sistemler altında yaşanılıyordu. Buna rağmen dar bir alanda, Neşa ve Kaniş kentleri arasında ticaret yapılıyor ve evlilikler gerçekleştiriliyordu.

Barış dolu bu ortak yaşamın neden MÖ 16. yüzyılda sona erdiği bilinmiyor ve herhalde daha uzun bir süre bu sır olarak kalacak. Tahminlere

göre Kaniş bir şiddet eylemi sonunda yıkıldı. Bu olayda Kafkaslardan gelen Hint-Avrupa kavimlerinin bir etkisi olup olmadığını gelecekteki bulgular açıklayacaktır. Asurluların iktidarı kaybetmesinden sonra büyük bir olasılıkla çok sayıdaki ticaret merkezi yerli halkın eline geçmiştir.

Hititler

Hititlerin tarihi Hint-Avrupa dil grubundan olan kavimlerin en geç MÖ 3. binyılda, büyük olasılıkla Karadeniz'in kuzeyinden, Kafkaslar üzerinden gelip Anadolu'ya yerleşmeleri ile başlar. Bu olay Hint-Avrupa dil grubu için büyük önem taşımaktadır, çünkü sözcük ve kavramların kökenlerini araştırırken MÖ 3000 yılına kadar eskilere gidebilmek, sadece Anadolu'da bulunan yazılı belgeler sayesinde mümkün olabilmektedir. Böylece Hint-Avrupa dil grubunun ilk basamağı olarak adlandırabilecek bir evreye ulaşılabilmektedir. Anadolu'dan başka hiçbir bölgede böylesine geniş bir zaman dilimi boyunca Hint-Avrupa dil grubunun gelişimi incelenemiyor.

Hitit dili, bu en eski Hint-Avrupa dil grubundan çeşitli evrimler geçirerek oluşmuştur. MÖ 1800 yılı civarında Neşa'da konuşulan ve Kaniş/Neşa'daki Asur belgelerinden bildiğimiz Hititçe işte bu dildir. Daha sonraki dönemde, yani MÖ 1600-1200 arasında ise –Hattuşa'da bulunan yazılı belgelerin de kanıtladığı gibi– Hititçe'nin daha ileri ve değişime uğramış bir basamağı olan Hatti dili konuşuluyordu.

Hitit dilinin gelişimini ve Hitit Krallığı'nda konuşulan diller üzerindeki araştırmaları, Hitit dünyasına dair bulgularıyla bilim tarihinde çığır açan iki bilim adamı üstlenmiştir. Bunlardan biri, 1915'te Hitit anıtlarının sırrını çözüp, bu dilin Hint-Avrupa kökenli olduğunu açıklayan Çek dilbilimci Bedrich Hrozny'dir. Diğeri ise 1922'de Alman Doğu Bilimleri Kurumu'nun dergisindeki bir yazısında, Hattuşa'da o tarihe kadar bulunmuş olan metinlerde sekiz farklı dil, daha doğrusu dil gelişim aşaması saptadığını kanıtlayan Emil Forrer'dir. Bu dillerden biri, Orta Anadolu'nun doğusunda, Neşa ve Kaniş'te kullanılan muhtemelen en eski dil olan *Nesili,* bir diğeri Orta Anadolu'nun kuzeyinde konuşulan *Hattili;* bir başkası Güney ve Batı Anadolu'da yaygın olan *Luvili* ve Orta Anadolu'nun kuzeyinde kullanılan *Palaumnili* (*Palai*) dilleridir. Forrer, Hitit metinlerinde Hint-Avrupa

dil ailesine ait bu dillerin yanı sıra, Hurri, Babil, Sümer ve Hint-İran kökenli sözcüklerin varlığını da kanıtlamıştır. Bu bulgu, dilbilimciler için ilginç olmanın dışında tarihçilere de MÖ 14. yüzyıldaki Hitit başkenti Hattuşa'daki kültürel çeşitlilik konusunda ışık tutmuştur.

Böylece dil konusundan Hititlerin tarihine, daha doğrusu Önasya'daki Mısır ve Babil gibi güçlerin yanında Anadolu topraklarının ilk büyük devleti olarak doğuda uzun yıllar varlığını sürdürebilen Hitit Krallığı'nın tarihine geçmiş olduk.

MÖ 18. yüzyılda Neşa'lı kral Anitta'nın kendi hükümranlık bölgesinin dışındaki diğer Hitit krallarının hükümranlık bölgeleri olan Hattuşa'yı, Karadeniz kıyısındaki Zalpa'yı ve güneydeki Puruşanda'yı ele geçirdiği ve böylece Karadeniz kıyısından başlayıp, Orta Anadolu üzerinden Güney Anadolu'nun kıyı kesimine kadar uzanan ilk büyük krallığı kurduğu belgelenmiştir.

Krallığın yönetim merkezi, Anitta döneminden MÖ 16. yüzyıla kadar Neşa kenti idi. Anitta'nın uzaktan akrabası olan I. Hattuşili (MÖ 1565-1540 civarı), Hattuşa'yı hükümet merkezi ilan edip, Hitit Krallığı'nın başkenti haline getirdi.

I. Hattuşili döneminde, batıda Ege'ye kadar genişleme siyaseti izlendi. Bu esnada Arzava ülkesi ve daha sonra Ephesos'la (Efes) özdeşleştirilen o dönemin bile en önemli başkenti olan Apaşa fethedildi. Hitit Krallığı, doğuda da Suriye ve Babil'e kadar genişledi, Halpa (Halep) kenti ele geçirildi ve Hammurabi Hanedanı'na son verildi.

Hititler, bundan sonraki 150 yıl boyunca, Karadeniz kıyısındaki Kaşka kavimleri, doğudaki Mittanniler ve batıdaki Arzava'yla anlaşmazlıklar yaşadılar. Bu tartışmalar ve iç siyasi sorunlar yüzünden Hitit Krallığı, birçok kez yıkılışın eşiğine kadar geldi. Öte yandan o dönemden kalma birçok belge, Hitit hükümdarlarının üstün siyasi zekâ ve öngörü yeteneklerinden bahseder. Örneğin Kral Telibinu (MÖ 1500 civarı), krallığın geleneksel temel değerlerini esas alan bir anayasa çıkartmıştır. Bu anayasanın temellerinde ordu, kraliyet idaresi, kült ve din gibi, krallığın her alanına bağlılık ve sorumluluk üzerinde önemle duruluyordu. Telibinu döneminde, dış siyaset konusunda, kraliyet ailesi ya da hanedanı ne kadar büyük olursa olsun, bunun fet-

hedilen tüm bölgeleri yönetmeye yetmeyeceği anlaşılmıştı. O yüzden devlet sözleşmeleri yapılarak, fethedilen bölge ve ülkelerin bazıları tebaa statüsünden çıkarıldı ve Büyük Hitit Krallığı'na bağlı eyaletler oluşturuldu. Bunlardan biri Anadolu'nun güneydoğusunda yer alan Kizzuvatna'ydı.

Hitit Krallığı I. Şuppiluliuma'nın egemenliğinde (MÖ 1355-1320 civarı) Mısır ve Babil'le boy ölçüşecek bir imparatorluk haline geldi.

Ugarit üzerinden Suriye'nin güneyine kadar uzanan; Mittannilerin egemenlik bölgesini içeren ve bir aralık tekrar bağımsız olmayı başaran Arzava'yı da kapsayan fetihler Hitit Devleti'nin sınırlarını o güne dek görülmemiş bir şekilde genişletti. Birer müttefik durumunda olan eyaletler artık yalnızca iç meselelerinde bağımsız karar verme yetkisine sahip, merkeze bağımlı vasal beylikler haline getirildi. Bunların arasında doğuda dikkate değer olanlar Karkamış beyliği; batıda şimdiye kadar Arzava'ya bağlı olan Mira, Seha ve II. Muvattalli'den beri (MÖ 1290-1272 civarı) Vilusa ülkeleri idi. Vilusa, daha sonra Troya olarak bilinen bölgenin de büyük bölümünü kapsıyordu.

Sadece Grek-Miken imparatorluğuna bağlı Ahiyava'ya ait Millavanda (Miletos) Hitit egemenliği altına girmedi. Bu konuya daha sonra döneceğiz. MÖ 1275'te ünlü Kadeş Savaşı'nda, II. Ramses yönetimindeki Mısır ordusunun genişleme arzusunu bastıran ve böylece Hitit İmparatorluğu'nu kurtaran da II. Muvattalli'ydi.

Belki imparatorluğun devasa büyüklüğü, belki böyle bir imparatorluğu yönetmenin zorluğu, belki de kraliyet ailesinin içindeki çekişmeler, MÖ 13. yüzyılda büyük gerginliklere; iç ve dış siyasette ciddi anlaşmazlıklara yol açmıştı. Ege'deki komşu devletlerle, kendilerine bağlı vasal ülkelerle yapılan uzun mücadeleler ve hükümdarın yerine geçemeyen oğullar tarafından yönetilen beylikler, küçük Hitit krallıklarının kurulmasına neden oldu; örneğin Anadolu'nun güney kıyısında yer alan Tarhuntaşşa veya Fırat'ın kuzeyinde egemenliğini sürdüren Karkamış. Bu gelişmeler Hitit İmparatorluğu'nun çöküşünü hazırladı. Hititlerin son büyük kralı, MÖ 1190 civarına kadar ülkeyi yöneten II. Şuppiluliuma idi.

Hükümdarlık tahtına geçemeyen hanedan mensupları yönettikleri beyliklerden yeni krallıklar oluşturdular, ama bunlar hiçbir zaman başken-

ti Hattuşa olan geçmişteki Hitit İmparatorluğu'nun coğrafi genişliğine ve siyasi üstünlüğüne erişemedi.

Bu yeni krallıkların tümü, hanedan geleneklerini MÖ 8. ve 7. yüzyıla kadar taşıyabilen imparatorluk haleflerinin etrafında oluşuyordu, fakat bunların hiçbiri eski imparatorluğun gücüne ulaşamadı. Bu durum çöküşün hızla yaklaştığını gösteriyordu, bilgi aktarımının devamını aksatan bir olay da çiviyazısı yerine daha zor yazılan Luvi kökenli hiyerogliflerin kullanılmasıdır. Bu hiyeroglifler, artık kil tabletler yerine stel, kaya kabartmaları veya ortostat diye adlandırılan taş blok ve levhalara yazılıyordu. Güneydoğu Anadolu'da ve Suriye'de kurulan bu devletler hakkında bize özellikle Asur ve Urartu dönemlerinden kalma belgeler bilgi veriyor. Asur ve Urartu devletlerinin hükümdarları, Güneydoğu Anadolu'da, Hititlerin halefi olan devletlerle yıllarca savaştılar.

Batıdaki Hititlerin halefi olan devletlerle ilgili bilgi ise neredeyse hiç yok. Hitit İmparatorluğu'nu izleyen yüzyıllar, bizim için hâlâ "karanlık çağ" niteliği taşır, fakat yakın bir zamanda Troya'da, üzerinde Luvi hiyeroglifi bulunan bir mühür ortaya çıktı. Belki bu mühür, bu sır perdesini aralamaya yardımcı olacak. Bir tek buluntu ile tarihi yorumlamak zor da olsa bu mühür belki Hitit halef devletleriyle olan bir bağlantıya ışık tutar. Hatta belki de Vilusa, bu devletlerden biriydi.

Anadolu'nun batı kıyısında süregelen araştırmalar, kazı çalışmaları ve alan araştırmaları, önümüzdeki yıllarda umarız bahsettiğimiz "karanlık çağ"ı aydınlatır.

İkinci Bölüm

KLASİK ÇAĞ ÖNCESİNDE VE KLASİK ÇAĞDA İKİ ANADOLU UYGARLIĞI

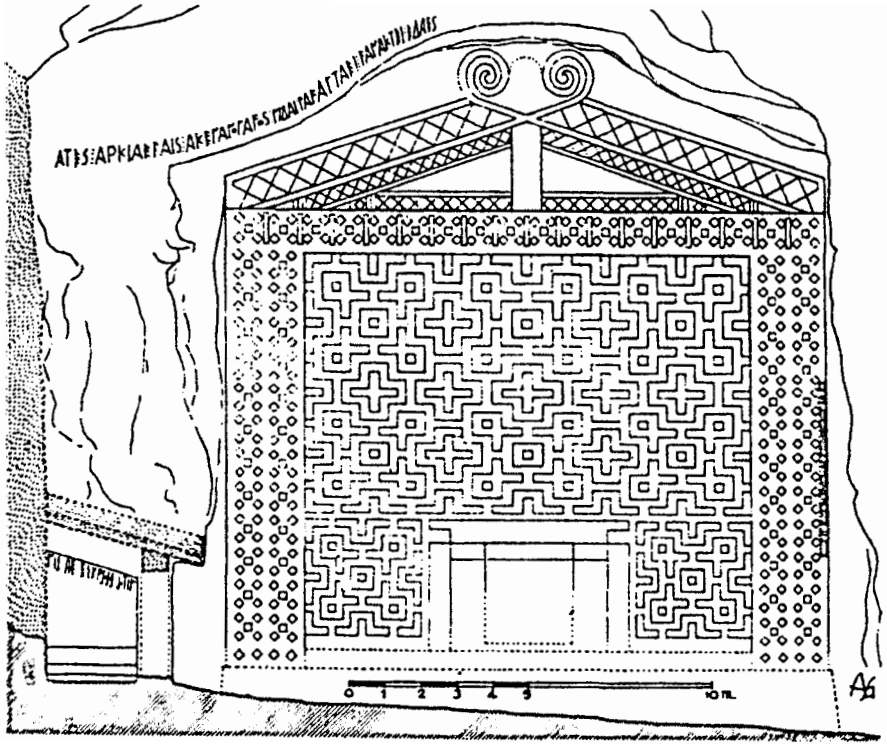
Frigyalılar

Troya veya Vilusa'nın etrafındaki bölgede ortaya çıkan buluntular, MÖ 1200 yılındaki Ege Göçü sırasında Anadolu'ya yerleşen Trakya kavimleri açısından da tarih bilimi için büyük önem taşıyor. Hint-Avrupa dilini kullanan bu kavimler arasında, muhtemelen Çanakkale Boğazı üzerinden Troya'ya akın eden Frigyalılar da yer alıyordu. Troya VII b katında bulunan ve MÖ 1200-1000 arasındaki döneme ait, "Buckelkeramik" denilen ünlü seramiği üretenler belki de Frigyalılardı. Bu kesin değilse de oldukça mümkündür.

Homeros'un *İlyada* destanının bir yerinde Sakarya nehri çevresinde yaşayan Frigyalılardan bahsediliyor. Öte yandan kahraman Askanios'lun yönetiminde (Il. 2, 862) efsanelerle dolu Troya Savaşı'na katılan Frigyalılar da *İlyada*'nın konusu. Bütün anlatılanların kurgu veya gerçek olup olmadığı bilinmiyor. Fakat *İlyada*'nın doğduğu yıllar bizi Frigya İmparatorluğu'nun en parlak dönemine, yani MÖ 8. ve 7. Yüzyıllara götürüyor. *İlyada*'nın yazarı büyük bir olasılıkla Anadolu'da Frig egemenliğinin izini bulmuş ve Troya Savaşı'nı anlattığı hikâyesiyle birleştirmiş olmalı.

Bunun dışında elimizde Frigyalıların erken dönemiyle ilgili doğrudan bilgi veren başka deliller yok. Sadece Asur kralı I. Tiglat Pileser (MÖ 1112-1072), Yukarı Dicle vadisinde Muşkilerle yaptığı savaştan bahseder ve II. Sargon da MÖ 8. yüzyılda, genelde Frig hükümdarı Midas'la özdeşleştirilen Muşki kralı Mita'ya karşı savaştığını bildirir.

Fakat Tiglat Pileser'in MÖ 12. ve 11. yüzyıllarda savaştığı Muşkilerin o dönemde Balkanlar'dan gelen Frigyalılar olup olmadığı şüphelidir, çünkü bu, çok erken bir zamanda Çanakkale Boğazı'ndan Dicle'ye kadar olan bir bölgeye onların sahip oldukları anlamına gelir. Amerikalı tarihçi Machteld Mellink, Frigyalıların Dicle'deki Muşkilerle özdeşleştirilmemesi gerektiği-

Resim 2: Midas'ın mezarının geometrik desenlerle süslü kaya cephesi

ni vurgulamıştır. Muhtemelen Frig kralı Midas, MÖ 8. yüzyılda Dicle'deki Muşkileri egemenliği altına almış ve bu yolla II. Sargon'un yıllıklarına Muşki kralı Mita olarak geçmiştir.

Dil biliminin, Muşki etnik grubuyla Moezya ve Misya etnik grupları arasında bağlantı kurması kuşkulu bir durum yaratmıştır. Birinci grup, Yukarı Tuna bölgesindeki Roma vilayeti Moezya'ya adını vererek varlığını sürdürmüştür; ikinci grubu da Frigya'nın bir bölümü olan Kuzeybatı Anadolu'daki Misya'dan tanıyoruz. Gelecekteki çalışmalar belki Muşki, Frigya, Moezya ve Misya arasındaki ilişkiye netlik getirecektir, fakat Frigyalıların MÖ 12. yüzyılda diğer Balkan kavimleriyle birlikte Ana-

dolu'ya yerleştiğini kesin olarak söyleyebiliriz. Başlıca yerleşim alanları, Anadolu yaylasıydı. Anadolu'nun sahil bölgeleri, Frig buluntuları bakımından oldukça fakir olduğu için Frigyalılar, Orta Anadolu sakinleri olarak algılanmalıdır.

Bir imparatorluğun oluşumu, daha sonraki kaynaklarda yer alıyor. Özellikle Yunanlı tarihçi Herodotos ve Romalı coğrafyacı Strabon, MÖ 8. yüzyılda Kral Midas'ın yönetiminde, başkenti, babası Gordios'un adını taşıyan (Gordion) bir krallıktan bahsederler. Bu krallık gerçekten Dicle'ye kadar uzandıysa, zamanında büyük devlet niteliği taşımış olmalı ama, şimdiye kadar yapılan çalışmalar Frigyalılardan kalma yazılı anıtlar, krallığın doğuşu, gelişimi ve çöküşü hakkında ayrıntılı bilgi edinmemiz için yeterli değil.

Sadece Strabon'dan öğrendiğimize göre, Kral Midas'ın MÖ 697 veya 696 yılında boğa kanı içerek hayatına son verdiğini biliyoruz. Bu tuhaf intiharın nedeni tahminlere göre Frig ordusunun İran'dan gelen ve göçebe bir halk olan Kimmerler tarafından bozguna uğratılmasıydı. Kimmerlerin rüzgârı, bundan sonra yaklaşık yüz yıl boyunca Anadolu'da huzur ve barışı sarsacaktı. Lidya kralı Alyattes, MÖ 7. yüzyılda Kimmerleri yenip ülkeden sürdü (bkz. s. 27). Frig Krallığı için Midas'ın yenilgisi Gordion'daki merkezi gücün çöküşü anlamına geliyordu. Anadolu'da ayakta kalmayı başaran az sayıdaki küçük Frig beylikleri MÖ 7. yüzyılda Lidya egemenliği altına girdi.

Anadolu'da yaklaşık yüz yıl süren Frig hükümdarlığı, Geç antikçağı etkilemiş; bugüne kadar süren önemli izler bırakmıştır. Kral Midas için yapılan Frigya şapkası buna bir örnektir. Anlatılanlara göre bir terzi kralın efsanelere konu olan kocaman kulaklarını saklamak için bu şapkayı tasarlamış. Frigya şapkası daha sonra Tanrı Mithra'da; Hıristiyan sanatında Üç Bilge Kral'ın başlığı, hatta Yeni Çağın ilk döneminde Jakoben şapkası olarak karşımıza çıkmıştır.

Frigya bölgesinde görüp hayran olduğumuz Midas'ın mezarını süsleyen geometrik desenler, modern sanatı etkilemiş, birçok kez taklit edilmiştir. Son yıllarda Gordion'da Amerikalı uzmanlar tarafından yapılan kazı çalışmalarının ortaya çıkardığı ahşap kakma ve fildişi oyma yapıtlara zamanında Yunanlılar ve Romalılar da hayranlık duymuş olmalı.

Sadece Frig sanatı değil, Frig dili de MÖ 8. ve 7. yüzyıllarda hayatta kalmayı başarmış, elimize ulaşan kanıtlara göre Anadolu'daki Roma İmparatorluğu dönemine kadar devam ettirilmiştir. Frig dili, muhtemelen o dönemde artık MÖ 8. yüzyıldaki haliyle konuşulmuyordu, fakat buna rağmen canlıydı. Frigya'da bulunan, MS 1-3. yüzyıllardan kalma Yunan mezarlarındaki lanetleme ifadeli yazılar bu düşüncenin doğruluğunu belgeler nitelikte.

MÖ 7. yüzyılda ayakta kalmayı başaran ve Anadolu'nun tarihini etkileyen unsurlar arasında özellikle Frig dini ve Frig kültünün içeriği ve anıtları yer alıyor. Frig kültü, Roma'da bile Geç Antik Döneme kadar etkileyici olmuştur. 2. Pön Savaşı (MÖ 218-201) sırasında Sibylla kehanet kitaplarının tavsiyesi üzerine Ana Tanrıça Kybele, Frig kenti Pessinus'tan Roma'ya getirilmiş ve on yıllık bir yapım süresinden sonra MÖ 191 yılında Palatium Tepesinde Kybele'ye bir tapınak adanmıştır.

Büyük Ana, Ana Tanrıça veya bir başka adı Kubaba olan Kybele, kesinlikle Frig kökenli bir tanrıça değildir. Kybele kültünün benzerini Doğu'da ve Anadolu'da bulmak imkânsız. Rahiplerin kendilerini hadım etmesi, Doğu'nun diğer dinlerinde görülmez. Bu kült biçimi, Anadolu'ya Frigyalılar tarafından tarihöncesi Avrupa'dan getirilmiş olmalı. Albrecht Goetze'nin "Kulturgeschichte Kleinasiens" (Anadolu'nun Kültür Tarihi) adlı makalesinde de tespit ettiği gibi, hadım geleneğinin kaynağı Klasik Antik Döneme kadar aktarılan çeşitli versiyonları olan bir kült efsanesidir. Efsaneye göre, Kybele bazı kaynaklarda oğlu, bazı kaynaklarda da sevgilisi olarak anlatılan Attis adlı delikanlıya, bir çam ağacını kullanarak kendini hadım etmesini emreder.

Attis bu nedenle oracıkta ölür, fakat akan kanlardan bitki şeklinde yeni canlılar oluşur. Başka bir efsaneye göre Attis, tam olarak ölmez; saçları ve tırnakları uzar ve yaşamaya devam eder. Efsanenin değişik bir biçimine göre Attis öldükten sonra dirilir. Kybele rahipleri, kendilerini sakatlayarak Attis olduklarına ve onun gibi ölümden sonraki hayata katkıda bulunacaklarına, hatta yaşamaya devam edeceklerine inanırlardı. Efsanenin farklı versiyonları, Kybele kültüyle ilgili çılgınlıklardan ve âlemlerden bahseder; bu nedenle kült Roma'da kanun yoluyla yasaklanmıştı. Romalı şair Ovidius, *Fasti* adlı eserinde Roma'nın Geç Cumhuriyet ve İmparatorluk dönem-

lerinde Tanrıça Kybele ve *paredrosu*, yani yardımcısı olarak anılan Attis için düzenlenen ve birkaç gün süren şenlikleri tasvir eder. Bu eser bize Frig kültünün nasıl geliştiğini etkileyici bir şekilde anlatır (bkz. s. 85 ve sonrası).

Ay tanrısı Men de Frig kökenlidir. Bu kökenin sonraları da hatırlandığı, Roma döneminde Men ve Attis'e birlikte tapınılmasından da anlaşılmaktadır; Attis, Roma efsanelerinde, Menotyrannos olan ikinci adıyla geçer. Frig tanrılarının birçoğuna yüzyıllar boyunca *epitet* denilen bu ikinci adlarla tapılmaya devam edilmiştir. Örneğin Zeus'un ikinci adlarından biri Bronton'du; bu da onun muhtemelen Frig kökenli bir gök tanrısı olduğunu gösterir. Zeus Bennios adı ise Frig kökenli bereket ve hasat tanrısını anımsatıyor.

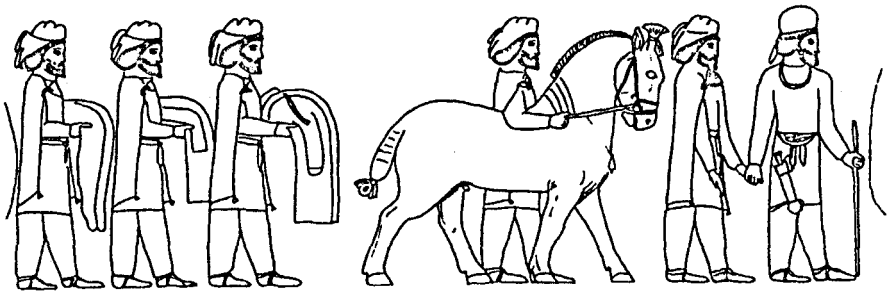
Hıristiyanlıkta Sabaoth şeklinde geçen sözcükte yeniden ortaya çıkan Sabazios'a da Roma İmparatorluğu'nda bir Frig tanrısı olarak tapılırdı. MS 3. yüzyılda Roma İmparatorluğu egemenliği altındaki Germania'da bile Sabazios kültü izlerine rastlamak mümkün. Ama tüm tanrıların üstünde, daima Friglerin en önemli tanrısı Kybele yer almıştır.

Frigyalıların yol açtığı tarihi olayların Anadolu tarihi üzerinde bıraktıkları etki çok güçlüdür.

Lidyalılar

Frigyalılarda olduğu gibi, Lidyalıların Anadolu tarihine girdiği dönem hakkında da fazla bilgi sahibi değiliz. MÖ 2. binyıl civarındaki erken tarihleri bugüne dek aydınlanmamıştır, çünkü Lidyalıların o döneme ait yazılı belgeleri yoktur. Sadece Lidya dili hakkında edindiğimiz tek bilgi, genel olarak Batı Anadolu'nun en eski dillerinden olduğu kabul edilen, Hint-Avrupa dil grubuna ait kendine özgü bir dil olduğudur. Pek az istisna hariç, Lidya'ya ait eski dönemlerden kalma dil belgeleri, ancak MÖ 4. ve 3. yüzyıllarda karşımıza çıkıyor.

Erken dönem konusunda, sonraki bölümlerde bahsedeceğimiz konularda da olduğu gibi, Herodotos ve coğrafyacı Strabon'a bağlıyız. Herodotos, birinci kitabında Lidyalılar ve hükümdarlarına geniş yer ayırıyor. Lidya ülkesine gelince, Strabon'un MÖ 1. yüzyılda betimlediği sınırları temel almamız gerekir. Buna göre Lidya'nın kuzeyinde Misya, doğusunda Frigya,

Kapadokya elçileri

İyonya elçileri

Lidya elçileri

Resim 3: Persepolis'te Apadana'nın önünde Anadolu kavimlerinin elçileri

güneyinde Karya bulunuyordu; batısındaysa Ege sahili doğal bir sınır oluşturuyordu. Bu sınırlar, MÖ 14-12. yüzyıllarda Hitit belgelerinde Mira ve Seha adıyla anılan vasal devletlerin alanını kapsıyor.

Herodotos, bize Lidyalıların erken tarihini şöyle anlatıyor (I 7): "Herakleideslerin hükümdarlığı böylece Kroisos'un soyuna, Mermnadailere geçti: Yunanlıların Myrsilos adını verdikleri Kandaules, Sardes tiranıydı. Herakles'in oğlu Alkaios'un soyundan geliyordu. Sardes'te Herakleides ailesinden gelen ilk kral, Ninos'un oğlu, Belos'un torunu, Alkaios'un büyük torunu Agron'du. Myrsos'un oğlu Kandaules son kraldı. Bu ülkenin Agron'dan önceki kralları Attis'in oğlu Lydos'un soyundan gelenlerdi, dolayısıyla adı önceden Meiler olan halka ona atıfla Lidyalılar adı verildi. Lidyalılar, bir kehanetten sonra hükümdarlığı Herakleideslere bırakmışlardır. Herakles ile İardanos'un bir kölesinin soyundan gelen Herakleidesler, Myrsos'un oğlu Kandaules'e kadar 22 nesil, 505 yıl boyunca hüküm sürmüşler ve taht hep babadan oğla geçmiştir." (*Herodot, Historien.* Griechisch-deutsch, ed. J. Feix, Münih 1977)

Herodotos, burada Lidya tarihinin sonunu anlatıyor, çünkü Kroisos Mermnadailerin ilk değil, son hükümdarıydı. İlk hükümdar Gyges'ti. Gyges'le birlikte ilk kez güvenilir tarihi verilere kavuşuyoruz. Gyges, MÖ 697/6 tarihinde Gordion'un fethiyle Frigya'yı yok eden Kimmerlere karşı yapılan savaşta ön plana çıkmıştı. Bu dönemden başlayarak Herodotos'un bahsettiği gibi 505 yıl geriye gidersek, MÖ 12. yüzyılda Lidya'nın efsanevi başlangıç dönemine geliriz. Lidya egemenliğinin başlangıcından söz eden efsane az da olsa tarihi gerçekler içeriyorsa Ninos'un oğlu Kral Agron'un Sardes'teki hükümdarlık dönemi belki MÖ 12. yüzyılda Anadolu'nun yapısını değiştiren büyük Ege göçüyle birleştirilebilir. Efsaneye inanmak gerekirse, daha önce Lidya'da Attis'in soyundan gelen ve adını oğlu Lydos'tan alan bir hanedan vardı, fakat bu hanedanın yönetime geçtiği tarih bugüne kadar aydınlatılamamıştır.

Ege göçünün neden olduğu bölgesel değişiklikler, batıdaki Yunan topraklarından gelip Anadolu'nun batı Ege sahillerine yerleşmiş koloni sakinlerini etkilemiştir (bkz. s. 30 ve sonrası). Lidya'nın tarihi, kolonilerinkine paralel biçimde geliştiği için, Lidya'ya ait yazılı belgeler olmadığı halde Yunan tarihyazıcılığı, bu dönem hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlıyor.

Herodotos, bize Lidya tarihiyle ilgili önemli bilgiler aktarırken, Anadolu'nun batı sahilindeki Yunan kenti Halikarnassos'ta dünyaya gelmiş olduğu için, konuyu daima Yunan bakış açısıyla ele alıyor. Anlaşılan ilk koloni sakinleri Lidyalıları Ege sahillerinden uzak tutmayı başarmışlardır.

İlk kralları Gyges olan Mermnadailerin egemenlik dönemi, Anadolu'nun batı sahillerindeki Yunan kentleri ve Kimmerlere karşı yapılan mücadelelerin etkisinde kaldı. Özellikle Kimmerler, MÖ 7. yüzyılın tamamında Lidya hükümdarlarının dış siyasetine yön vermişlerdi. Frigyalıların Kimmerler tarafından yenilmesi ve Gordion'un yıkılmasından sonra Lidyalılar Gyges yönetiminde Kimmerlere karşı savaşmaya başladılar (yaklaşık MÖ 680-644). Gyges, yeni Asur kralı Asurbanipal ile yaptığı anlaşmaya rağmen Kimmerlerin Sardes'i ele geçirmelerine engel olamadı. Bu savaşta Gyges acımasızca öldürüldü. Oğlu Ardys, yine Asurbanipal'in desteğiyle, ama bu sefer vasalı olarak tahtta kalmayı başardı. Mermnadailerin Gyges, Ardys (yak. MÖ 644-625) ve Sadyates'ten (yak. MÖ 625-600) sonra dördüncü kralı olan Alyattes (yak. MÖ 600-561) nihayet Kimmerlerin oluşturduğu tehlikeye son verip Lidya devletini parlak bir döneme kavuşturdu, doğuda Kızılırmak'a kadar genişletebildi. Alyattes, burada Medler tarafından durduruldu (bkz. s. 39 ve sonrası).

Batıdaki Yunan kentleriyle olan anlaşmazlıklar daha Gyges döneminde başlamıştı. Gyges birkaç kez Miletos'a [Milet] saldırdı. Asur kaynaklarına göre Gyges, İyonya ve Karyalı paralı askerleri Mısır'a satıyor, böylece büyük gelirler elde ediliyordu. Son Lidya hükümdarı Kroisos'u üne kavuşturan zenginliğin temeli böyle atılmıştı. Gyges'in oğlu Ardys'in hükümdarlığı sırasında, Elektron madeninden (bir altın-gümüş karışımı) basılan ilk sikkeler tedavüle girdi. Bunun dışında Ardys, Miletos'un politik ve ekonomik gücünü kullanıp Karadeniz'e kadar açılmayı başardı.

Ardys'in torunu ve Sadyattes'in oğlu Alyattes, güçlü Miletos'a sürekli saldırıp sonunda Smyrna'yı ele geçirdi ve Lidya'yı büyük bir devlet haline getirdi. Herodotos'un Kroisos'a (MÖ 560-547) atfettiği birçok fetih, muhtemelen babası Alyattes tarafından gerçekleştirilmiştir: "Belli bir süre sonra Kızılırmak'ın bu tarafındaki hemen hemen tüm kavimleri ele geçirmişti. Kilikyalıların ve Likyalıların dışında tüm kavimler Kroisos'a boyun

eğmişti: Lidyalılar, Frigyalılar, Misyalılar, Maryandinler, Kalibler, Pafyagonyalılar, Trakyalılar, Tinler, Bitinyalılar, Karyalılar, İyonyalılar, Dorlar, Aiolisler ve Pamfilyalılar." Lidya devletinin bu denli genişlemesi Kroisos'un iki güçle mücadele etmesi zorunluluğunu da beraberinde getirdi –Anadolu'daki Yunanlılar ve Medler. Kroisos Yunanlılarla anlaşmalar yaptı. Bu şekilde Anadolu sahillerinin açıklarındaki İyonya adalarını dostluğa zorladı. Diğer kentleri sözleşmelerle vergi ödemeye mecbur etti. Kroisos, dış politikasını güvence altına almak için birçok kez Delphoi Kehanetleri'ne başvurdu ve buraya paha biçilmez değerde adaklar sundu. Medlere karşı yapılan saldırı savaşı öncesinde bir kehaneti yanlış yorumlaması, kendisi ve Lidya devleti için vahim sonuçlar doğuracaktı.

Danıştığı kâhin ona, bu savaşın sonucu olarak güçlü bir imparatorluğun yıkılacağını açıklamıştı. Kroisos bu uyarıyı, Pers hükümdarı Kyros'u yeneceği biçiminde yorumladı. Oysa doğru yorum bunun tersi idi. Kroisos'un yenilgisi MÖ 547 yılında Perslerin Sardes'i fethedip talan etmeleriyle kesinleşti. Son kral sarayın önünde yakıldı mı, yoksa Kyros tarafından affedildi mi, bu kesin olarak bilinmiyor. Efsaneye göre Kroisos, kendi hayatından örnek vererek Kyros'u kibirli bir hükümdar olmaması, ölçüsüz hareket etmemesi için uyarmış, bunun üzerine Kyros, Kroisos'un hayatını bağışlamış.

Kroisos, Yunanlılar ve sonraki dünya tarafından kibriyle hatırlanacaktı. Herodotos, Kroisos ve Solon arasında geçtiği söylenen bir karşılaşmayı anlatır. Burada daha sonra Yunan tragedyasında yer alan Solon'un bilgeliği ve Kroisos'un kibri konu edilir. Zenginliğin mutluluk vermediği ve tanrıları kıskandırdığı için felakete yol açtığı anlatılır. Bu konu, Geç Antik Dönem ve sonrasında birçok kez farklı açılardan ele alınmıştır.

Kroisos'un zenginliği yalnızca efsanelerden ibaret değil, bir gerçekti, çünkü Pergamon'un (Bergama) etrafındaki altın kaynakları ve Miletosluların yardımıyla Karadeniz'den getirilen altın, Kroisos'a sikke bastırma imkânını sundu. Bunun dışında "Lidya Definesi" olarak tanınan sanat eserleri, Lidyalıların hem zenginliğini, hem de sanatsal yeteneğini kanıtlamıştır. Sanata bakış açıları ve Delphoi'de bulunan Apollon Tapınağı'ndaki kâhinlere yöneltilen sayısız soru, Lidyalıların Yunan kültüründen etkilendiğini gösterir. Özellikle Anadolu'daki Yunan tanrılar dünyası ve tapınakları,

Mermnadailerin ilgisini çekmişti. Mermnadailer, Delphoi'ye değerli hediyeler sunup Didyma'daki [Didim] Apollon Tapınağı'na büyük bağışlarda bulunmakla yetinmediler; o dönemde de ünlü olan Ephesos'taki Artemis Tapınağı'na da cömert hediyeler sundular. Böylece Anadolu'nun gelişimi bakımından Yunan kültürünün çekiciliğinin ve etkisinin ne kadar önemli olduğu daha o zamanlarda kendini göstermiştir.

Üçüncü Bölüm

YUNAN KOLONİLERİ DÖNEMİ

Anadolu sahil bölgelerinin kolonileştirilmesi

Anadolu'nun Yunan tarihi, Miken uygarlığının bu topraklara ilgi göstermesiyle başlar. Anadolu'nun batısında, güneybatısında ve güneyinde rastlanan, MÖ 15. ve 14. yüzyıllardan kalma sayısız Miken seramiği bu ilginin en değerli kanıtıdır. Miken seramiği tarzında eşyalara ayrıca Rodos ve Kıbrıs'ta, Doğu Akdeniz'de, özellikle Ugarit* ve Mısır'da rastlandı. Buna karşın Anadolu'nun kuzeybatısında ve Karadeniz bölgesinde ortaya çıkan bu tip buluntuların sayısı, Troya'yı saymazsak oldukça düşüktür. Miken tüccarları, Doğu'ya ve Mısır'a giden yol üzerinde, Anadolu sahilleri boyunca üsler kurmuş olmalı. Yaklaşık 50 yıl önce *Griechischen Geschichte* (Yunan Tarihi) adlı kitabı yazan Hermann Bengtson'a bugün de hak vermek gerekir. Bengtson kitabında Miken uygarlığının ulaştığı ticari genişlemenin politik bir idare olmadan asla gerçekleşmeyeceğini söylemişti. Bengtson'a göre denizlere hükmedip ticaret yollarını açık tutan bir donanmanın varlığı da ayrıca gerekli bir koşuldu.

Tüccarların ardından, zanaatkârlar, mimarlar, çömlekçiler ve başka meslek gruplarına ait insanlar bu ticari üslere yerleşmiş olmalı. MÖ 14. yüzyıldan itibaren Hititler bu insanları geldikleri ülke Akhaia'ya atfen Ahiyava sakinleri olarak adlandırmıştı.

Ticari koloniler kısa bir süre sonra yerleşim merkezleri haline geldi. Buraya yerleşen halk, kısmen Yunanistan'daki nüfus fazlalığından ötürü göçe zorlanmışlardı. MÖ 12. yüzyılda başlayan büyük Ege göçüyle birlikte Anadolu sahillerinin asıl kolonizasyonu başlamış oldu.

Geçmişte, Anadolu sahillerindeki yerleşimin, Dalmaçya-Arnavut bölgesinden gelen Hint-Avrupa kökenli bir kabile olan Dorların Yunanistan'a göç etmelerinin sonucu olduğu, Dorlardan kaçan yerel kabilelerin de

* Bugün Suriye topraklarında, Akdeniz kıyısındaki antik liman şehri, Ras-Şamra –ed.n.

Anadolu'ya göç ettiği sanılıyordu. Bu fikir günümüzde artık pek savunulmuyor. Aslında dönemin olaylarını daha geniş bir bağlam içinde değerlendirmek gerekir. Dorların Yunanistan'a göçü, tıpkı Frigyalıların Orta Anadolu'ya yerleşmesi veya Anadolu sahillerindeki Yunan kolonizasyonu gibi, büyük Ege göçünün bir parçasıdır. Mikenli ticaret merkezleri de kuşkusuz yeni koloni sakinlerinin yerleşmesine destek olmuştu, ama bu merkezlerin varlığı çoğu zaman yerleşmenin tek nedeni değildi.

Anadolu'daki yerleşme düzeni oldukça dikkat çekicidir. Batı sahilinin kuzeyine, Kuzey Yunanistan'dan gelen Aiolisler yerleşmişti. Anadolu sahillerinin daha güneyine, anavatanları Attika ve Euboia adası olan İyonlar hâkim olmuştu. Sahilin güneybatısına ise Dorlar göçmüş ve yerleşmişlerdi. Dorlar, Yunanistan'da da Peloponnes Yarımadası'nda, yani yine diğer kabilelerden daha güneyde yaşıyorlardı. Anadolu'nun kuzeybatısındaki Aiolis yerleşiminden söz ederken Troas bölgesinde bulunan Troya ve İlion kastedilmemektedir. Bugüne kadar yapılan araştırmalar, Lesbos adasındaki Aiolislerin Troas bölgesine MÖ 700 yılından önce gelmediklerini gösteriyor. Burada, ilk Yunan kolonizasyonuyla ilgili bir boşlukla karşılaşıyoruz. Troya'daki kazı çalışmaları belki de bu boşluğu doldurmayı başaracaktır.

Anadolu sahillerindeki Yunan kolonizasyonunun ilk dönemlerinde, batıdaki bazı kentler arasında uyrukluk konusunda kavga çıkmıştır. Bazı kentler İyon, bazıları Aiolis kökenli olduklarını iddia ediyordu. Bunun örneklerini Smyrna (İzmir) ve Phokaia'da (Foça) görüyoruz. Attika'dan gelmeye devam eden yeni göçmenlerle birlikte İyonlar, diğer bölgelerde olduğu gibi burada da çoğunluğu oluşturmuştur.

Bahsettiğimiz bu üç ayrı göçmen grubu, kısa süre içinde birlik kurup kendilerine toplantı ve kült merkezi olabilecek bir yer belirlemişlerdir; örneğin Dorlar, toplantı merkezi olarak Knidos Yarımadası'nda yer alan ve üç farklı yöne görüş imkânı sağlayan Triopion'u seçmişlerdir. Burada, Herodotos'a göre Apollon Triopos'a adanmış bir mabet inşa edildi. Ayrıca en önemli altı kentte, Apollon adına oyunlar düzenleniyordu. Kazananlara verilen ödül, üç ayaklı tabure idi. Fakat bu ödül kazananlar tarafından alınıp götürülmezdi; mabedin içinde kalır, Apollon'a hediye edilirdi. Halikarnassoslu bir adam bu kanuna karşı geldi, ödülü alıp evine götürdü. Bunun

üzerine diğer beş kent, Halikarnassos'u birlikten çıkarıp; beş kent birliği olarak devam ettiler. Bu birlikte yer alan kentler, İalysos, Kamiros, Knidos, Kos ve Lindos'tu.

Aiolis kentlerinin de ortak mabedi vardı. Bu merkez yine Apollon'a adanmıştı ve Kyme kentinin kuzeyindeki Gryneion'da yer alıyordu. Gryneion, Aiolis birliğinin 11 kentinden biriydi. Buradaki tapınağa dair sahip olduğumuz tek bilgi sadece kehanet amacıyla kullanıldığıdır.

En ünlü toplantı merkezi kuşkusuz Mykale [Dilek] Yarımadası'nda yer alan Panionion'du. Bütün İyonlar tarafından kabul edilen bu mabet, Poseidon'a adanmıştı. Marmor Parium isimli Helen kronoloji cetveline göre, 12 İyon kenti MÖ 1086/5 tarihinde Amphiktyonie denilen bir kült birliği kurmuşlardı ve her yıl Panionion'da şenlik düzenleyip Poseidon'a bir boğa kurban ediyorlardı. Bu mabedin nerede olduğu bugüne kadar bulunamadı.

Toplam olarak batı sahillerinde ve sahilin açıklarındaki adalarda yaklaşık 30 Yunan kolonisi vardı. Bu koloniler kökenlerini hatırlamak için üç ayrı yerde düzenli olarak bir araya gelirlerdi. Aiolisler, İyonlar ve Dorlar, genel olarak Yunan halkını temsil ediyorlardı. Bu üç kabile, anavatanlarından hem birçok ortak özelliği, hem de birbirlerinden farklı özellikleri Anadolu'ya getirmişlerdir.

Mitler, gelenekler, tanrılar, tanrı şenlikleri, kültler, takvimler, siyasi yönetim biçimleri, hatta "ithal" edilmiş kent adları gibi unsurların tümü, eski vatanlarını anımsatıyor, oranın siyasi ve kültürel hayatını yansıtıyordu.

Anadolu sahillerindeki bu Yunan kolonilerinin önemi, başlattıkları siyasi ve kültürel yenilikler göz önüne getirildiğinde daha iyi kavranabiliyor. Erken dönemin birçok düşünürü burada doğmuş, en önemli doğa filozofları burada yaşamıştır. Örneğin Miletoslu Anaksimandros, Anaksimenes, Leukippos ve Tales; Kolophonlu Ksenophanes; Ephesoslu Herakleitos; Klazomenaili Anaksagoras veya Kalkedonlu Thrasymachos. Pitagoras da İyonluların Samos Adası'nda doğmuştur. Homeros ise özellikle unutulmamalıdır. Doğum yeri konusunda yedi Anadolu kenti birbiriyle yarışmıştır. Aiolis kenti Kyme'den gelen Hesiodos (MÖ 7. yüzyıl), *Teogoni* adlı eserinde dünyanın oluşumunu ele almıştır; Miletoslu Hekataios ve Halikarnassoslu Herodotos ise Yunanistan'ın yazılı tarihinin ataları sayılırlar.

Anadolu'nun kültürler arası köprü olma özelliği, Yunanlıların koloni haline getirdikleri bölgelerle yeni bir boyut kazanımıştır. Sessiz harflerden oluşan Finike yazısını ve Ugarit çiviyazısını sesli harflere çevirip bu şekliyle MÖ 10. veya 9. yüzyılda Yunanistan'daki Helenlere sunanlar da muhtemelen Anadolu'daki koloni sakinleriydi.

Ayrıca Yunanlılara has bir toplum şekli olan ve polis adını taşıyan "kent devletleri"nin ortaya çıkmasında da Anadolu kolonileri etkili olmuştur. Daha önce de değindiğimiz Hermann Bengtson'un savunduğu tez abartılı görünse de, ana fikir bakımından doğru olabilir:

> "Anadolu topraklarında ortaya çıkan ve muhtemelen Anadolulların kent benzeri yerleşme yerlerinden esinlenen polis kavramı, Yunan devletinin gelişimi için çok daha önemli oldu. Helenlerle Anadolu yerlileri arasındaki aşılamayan tezat, yeni kurulan kentleri sürekli olarak tehdit eden işgal ve yıkılma tehlikesi, kolonileri en baştan beri surlarla çevrili siteler içinde yaşamaya zorladı.(...) Böylece Anadolu'da dar bir çerçeve içinde, fakat yoğun bir kent hayatı oluştu. Burada Eski Yunanlılara özgü fikir dünyası ve siyasi düşünce biçimi doğdu: Polis'e, yani vatana bağlılık, iç siyasi hayatın inanılmaz derecede yoğunluğu gibi özellikler, eski dünyanın hiçbir başka toplumunda bu kadar gelişmiş bir düzeyde ortaya çıkmamıştır."
> (H. Bengtson, *Yunan Tarihi*)

Yukarıda anlatılanlara benzer bir gelişme, şimdi vereceğimiz iki örnekte de görülebilir.

Ephesos ve Miletos'un erken tarihi

MÖ 14. yüzyıldan kalma Hitit kaynaklarında adı geçen Apaşa'nın Ephesos olduğu artık kesinlik kazandı. Apaşa/Ephesos, o dönemde bile Hitit kralı II. Murşili'nin savaştığı bir kentti. Kent bölgesine ilk yerleşim ise, MÖ 4. ve 3. binyıl civarında, Kalkolitik Çağda gerçekleşmiştir.

Ephesos'a ait olan Artemis Tapınağı'nın en eski katmanlarında Miken seramikleri bulunduğuna göre, bu kent erken dönemlerde bile önemli

bir Miken-Yunan ticaret merkeziydi. Muhtemelen "anılara" dayanılarak yeniden kurgulanan ve güvenilir olduğu sanılan daha sonraki Yunan belgelerine göre, kentin MÖ 1086/5 yılında, birçok Yunan kolonisinde görüldüğü gibi, dini bir törenle kurulduğu, kâhine danışıldıktan sonra bölgeye koloni sakinleri gönderilip toprak sahibi yapıldıkları bildiriliyor.

Ephesos'un erken tarihi hakkında iki önemli kişiden bilgi alıyoruz. Bunlardan biri, MÖ 1. yüzyılda yaşamış olan Strabon'dur (14. kitap, I. Bölüm, 21). Strabon, şöyle yazıyor:

> "Ephesos kentinde Karyalılar ve Lelegler yaşıyordu. Androklos, bu kavimleri kovdu ve onunla birlikte Anadolu'ya gelen insanların büyük bir bölümünü Athena Tapınağı ve zeytinliklerin çevresine yerleştirdi. Koressos'un [Bülbül Dağı] çevresindeki bölgeyi de ele geçirdi. Ephesos kenti, Kroisos'a kadar bu alanda yer alıyordu. Fakat daha sonra kent halkı Koressos tepesinden inip İskender dönemine kadar bugünkü tapınağın, yani Artemision'un çevresinde yaşadı" (*The Geography of Strabo* VI, Loeb Classical Library, yayıncı H. L. Jones, 1929).

Androklos, efsanevi Atina kralı Kodros'un oğluydu. Kodros, iki oğlu Androklos ve Neleus'a önder (*oikist*) görevi verip göç alayının başına getirmişti. Neleus ise, daha sonra değineceğimiz Miletos'u kurmuştur.

Herodotos'tan edindiğimiz bilgiye göre Ephesos, Lidya kralı Kroisos tarafından uzun süre kuşatılan ve sonunda ele geçirilen ilk Koinon (İyon birliği) kenti oldu. Bundan dolayı Kral Kroisos günahkâr ilan edildi, çünkü Yunanlılar geleneğe uygun olarak, kenti 7 stadion uzunluğunda (yak. 1200 m) altın bir iple uzaktaki mabetle birleştirmişlerdi. Bu bağlantı sayesinde kent mabedin *asylia*, yani dokunulmazlık alanına dahil edilmişti. Buna göre düşmanların mabede girmesi yasaktı. Kroisos bu yasağı çiğneyip kenti tahrip etti; ardından bütün diğer İyon ve Aiolis kentlerini de ele geçirdi.

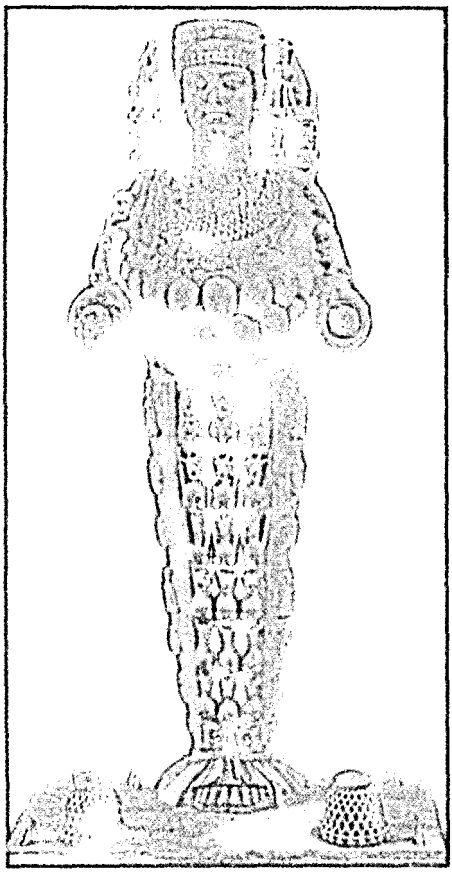
Ephesos'un tahribinden sonra kent eski yerleşmenin yakınındaki bir alanda yeniden kuruldu. Ephesos'un erken tarihi hakkında bizi bilgilendiren ikinci tarihçi Athenaios (8, 361e) ise MS 3. yüzyılda kaleme aldığı eserde kentin kuruluşunu şöyle anlatıyor:

"Ephesos'u daha sonra kuranlar, uygun bir yer bulamadıkları için birçok fedakârlıktan sonra Tanrı'ya kenti nerede kurmaları gerektiğini sormuşlar. Tanrı, bir balığın ve bir domuzun gösterdiği noktada kenti kurmaları gerektiğini söylemiş. Anlatılanlara göre o sırada zeytinliğin ve Kutsal Liman'ın olduğu yerde balıkçılar kahvaltı hazırlıyorlarmış. Aniden balıklardan biri fırlayıp korlarla birlikte çalı çırpının üstüne düşmüş. Yükselen alevler, içinde bir domuzun bulunduğu yakındaki bir çalılığa sıçramış. Ateşten ürken domuz, Tracheia dağının tepesine doğru koşmuş. Mızrak bedenine saplanınca bugün Athena Tapınağı'nın bulunduğu noktada yere düşmüş. Yirmi yıl boyunca yaşadıkları adadan gelen Ephesoslular, Tracheia ve Koressos'un etrafına yerleşmişler ve kentlerini ikinci kez kurmuşlar." (*Ephesos. Geschichte einer antiken Weldstad*, Urban Taschenbücher 375, 1985, çeviri: W. Elliger)

Elbette aktardığımız her iki hikâyede efsanevi surlar dikkat çekiyor, fakat tarih biliminin değerlendirebileceği önemli bilgiler de var. Bütün kolonizasyon seferlerinde liderlik (*oikist*) görevi olan bir kişi bulunurdu. Ephesos'un kurulmasında Androkloslara liderlik yapan Androklos idi. Her seferden önce Delphoi kâhinine danışılırdı. Apollon da çok gizemli bir biçimde, çoğu zaman zor bulunan kuruluş yerini gösterirdi. Seçilen noktada çoğu kez bir yerleşme, bir tapınma yeri veya bir kent zaten mevcut olurdu; koloniciler aynı noktada veya bu noktanın yakınında kentlerini kurarlardı. Kurdukları kentlerde her zaman bir mabet bağlantısı aramış olmaları dikkat çekiyor. Ephesos'taki Artemis Tapınağı, Miletos için Didyma'daki [Didim] Apollon Tapınağı bunun örnekleridir.

Strabon ve Athenaios'un aktardıkları kuruluş efsaneleri gösteriyor ki, Anadolu kentlerinin kuruluş öyküsü ya da kuruluş efsanesi 1000 yıl sonra dahi bilinmekte ve halkın kolektif bilinci için önem taşımaktadır. Eski vatandan yola çıkış ve bu vatanla ilişkiler, çok sonraki dönemlerde de hatırlanıyor ve tarihi etkiliyordu.

Kentlerin, Geç Roma İmparatorluk dönemine kadar korudukları başka özellikler de vardı. Bu özellikler sayesinde kentler, bundan sonraki dönemlerde ortaya çıkan krizlerle başa çıkabiliyordu. Özellikle şimdi an-

Resim 4: Ephesos Artemis'i

latacağımız Miletos kenti için bu geçerliydi.

Miletos'ta da Yunan koloni-leşme furyasından önce bir şehir mevcuttu. Arkeolojik buluntular ve çoğunluğu Hitit egemenliği döneminden kalma birçok yazılı kaynak bizi bu konuda aydınlatıyor. En eski yerleşim izleri, MÖ 5. ve 4. binyıldan kalmadır. Ortaya çıkan seramik örnekler üzerinde yapılan incelemeler, MÖ 16. yüzyılda Minos uygarlığı ile iletişim kurulduğunu kanıtlıyor. Bu bağlantı muhtemelen tüccarlar tarafından kurulmuştu. MÖ 14. yüzyılda bir Miken yerleşiminin kurulduğunu biliyoruz. Hitit kaynaklarına göre şehir MÖ 12/13. yüzyılda Millavanda adını taşıyordu ve surlarla çevrilmişti. MÖ 12. yüzyıldan kalma, Pylos ve Thebai'de bulunan Linear B tabletleri bize Miletos kadınları hakkında bilgi veriyor (Linear B, kil tabletlere yazılan, klasik Yunancanın erken bir biçimidir).

Tarihi belgelere göre bu kent hiçbir dönemde ne Hititler, ne Frigyalılar ne de Lidyalılar tarafından uzun süre için ele geçirilebildi. Miletos, erken dönemde Anadolu'nun batı sahilindeki en değerli Yunan yerleşim merkeziydi ve bu konumunu asla kaybetmedi. Kentle ilgili birbirinden farklı iki kuruluş efsanesi anlatılır. Birinci efsaneye göre kentin kurulması Atina'da başlar. Ephesos'un kurucusu Androklos'un kardeşi ve efsanevi Atina kralı Kodros'un oğlu olan Neleus, Miletos'u kurmuştur. Diğer kuruluş ef-

sanesinin başrolünde ise Miletos adlı kişi yer alır. Buna göre Miletos, Girit'teki Miletos kentini de kurmuş ve Homeros'un *İlyada*'sındaki Lidyalı Sarpedon'la birlikte Anadolu'ya gelmişti. Girit'teki Miletoslular, Sarpedon'la birlikte Anadolu'daki Miletos'u kurmuşlardı.

Her iki kuruluş efsanesi de kuşaktan kuşağa aktarılmalarındaki farklılık nedeniyle, kentin kimliği ve politik tarihi hakkında önemli bilgiler barındırıyor.

Geçmişte bu iki farklı hikâyeyi birleştirmek isteyenler olmuş. Buna göre Neleus, hem Atinalılar, hem de Girit kökenli İyonlarla birlikte Anadolu'ya gelmiş ve burada Miletos kentini kurmuş. Böylece bu efsane Miletos'un Girit-Minos kökenli geçmişi olduğunu ileri sürüyor. Minos seramikleri, Minos freskleri ve MÖ 16-14. yüzyıllardan kalma, bugüne kadar deşifre edilmemiş Linear A yazısının kalıntıları, orada daha önce bir yerleşim merkezinin varlığını gösteriyor.

Öte yandan Homeros'un *İlyada*'sında yer alan Sarpedon'un rolü de önemlidir. Zeus ve ölümlü Laodameia'nın oğlu olan Sarpedon, Troya Savaşı'nda Likyalılara önderlik yapar. *İlyada*'da Miletos'tan hiç bahsedilmez ve Sarpedon burada Likyalı olarak anlatılır. Peki Likyalı Sarpedon nasıl Miletos'a geldi? Herodotos (I 173), MÖ 5. yüzyılda, bu soruna bir çözüm getirir. Yazar, Sarpedon ve Likyalıları Girit'ten kovulup Güneybatı Anadolu'da Likya ve Karya'ya yerleşenler biçiminde tasvir eder. Anadolu kenti Kyme'den gelen tarihçi Ephoros, MÖ 4. yüzyılda, Sarpedon'un Miletos'u da kurduğunu anlatır. Belki de Anadolu'daki Yunanlılar, yani bu örnekte gördüğümüz Miletoslular, *İlyada*, Homeros ve Troya ile anılmaktan hoşnut oldular. Böylece Yunanlıların kültürel hafızasına yerleşmiş olacaklardı, çünkü *İlyada*, antikçağda her öğrenciye Yunanistan'ın şanlı geçmişini anlatan "tarih kitabı"ydı. MÖ 1. yüzyılda Sicilyalı tarihçi Diodor, Miletoslu Sarpedon'un Troya savaşçısı Sarpedon'un büyükbabası olduğunu iddia eder. Öte yandan efsanelere daha da bağlı kalan Atinalı Apollodoros, MÖ 2. yüzyılda Zeus'un Sarpedon'a üç kuşaklık bir ömür hediye ettiğini anlatır.

Kentlerin kuruluşu ve bu kuruluşlarla ilgili yaşanan, Yunanlıların tümü için önemli olan olaylar, Anadolu'nun batı sahilindeki Yunan kolonilerinin anılarında büyük bir rol oynamaktaydı.

Bu kentler, Ege sahilinde Yunan kültürünün önemli üsleriydi. Fakat işlevlerinin sadece kültürle sınırlı kalmadığını Miletos örneğinde görüyoruz. Romalı bilgin Yaşlı Plinius MS 1. yüzyılda kaleme aldığı *Naturalis Historia* (Doğa Tarihi) kitabının 5. bölümünde, Miletos'tan yola çıkarak MÖ 7. yüzyılın birinci yarısından itibaren Propontis (Marmara Denizi) ve Pontus Eukseinos'ta (Karadeniz) 90 koloninin kurulduğunu anlatır.

Böylece Miletos'un kendisi de, yeni kurulan kentlere geleneksel, kültürel ve dini açıdan örnek teşkil eden ana kent haline gelmişti. Bu yeni kolonilerin yine sahil bölgelerinde olmaları dikkat çekiyor. Anadolu yaylası, Yunan kolonicilerine cazip gelmiyordu. Kuşkusuz yerleşme sırasında yerel halkla kurulan temas, Yunan geleneğinin korunmasına rağmen yeni Yunan kentlerinin kamusal hayatını, dinini ve kültürünü önemli derecede etkilemiştir. Buna dair Anadolu kentlerinin din tarihinde görülen birkaç örnek verilebilir. Ephesos'ta MÖ 7. yüzyılda Artemis'in ahşaptan yapılmış bir heykeli vardı. Bu heykel Hitit kültüründen tanınan bereket sembolleriyle, yani boğa testisleriyle süslendi. Ephesoslu Artemis, Roma dönemine kadar Anadolu'daki Yunan kentlerindeki tanrılar için örnek olmuştu.

Lidyalı ay tanrısı Men de, Yunan Klasik Dönemde çok önemsenmeyen ay tanrıçası Selene karşısında üstünlük kazandı.

Anadolu'daki Yunanlılar MÖ 6. yüzyılda Tanrı Men'e tapıyorlardı. Bunun dışında Frig tanrıçası Kybele, Anadolu Yunan kentleri üzerinden *meter theon*, yani ana tanrıça olarak Klasik Yunanistan'a girmeyi başardı. (Kybele hakkında bkz. s. 85 ve sonrası).

Anadolu'da bir Yunan-Pers sanatından bahsedilmesine rağmen Pers sanatı ve kültürü Yunanistan anakarasını önemli ölçüde etkilemedi. Pers savaşlarını akılda tutarsak bunun nedeni kuşkusuz Yunanistan için tehlikeli olan Yunan-Pers karşıtlığı ve düşmanlığıydı. Oysa bu düşmanlık Anadolu için çok önemli olmuştur. Bu konuyu bir sonraki bölümde açıklayacağız.

Dördüncü Bölüm

ANADOLU'DAKİ PERS EGEMENLİĞİ

Pers İmparatoru II. Kyros'un, MÖ 547 yılında Lidya kralı Kroisos'u yenmesi yalnızca Lidya İmparatorluğu'nun yıkılması anlamına gelmiyordu; aynı zamanda Anadolu'nun batı sahillerindeki Yunan kentleri için de yeni bir dönemin işaretiydi. Artık sadece tek bir hükümdar ve onun yönetimiyle başa çıkmaları yeterli değildi. Uzaktaki Ekbatana veya Susa'da yaşayan ve satrap denilen vekilleri aracılığıyla ülkeyi yöneten güçlü bir krala tabiydiler. İlk kez tüm Anadolu'yu yabancı bir güç yönetiyordu: Persler. Anadolu iki idare bölgesine veya diğer adıyla satrap bölgesine ayrılmıştı. Birinci satrap bölgesi başkenti Daskyleion olan Katpatuka, ikinci satrap bölgesi başkenti Sardes olan Sparta'ydı (Ahamenişçe: Sparda).

Her iki satrap bölgesi, II. Büyük Kyros'un (MÖ 559-530) isteğiyle kurulmuştu. Lidya kralı Kroisos, askeri gücünü yanlış değerlendirip II. Kyros'a savaş açmıştı.Herodotos'a göre (I 70 ve sonrası) bu savaşın ve dolayısıyla tüm Anadolu'nun Persler tarafından ele geçirilmesinin nedeni, aile ilişkilerine dayanan yükümlülüklerdi.

Zira II. Kyros, anne tarafındaki dedesini, Astyages'i tahttan indirmişti. Fakat Astyages Kroisos'un kız kardeşi Aryenis'le evli olduğundan, Kroisos'un aynı zamanda Astyages'in kayınbiraderiydi. Herodotos'un bu evlilikle ilgili anlattığı ayrıntılar, Doğu'da ailevi ilişkilerin ve buradan doğan siyasi bağlantıların ne kadar önemli olduğunu antikçağın okuruna gösteriyordu. Anadolu'nun büyük güçleri, yani Hititler, Frigyalılar, Lidyalılar ve şimdi de Persler, bu konuda kayda değer bir rol oynuyordu.

Mazares ve Harpagos gibi komutanların yönetiminde batıdaki bütün Yunan kentleri zamanla Pers egemenliği altına alındı. Bazı kentler, karşı çıkınca acımasız bir biçimde cezalandırıldılar ve tümü mağlup olarak yeni hükümdarın koyduğu ağır şartlara boyun eğmek zorunda kaldılar. Örneğin Prieneliler, tüm kentin tahrip edilmesine ve siyasi seçkinlerinin köle olarak götürülmelerine tanık oldular. Sadece Miletos kenti, Kyros'u Kroisos'a karşı desteklediğinden, Lidyalılar dönemindeki imtiyazlardan faydalanmaya devam edebildi.

Fakat yeni Pers Hükümdarlığı Anadolu için sadece yük anlamına gelmiyordu. Örneğin Sardes'ten başlayarak Anadolu'dan geçip Dicle'ye varan ve oradan Susa'ya kadar devam eden ünlü kral yolu, Anadolu'nun iç bölgelerinin ulaşıma açılması açısından büyük bir değer taşır. Bunun dışında I. Dareios (MÖ 522-486) tarafından bastırılan, üzerinde kralın resmi bulunan, 8,42 gram ağırlığındaki Dareikos sikkesi, ticaret için çok önemli oldu. Dareikos, o dönemde kullanılan İyon parası Phokaia staterinin yarı ağırlığındaydı, bu özelliğiyle kullanımı piyasa için daha uygundu ve kur hesabını kolaylaştırıyordu.

Saydığımız bu gelişmeler diğer yandan, küçük veya büyük çatışmaların zaman zaman yaşandığı gerçeğini örtbas edemez. Satraplar, hem kendi aralarında, hem de Yunan kentleriyle şiddetli çatışmalar yaratırlardı. Bu çatışmalar muhtemelen birbirinden farklı olan siyasi sistemlerden kaynaklanıyordu.

Bir tarafta tiranlık ve demokrasi arasında kalan kent devlet sistemi, diğer tarafta herkesi kul haline getiren, fakat sorumluluk sahibi vatandaş yapmayan feodal yapılı bir hükümdarlık sistemi vardı. Hermann Bengtson, bunu şu şekilde ifade etmişti: "Yunan-Pers mücadelesi, hürriyet ve esaret arasındaki tezattan değil, birbirini anlamadaki yeteneksizlikten, toplumların içsel yabancılıklarından doğdu." (H. Bengtson, *Griechischen Geschichte*, 4. baskı, Münih 1969, 135). Bu mücadelenin kaynağı, Anadolu'daki ilişkilerde yatıyordu. Kroisos tarafından tanınan imtiyazlardan II. Kyros döneminde bile faydalanan Miletos kenti, Perslerle Anadolu Yunanlıları arasındaki anlaşmazlığa neden olmuştur.

Histaios ve Aristagoras adlı tiranlar, Miletos'u, İyon ayaklanmasının (MÖ 499-494) lider kenti haline getirdiler. Bu savaşta Yunanlı isyancılar zaman zaman başarılı oldular, örneğin MÖ 498 yılında Sardes'i fethettiler. Fakat bu başarılar fazla uzun sürmedi, çünkü MÖ 494 yılında Miletos kenti Persler tarafından tamamen tahrip edildi ve Miletoslular köle haline getirildi.

Ahamenişlerin, yani Pers hükümdarlık hanedanının, ayaklanmayı destekleyen Yunanistan'a saldırması bir hataydı. Yunanlılar, uzun süren savaşlardan sonra (MÖ 490 yılında Maraton, MÖ 480 yılında Termopylai ve Salamis savaşları) MÖ 479 yılında Plataiai ve Mykale'de Persleri yenilgi-

ye uğrattılar. Persler, İyonya'dan sürüldü ve İyonya birliğindeki kentler, Atinalıların desteğiyle yine Perslere karşı savaşabildiler. MÖ 478/7 yılında Atina, Ege adaları ve bazı İyon ile Aiolis kentleri arasında kurulan Attika-Delos deniz birliği, bundan sonraki yüz yıl boyunca, bazı değişikliklerle birlikte, Anadolu'daki Yunan tarihinin temelini oluşturdu.

Bu deniz birliği, bir bakımdan Yunanistan toprakları için, gizli de olsa, devam eden Pers tehlikesine karşı bir koruma birliğiydi. Fakat biz şimdi öncelikle Anadolu'daki Pers tarihinin bundan sonraki 150 yılını izlemeye devam edelim.

Persler, Yunanistan, Ege Adaları ve Anadolu'nun sahil bölgelerindeki çoğu kentten kovulmuştu, fakat Anadolu'nun büyük bölümü hâlâ Pers egemenliğindeydi. Batıda Sardes ve Daskyleion satrapları, hâlâ güçlüydüler. Satraplar, Yunan kentlerinin özerkliklerine fazla karışmayarak artık bu kentlere daha diplomatik bir şekilde yaklaşıyorlardı, fakat hemen hemen bütün kentlerde, satraplarla bağlantıyı sürdüren Persli görevliler veya lobiciler bulunuyordu. Buradan Ahameniş hükümdarlarının Anadolu üzerindeki egemenliklerini asla bırakmak istemedikleri anlaşılmaktaydı.

Bu durum özellikle İç Anadolu için geçerliydi. Fakat MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda Persler buradaki iktidarlarını kabul ettirmekte zorlanmaya başladılar, çünkü bölgede sayıları bir hayli fazla olan kavimler, küçük beyler ve yerel hanedanlar vardı. Bunlarla başa çıkmak Pers devlet idaresini ve satrapları aşıyordu. Örneğin Kilikya'ya egemen olan Syennesis hanedanı, başkenti Tarsos'tan Perslerin bütün savaşlarına destek olmuştu, fakat tahta göz diken Kyros'un, Pers kralı II. Artakserkses'e karşı yaptığı seferde Kyros'u destekleyince, tüm yetkilerini yitirdi. Bundan sonra Kilikya muhtemelen ayrı bir satraplık olarak varlığını sürdürdü.

Karya'daki Hekatomnos hanedanı da başlangıçta özerk bir beylikti. Başkenti muhtemelen ilk zamanlarda Mylasa'ydı, fakat daha sonra başkent Halikarnassos oldu. Hekatomnos, II. Artakserkses tarafından ilk Karya satrapı olarak atandı. Oğlu Mausolos, MÖ 377'den 353'e kadar Karya satrapıydı ve Pers çıkarlarından ziyade kendi çıkarlarını koruyordu.

Mausolos daha hayattayken, Mausoleion adlı muazzam bir anıt mezar yapımına başlandı, fakat bu mezar ancak Büyük İskender döneminde

tamamlanabildi. Bu anıt mezar, antikçağda bile dünyanın yedi harikası arasında yer alıyordu. Bugün kullandığımız mozole sözcüğü, bu yapıtın adından türemiştir.

Bölgede, özellikle Likya'da başka hanedanlar da vardı. Daha sonra burada Limyralı Perikles büyük ün salmıştır. Ayrıca iç özerkliğe sahip olan, fakat ancak Pers yönetimiyle ayakta kalabilen rahip devletleri ve beylikler vardı. Başkenti Daskyleion olan Hellespont, Sardes, Karya ve Kilikya satraplıklarının yanında başka satraplıklar oluşturuldu, örneğin Kelainai'deki Büyük Frigya satraplığı ve MÖ 4. yüzyılda belli bir dönem boyunca ikiye bölünmüş olan Kapadokya satraplığı. Bu satraplıkların, hanedanların, beyliklerin ve kavimlerin ilişkileri ve gelişimleri hakkında fazla bilgimiz yok. Bize bu konu hakkında bilgi verebilecek o döneme ait Ahameniş veya Anadolulu kaynaklar bulunmuyor. Sadece Herodotos'tan sonraki Yunan tarihçiler, örneğin Tukidides ve Ksenophon, satraplıkların ve Anadolu'da Yunan olmayan, yani Pers egemenliğinde olan bölgelerin iç durumlarından bahsederler. Oysa Yunanlılarla ilgili anlaşmazlıklar konusunda daha ayrıntılı bilgi edinebiliyoruz. Sokrates'in öğrencisi, Atinalı Ksenophon (MÖ 430-355) olmasaydı, Anadolu'da MÖ 5. yüzyılın sonu ve 4. yüzyılın başı hakkında bilgi edinemeyecektik. Ksenophon, Yunan tarihi hakkındaki *Hellenika* adlı eserinde Tukidides'in anlattıklarını devam ettiriyor. Fakat Ahamenişlerin egemenliği altındaki Anadolu'nun tarihi hakkındaki en önemli eseri, *Anabasis*'tir (*Onbinlerin Dönüşü*). Ksenephon bu sefere bizzat katılmıştır.

Ksenophon, bu yapıtında kral yardımcısı Genç Kyros'un ağabeyi II. Artakserkses'e daha önce de sözü edilen ve kendisinin de katıldığı isyanı anlatıyor.

MÖ 404 yılında, II. Artakserkses, babası II. Dareios'tan sonra Susa'da büyük kral olarak tahta çıkmıştı. En küçük kardeşi Kyros, MÖ 408 yılından beri Batı Anadolu satrapıydı. Kyros güçlüydü, çünkü Lidya, Kapadokya ve Büyük Frigya gibi satraplıklar onun egemenliğindeydi. Buna rağmen büyük kral seçiminde ağabeyi tercih edildi. Kyros, Anadolu'daki Yunan kentleri üzerindeki egemenlik hakları konusunda Tissaphernes'le arasında çıkan bir anlaşmazlığı fırsat bilerek sefer hazırlığı yapmaya başladı ve binlerce paralı asker topladı. Toplam 13.000 askeri bir araya getirdiğinden söz edilmek-

tedir. Hasmı olan Tissaphernes bir zamanlar Sardes'in güçlü satrapıyken kral yardımcısı Kyros'un Karya'ya atanmasıyla gücünün sınırlandırılmasına tepki göstermekteydi. Bu durumda savaş hazırlığı yapan Kryos, gizli bir anlaşmayla Spartalıların desteğini de sağladı. Spartalılar ona yardım etmek amacıyla Kilikya'ya bir ordu ve bir filo gönderdiler. Kilikya yerli hükümdarı Syennesis bu manevraya yeşil ışık yakmıştı. Planlanan harekâta, başkaldıran Pisidyalılara verilen bir ceza seferi görünümü verildi. Fakat Kyros bunun ardından hemen Suriye üzerinden Babil'e kadar yoluna devam etti. Ancak Tissaphernes tarafından uyarılan II. Artakserkses de bir ordu toplamıştı bile. MÖ 401 yılında Babil'in kuzeyindeki Kunaksa'da yapılan savaşta Yunanlı paralı askerler, Artakserkses'in askerlerine üstünlük sağladı, fakat Kyros, savaşı kazanacağından emin olduğu bir aşamada çarpışmanın kargaşasında öldürülünce, savaşı devam ettirmenin bir anlamı kalmadı ve paralı askerler geri çekildi. "Onbinler"den geri kalanlar, Ksenophon'un liderliğinde kuzeye Karadeniz sahiline doğru yol aldılar. Ksenophon burada kalan insanları Pontus ve Bitinya'da yeni kurulacak kolonilerde toplamak istedi, fakat bu isteği Daskyleion satrapı Pharnabazos tarafından reddedildi.

Daha çok aile içi çatışmalardan kaynaklanan Kyros'un ağabeyine karşı isyanı, Anadolu'daki yöneticilerle Pers satrapları arasındaki içsel kopukluğu gösteren olaylardan sadece biridir. Bu olaydaki gibi çok uzakta bulunan bir büyük hükümdara karşı isyan harekâtı, ender rastlanan bir girişimdir.

Kyros'a ihanet eden, eski düşmanı Tissaphernes, Kunaksa'da büyük krala askeri yardım yaptığı için Artakserkses'in bir kızıyla evlendirildi, fakat Yunanlılara karşı yapılan savaşta başarısız olup sarayda birtakım entrikalara maruz kalınca, kayınpederi Artakserkses tarafından MÖ 395 yılında Kelainai'da idam ettirildi –bu olay klasik dönemdeki Anadolu'nun siyasi kargaşasını gözler önüne seren çarpıcı bir örnektir.

Sonraki dönemde, özellikle MÖ 370-350 yılları arasında Anadolu satrapları büyük krala daha sık başkaldırdı. Bu başkaldırıların büyük bölümü kuşkusuz bazı satrapların kişisel güç peşinde olmalarından kaynaklanıyordu. Fakat bir diğer neden, II. Artakserkses'in yönetimi altındaki Pers merkezi gücünün zayıflamasıydı. Bu durumdan daha önce kardeşi Kyros da faydalanmaya çalışmıştı. Büyük kral, aynı zamanda hem Mısır firavu-

nuyla, hem Spartalılarla, hem Anadolu'nun batı sahillerindeki Yunan kentleriyle, hem saydığımız son iki grubun birliğiyle, hem de işbirliği yapan satraplar ve sahil satraplıklarının generalleriyle uğraşmak zorundaydı. Bunu Sicilyalı tarihçi Diodor'dan öğreniyoruz. (15, 90 ve sonrası). Burada ön plana çıkan isim Kapadokya satrapı Datames'tir. MÖ 1. yüzyılda yaşayan Romalı tarihçi Cornelius Nepos, biyografilerinde Datames'i renkli bir kişi olarak tasvir ediyor. Nepos'a göre Datames, Paflagonya ve Katanonya'yı Kapadokya satraplığına katarak gücünü büyütmeyi başaran, kusursuz bir komutandı. Datames, öte yandan büyük krala sadık kalarak ordusunu Mısır'a karşı yönetti. Fakat kıskançlık, iftira ve ona ihanet eden arkadaşlar, Datames'in II. Artakserkses'e başkaldırmasına neden oldu. Cornelius Nepos'a göre MÖ 361 yılında Artakserkses, Datames'in kendisine ihanet eden arkadaşlardan biri tarafından idam edilmesini emretti.

Diodor'un bize anlattığına göre, Datames'in hayatı ve izlediği siyaset, MÖ 5. yüzyılın sonu ve 4. yüzyılın ilk yarısındaki diğer satraplıklar için tipikti. Fakat Diodor, Anadolu'daki benzer satrap ayaklanmalarını çok yüzeysel bir şekilde anlamaktadır.

Bu anlaşmazlıklar, çoğu kez Anadolu'nun Batı sahillerindeki Yunan kentleriyle ilgiliydi ve bundan dolayı da Anadolu'daki Yunan halklarının tarihinin bir parçası olarak görülmelidir. Anadolu'daki Yunan halklarının tarihi, MÖ 477 yılında yapılan ve MÖ 378 yılında farklı bir yönelmeyle yenilenen Attika-Delos deniz birliğinin savunma rolüne rağmen, daima Pers siyasetinin etkisi altında kaldı.

Birinci deniz birliği Anadolu'nun Yunan kentlerine huzur getirmedi, çünkü bu kentler, sahilin karşısında yer alan İyon adalarıyla birlikte sayıca üstün durumda olarak deniz birliğini yönetmelerine rağmen, Atina en büyük güç olmayı talep etti ve bu isteğini gerçekleştirip birliğin dağılmasına kadar sürdürdü. Gücünün doruk noktasında olan Atina, o döneme kadar Delos Adası'nda saklanan birlik kasasının Atina'ya getirilmesini bile sağlayabildi.

Birliğin yükümlülükleri arasında yalnızca ödemeler değil, karşılıklı sadakat yeminleri de yer alıyordu; bu da Anadolu Yunanlılarının gitgide iki arada bir derede kalmalarına neden oluyordu. Bir yandan sürekli Pers gü-

cüyle karşı karşıya kalıyorlar; diğer yandan ise Yunanistan'da Atina ile Sparta arasında yaşanan anlaşmazlıkların içine çekiliyorlardı. Ayrıca tüm Yunanlılar, birliği sadece zor durumlar için bir savunma birliği olarak görmüyor, birliğin yardımıyla Perslilere bir karşı saldırı düzenlemeyi amaçlıyorlardı. Bu karşı saldırı, Salamis Savaşı'nın galibi Themistokles'in, MÖ 470 yılında Atina'da Ostrakismos tarafından sürgüne gönderilmesinden sonra gerçekleşti. Siyasi bir entrikanın kurbanı olan Themistokles, önce Argos'a, sonra İyonya'ya sürgüne gitti. Maiandros [Büyük Menderes] nehrindeki Magnesia'ya yerleşti. MÖ 459 yılında Atina'yı bir daha göremeden bir Pers vasalı olarak hayata veda etti. Atina'da yerine geçen Kimon, MÖ 466 yılında, Pers ordusunu ve donanmasını, Anadolu'nun güney sahilinde Aspendos yakınlarında, Eurymedon [Köprüçay] nehrinin ağzında yendi.

Böylece Perslerin Yunanistan'a tekrar saldırmaları belli bir süre için engellenmişti. Fakat aynı zamanda birçok Likya ve Karya kenti, Atina tarafından Attika-Delos deniz birliğine katılmaya zorlandı.

Yunanistan'ın egemenliği konusunda Atina ile Sparta arasında çıkan anlaşmazlıklar deniz birliğiyle Persler arasında kesin bir sonuca varılmasını engelledi. Ancak MÖ 450 yılında, Atina'dan bir süre için kovulmuş olan Kimon, Perslere karşı yeniden savaşa girişince, Anadolu kalıcı bir şekilde Pers egemenliğinden kurtulma şansına kavuşmuş gibi görünüyordu. Atinalılar, MÖ 449 yılında Kıbrıs'taki Salamis'te Pers donanmasını yendi. Savaştan kısa bir süre önce ölen Kimon, bu zafere tanık olamadı. Atinalı Perikles, zaferin ardından Atinalı bir zengin olan Kallias'ı Susa'ya, büyük Pers kralına gönderdi. Zorlu görüşmelerden sonra MÖ 448 yılında Kallias Barışı yapıldı. Bu antlaşma, Anadolu için şu şartları öngörüyordu: Pers donanması, kuzeyde Karadeniz'den Bosphoros'a (İstanbul Boğazı) giremeyecekti; güneyde donanmanın sınırı Likya'ya ait Phaselis'ti. Anadolu sahili, su çizgisinden başlayarak üç günlük yürüyüş uzaklığına kadar askerden arındırılmış bölge olacaktı. Fakat büyük Pers kralının, Anadolu halkının Pers vatandaşı olarak kalmasında ısrar etmesi ve Atina'nın da bu isteği kabul etmesi, askeri anlaşmazlık olasılığının azalması dışında Anadolu'daki egemenlik durumunda pek bir değişiklik yaratmadı. Ancak MÖ 412 yılında, Atina yönetimindeki deniz birliği ile Sparta ve müttefikleri arasında kaçınıl-

maz hale gelen Peloponnes Savaşı (MÖ 431-404) sırasında büyük Pers kralı Spartalılara parasal yardım yapınca, Spartalılar kralın İyon kentlerine müdahale etmesine izin verdiler.

Bunu fırsat bilen büyük Pers kralı II. Dareios, Lidya satrapı Tissaphernes'i ve Frigyalı satrap Pharnabazos'u, uzun zamandır ödenmeyen haraçları Yunan kentlerinden toplamakla görevlendirdi. Böylece Anadolu'daki Yunanlılar için kötü bir dönem başladı. MÖ 410 yılında, Anadolu'nun kuzeybatısındaki Propontis'te, Atinalı stratejist Alkibiades'in Spartalıları Kyzikos yakınlarında yenmesi, ardından da Frig satrapının desteğini kazanması bile durumun ciddiyetini değiştiremedi. MÖ 405 yılında, Spartalı Lysander Hellespont'taki Aigospotamoi'de Atina donanmasını yeniden bozguna uğratınca Atina egemenliğinin çöküşü Anadolu'nun da ötesinde hissedildi. Sparta her alanda Yunanlıların siyasi yönetimini ele geçirdi; Anadolu'daki Yunan kentlerinin Perslerden korunması da buna dahildi, çünkü bu kentler hâlâ Perslerin müdahalelerine açık durumdaydı. MÖ 400 yılında, Spartalılar Agesilaos yönetiminde Anadolu'da sürmekte olan Pers mücadelesini üstlendiler. Birçok Anadolu kentine ve İyon adalarına Sparta garnizonları yerleştirildi, fakat *harmost* denilen ve kentin askeri yöneticileri olan garnizon komutanları pek sevilmiyordu. MÖ 394 yılında Pers donanması, Spartalıları Knidos yakınlarında yenip Spartalıların deniz egemenliğine son verince garnizonlar dağıtıldı.

Bu savaşta Yunanistan'dan kovulmuş olan Atinalı Konon, Pers donanmasını yönettiği için en büyük düşmanları Spartalıları dize getiren büyük galip sıfatını kazandı ve büyük kralın elçisi olarak tekrar Atina'ya kabul edildi. Atinalılarla Persler arasındaki bu yeni birleşme, Perslerin Atinalılara büyük parasal yardım yapmalarına neden oldu. Ayrıca Atina ile Knidos gibi Anadolu kentleri arasında yeni birlikler oluşturulmaya başlandı.

Diğer yandan Sparta da Perslerle sürdürdüğü savaş haline bir son vermek istedi; bunun için Antalkidas'ı Sardes'e, Tiribazos adlı satrap ile görüşmeye gönderdi. Buradaki barış görüşmelerine Atinalılar da katıldı.

Sparta, Anadolu'daki Yunan kentlerinin tamamen Perslerin egemenliğine bırakılmasını önerdi. Atina bu öneriyi kabul etmeyince barış ya-

pılamadı; Persler için Sparta en büyük düşman olmaya devam etti. Büyük kral Anadolu'daki satraplıkları denetimden geçirdi. Önce Tiribazos'un işine son verdi, fakat daha sonra onun tekrar Sardes'e gelmesine izin verdi. Spartalılar, barış anlaşması için Antalkidas'ı bir kez daha Sardes'e ve oradan Tiribazos'la birlikte Susa'ya gönderdiler. Sonuç olarak Yunan kentlerine Tiribazos tarafından MÖ 387 yılında Sardes'te iletilen ve büyük kralın imzasını taşıyan bir barış emri düzenlendi. Ksenophon, *Hellenika* adlı eserinde bize bu konuyla ilgili şunları aktarıyor (5, I, 31):

> "Büyük kral Artakserkses, Asya kentlerinin, ayrıca Klazomenai ve Kıbrıs adalarının kendisine ait olmasını adalete uygun buluyor. Bunun dışında, büyük küçük diğer Yunan kentlerinin özerk olmasını; Lemnos, İmbros ve Skyros [bugün Limni, İmroz ve Skiros] kentlerinin ise eski zamanlarda olduğu gibi Atinalılara ait olmalarını istiyor." (Ksenophon, *Hellenika*, Yunanca-Almanca, yayıncı Gisela Strasburger, Münih 1970)

Böylece Yunanlıların Anadolu'daki kaderi belirlenmiş görünüyordu, çünkü MÖ 5. yüzyıldaki Pers savaşlarından beri Anadolu Yunanlıları için verilen mücadele daima Perslerin galip gelmesiyle sonuçlanmıştı. Büyük kralın düzenlediği barış emri, MÖ 338/7 tarihinde kurulan Korint birliğine ve Büyük İskender'in müdahalesine kadar ana hatlarıyla geçerliliğini korudu.

Büyük Pers kralı, düşmanlarının kendi aralarında çatışma halinde olmalarından faydalanarak barış antlaşmasının şartlarını kendi isteklerine uygun olarak belirlemişti. Bundan ötürü "Kral Barışı" adıyla bilinen bu anlaşma ile Büyük İskender'in MÖ 334 yılında Abydos'ta karaya çıkması arasında geçen 50 yıl süresince Anadolu'nun durumu hakkında açıkça anlaşılabilir bilgiler verebilecek çok az sayıda kaynak bulunmaktadır. Sadece Ksenophon bize bazı ipuçları verebiliyor. Fakat onun aktardığı bilgiler daha çok Anadolu satraplıklarındaki anlaşmazlıkları ön plana çıkarıyor. Bu nedenle Yunan kentlerindeki durumu pek değerlendiremiyoruz, dolayısıyla bu kentlerin satrap baskılarına ne denli maruz kaldıklarını da bilemiyoruz.

En azından, Anadolu Yunan kentlerinin anavatanları Yunanistan'dan yardım istediklerine dair bir kayıt bulunmamaktadır ve bu da savaş sebebi olabilecek herhangi bir sorunun olmadığını gösteriyor.

Böyle sorunlar, Yunanistan'ın kuzeyinde, Makedonya'da II. Philippos'un yönetimindeki (MÖ 382-336) yeni büyük gücün yükselişiyle başladı. Philippos, egemenliğini Trakya'nın ötesine, Anadolu'ya doğru genişletmek niyetindeydi. MÖ 338 yılında yaşanan iki olay Anadolu'yu yeniden bir Batı-Doğu çatışmasının içine sürükledi. Birincisi, büyük Pers kralı III. Artakserkses'in ölümü ve zayıf bir hükümdar olan III. Dareios'un MÖ 336'da başa geçmesiydi. İkinci olay, daha önce de değindiğimiz Korint birliğiydi. Bu birlik de MÖ 338'de kuruldu. Makedonlar, Yunan birliğini Khaironeia'da yenmiş, bir zamanlar güçlü olan kent devletlerinin dış politikadaki bağımsızlığını yok etmiş, bunun üzerine de genel barış ilan etmişlerdi. II. Philippos'un bu birlikte yeri yoktu, ama gene de birliğin hegemonu, yani askeri yöneticisi oldu. Philippos MÖ 337'de Perslere yapılacak olan savaşın yönetimini üstlenmek için talepte bulundu. Savaş nedeni olarak, muhtemelen Philippos'un önerisi üzerine Perslerin 150 yıl boyunca Yunanlıların kutsal yerlerini tahrip etmiş olmaları öne sürüldü.

Savaş kararının verilmesiyle Anadolu için iki hedef belirlendi: Satrapların kovulması ve Yunan kentlerinin Pers egemenliğinden kurtarılması. Philippos hemen hareket emrini verdi ve MÖ 336 yılının ilkbaharında Makedon ordusu Hellespont'u geçti. Philippos aynı yıl içinde, muhtemelen oğlu ve vârisi İskender'in de katılımıyla öldürülmeseydi, tarihin gidişatı çok farklı olurdu. Bu olay üzerine savaş yaklaşık iki yıl ertelendi; Büyük İskender, Philippos'un her alandaki varisi olarak öç seferini yeniden başlattı.

Beşinci Bölüm

ANADOLU'DA HELENİZM DÖNEMİ

Büyük İskender

Korint birliğinin hegemonu olan İskender'in birinci hedefi, Asya seferiyle Anadolu'daki Yunan kentlerini Pers egemenliğinden kurtarmaktı. MÖ 334 yılının ilkbaharında Hellespont'u geçtiğinde bu amacını Anadolu halkı anladı. İskender, Homeros'un Troya kahramanlarından biri gibi hareket ediyordu. Elaius'ta kahramanlıklarıyla efsanelere konu olan Protesilaos'un mezarına bir kurban adadı, çünkü mitolojiye göre Protesilaos, Agamemnon'la birlikte İlion'a gidenler arasında Anadolu toprağına ayak basan ilk kişiydi. İskender, daha sonra İlion'da Akhilleus'un mezarına çelenk bıraktırıp Athena İlias'a kurban adadı.

Büyük İskender, Daskyleion satrapının yönetimindeki aceleyle toplanan, Pers ordusuna karşı Granikos [Kocabaş (Biga) Çayı] nehri dolaylarında parlak bir zafer kazandı. Perslerden ganimet olarak alınan 300 adet zırh, Tanrıça Athena adına Atinalılara gönderildi. Bu davranışı, İskender'in artık Yunan birliğinin komutanı olduğunu gösteriyordu. İskender, diğer yandan Makedonyalı Kalas'ı, ele geçirilen Daskyleion satraplığının başına getirip bu hükümranlık biçiminin devam etmesini sağladı. Böylece İskender'in Anadolu'da hazır bulduğu ve o güne kadar doğruluğunu kanıtlamış olan idare biçiminin devam etmesini istediği, fetih seferinin ve Anadolu'daki ilişkilerin yeniden düzenlenmesinin ilk yılında hemen belli oldu.

Bunu daha sonra Sardes'te de saptıyoruz.

MS 2. yüzyılda tarihçi Arrhionos, İskender'in seferlerini anlattığı eserinde, Granikos savaşından sonra galip unvanıyla tanınan İskender'in Sardes kumandanı Mithrenes tarafından kentten 70 stadyum uzaklığında tüm üst düzey memurlarla birlikte karşılandığını ve kentin kendisine teslim edildiğini anlatıyor. Mithrenes, ayrıca içindeki altınlarla birlikte kaleyi de teslim etmiştir. İskender'in bunun üzerine Mithrenes'e büyük saygı göstermesinin nedeni kuşkusuz sadece bu olay değildi. Arrhionos'a göre İs-

kender, Sardes halkının ve diğer Lidyalıların eski kanunlarına uygun olarak yaşamalarına izin vermiştir; bunun dışında onlara iç siyasetlerinde tam özgürlük tanımıştır. Bunu yapmasının altındaki neden, eski geleneklere saygı, siyasi zekâ veya sadece doğru olanı yapmak konusundaki hassasiyeti olabilir. Fetih seferinin ilk yılında İskender'in Yunan kültürünü vurguladığını, Pers kültürünü devam ettirdiğini ve Lidya kültürüne saygı gösterip onu tekrar yaşama geçirdiğini görüyoruz.

Fakat Büyük İskender'in üstlendiği en önemli görev, Yunan kentlerinin Pers egemenliğinden kurtarılmasıydı. Bu konuda Ege sahilinde İskender tarafından ele geçirilen Yunan kentleri arasında olan Miletos ve Ephesos'un rolü çok önemliydi. İskender, her yerde kurtarıcı ve demokrasinin destekçisi olarak kendini gösterdi. Aslında bunun kimseye büyük bir yararı olmadı. Gerçi kentler Pers egemenliğinden kurtarılmıştı, yani artık Perslere vergi ödemek zorunda değildi, ama kaynaklarda bu yeni özgürlüğün, kentleri Korint birliğine dahil ettiğine dair herhangi bir bilgi bulamıyoruz. Böyle bir gelişme muhtemelen hiç gerçekleşmedi. Sonuçta kentlerin ödeyeceği vergi bundan böyle yeni hükümdara, yani İskender'e ödenecekti. Bu uygulamadan dolayı birçok Yunan kenti oldukça mutsuzdu. Makedon hükümdarına uzun süre direnen, en sonunda boyun eğmek ve İskender'in ezici gücünü kabul etmek zorunda kalan Miletos bunlardan biriydi. Ephesoslular da İskender'in getirdiği çözümden rahatsız olmuştu. O güne kadar Perslere ödedikleri vergiyi, güya İskender'in doğum gecesinde yanan Artemis Anıtı için artık bu tanrıça adına ödemek zorundaydılar.

Kentliler aslında bunun tam tersini, yani kurtarıcılarının kasasından yapılacak bir ödemeyi bekliyorlardı.

Hekatomnosların başkenti Halikarnassos'un ele geçirilmesi de çok önemli bir olaydı. Burayı Mausolos'tan sonra Pers satrapı ve yerli hükümdar olarak Orontobates yönetiyordu. Orontobates de İskender'in askerlerine boyun eğmek istemedi ve onlara büyük kayıplar verdirdi, ama yine de savaşı kaybetti. Makedon kralı, Orontobates'in Ada adındaki kız kardeşini yeni prenses olarak yönetimin başına geçirip Karya geleneklerinin devamını sağladı; aynı zamanda Ada tarafından evlat edinilmeyi de ayarladı. Böylece hanedana dahil edilmişti ve daha sonra Ada'dan yönetimin kendi eline geç-

mesini sağlamış oldu. Bu konuyla ilgili detaylı bir bilgimiz yok, sadece Ada'nın MÖ 326 yılında öldüğünü biliyoruz.

Zamanla Pisidya, Likya ve Pamfilya kentleri, zorlu mücadelelerden sonra İskender'in eline geçti. MÖ 334/3 yılının kışında, uzun süren ve ağır kayıplara mal olan çarpışmalardan sonra İskender'in askerlerini yumuşak iklimli güney sahilinde dinlendirmek yerine Anadolu'nun sert iklimli dağlık alanlarına yönlendirmesi oldukça şaşırtıcıdır. İskender'in amacı, Frigya'da yer alan satraplık başkenti Kelainai'yi ele geçirmek ve ayrıca önemli Doğu-Batı bağlantı noktalarında bulunan, eski Frig başkenti ve efsanevi kral Midas'ın payitahtı Gordion'u da fethetmekti. Ancak o zaman ordu kışlık karargâhına yerleşecek ve İskender'in Anadolu üzerindeki egemenliğinin onaylanmasına tanık olacaktı.

İskender'in bu girişiminin nedeni, kaynağı Gordion'a dayanan bir efsaneydi: buna göre Frigyalıların ilk kralı ve Midas'ın babası olan Gordios, bir araba sayesinde Frigya yönetimini ele geçirmiş. Arrhionos'a göre Midas, bu arabayı kale tepesine çektirip Zeus Basileus'a adamış (II, 3, 6). Gordion'da kulaktan kulağa dolaşan kehanete göre, arabanın boyunduruğundaki düğümü çözebilen Asya'nın hâkimi olurmuş. İskender bu işi başarabileceğine ordusuna kanıtlamak için arabanın okunu boyunduruğuyla birleştiren parçayı çıkartarak düğümü çözmüş. Bir başka yoruma göre İskender, düğümü kılıcıyla kesmiş ve böylece kehanetin gerçekleşmesine neden olmuş. Hangi yorumun doğru olduğunu bilemiyoruz; olayın farklı biçimlerde anlatılması, eylemin kral için sembolik açıdan, hem de iki ayrı nedenle önemli olduğunu gösteriyor. İskender, tüm Anadolu üzerindeki egemenliğini açık bir şekilde ispatlamak istemiştir. Arrhionos'un eserinde, kehanetin *tüm Asya'yı* kapsadığı belirtilmişse de, Makedon kralı o tarihte henüz bunu düşünmeyip, sembolik eylemiyle Anadolu üzerindeki egemenliğini ifade etmekle yetinmiştir. Diğer yandan bu hareket İskender'i açık şekilde Frig hükümdarlığına da getirmiş oldu, çünkü kehanet Midas ve Anadolu'daki Frigyalıların üzerindeki hâkimiyetle ilgiliydi.

İskender, ordusuyla Gordion'dan Ancyra (Ankara) üzerinden Kapadokya'ya doğru ilerlerdi. Burada herhangi bir başkaldırıyla karşılaşmadan, yerli Sabiktas'ı satrap olarak atadı, fakat öyle anlaşılıyor ki Sabiktas ona sa-

dık kalmadı, çünkü Arrhionos bize MÖ 331 yılında, Kapadokya'da Gaugamela Savaşı'nda Kapadokyalı güçlerin İskender'in düşmanına, yani Büyük Pers kralına yardım ettiğini anlatmaktadır.

Makedon kralı, bugün bile izlerinin görülebildiği Kilikya Kapısı diye adlandırılan yoldan geçerek sahile dönmeye karar verdi, çünkü burada III. Dareios'la sürdürdüğü savaşı sonuçlandıracak çarpışmayı gerçekleştirmeyi düşünüyordu. MÖ 333 yılının yazında İssos'ta Pers Savaşı yapıldı, fakat III. Dareios kaçtığından İskender henüz Pers tahtına geçemiyordu, daha doğrusu hegemon olarak üstüne aldığı görevi başarmış saymıyordu; dolayısıyla Korint birliğinin öç seferi devam etmeliydi. İskender, güneye yönelip, Suriye üzerinden Mısır'a gitti ve Anadolu'yu bir daha göremeden MÖ 323 yılında Babil'de öldü.

Oysa İskender Anadolu için neler başarmıştı?

İskender, Mısır yolundayken, Sidon kentini yedi ay kuşattıktan sonra ele geçirebildi. Bu süre içinde, III. Dareios ve İskender arasındaki ünlü yazışmalar gerçekleşti. Büyük Pers kralı, mektupta imparatorluğunun bölünmesini önerdi. İskender, Fırat nehrinin batısındaki tüm bölgelere sahip olacaktı, fakat Makedon kralı bu öneriyi kabul etmeyip Pers kralına sadece Anadolu'yu değil, çok daha fazlasını istediğini belirtti. O, Anadolu'nun tartışmasız fatihi ve hükümdarıydı zaten. Anadolu seferinde Karadeniz sahilini, Kapadokya'nın kuzeyini, Pontus bölgesini ve Ermenistan'ı fethedememesine rağmen bu bölgelerdeki Pers egemenliği, Makedon kralının kazandığı zaferlerle fiilen sona ermiş ve İskender diğer bütün bölgeleri boyunduruğu altına almıştı.

Fakat ele geçirilen tüm bölgelerde bir bütün olarak işleyen yeni bir idare kurulamamıştı. İskender, Yunan kentlerinde –bunları kendi yönetimi altına almasını göz ardı edersek– özgürlüğü, bağımsızlığı ve demokrasiyi yeniden inşa etti. Pers satraplıklarını idare birimi olarak kabul edip satrapların başına geçti. İskender, Ada tarafından evlat edinilmesiyle Karyalı hükümdarların davranış biçimlerini benimsedi; Lidyalılara eski kanunlarına uygun biçimde yaşamalarına izin vererek gelenekleri yeniden canlandırdı ve Gordion'da Frig hükümdarlarının izinden gitti. Anadolu'daki hükümdarlık biçimlerinin geleneksel çeşitliliğini canlandırıp Makedon Kralı ve

Korint Birliğinin Hegemonu İskender olarak tümünün hükümdarı olduğunu vurguladı.

Peki, İskender'in MÖ 331'de Büyük Pers kralı III. Dareios'u kesin olarak yenip kendisini Dareios'un halefi yapan, Hindistan'a kadar uzanan fetih seferinin Anadolu için taşıdığı anlam nedir? Özetle denebilir ki bu sefer, Anadolu'yu hem siyasi, hem de kültürel açıdan Helenizmin coğrafi merkezi haline getirdi.

Eğer Dareios'un önerdiği bölünme kabul edilseydi, yani Yunan bölgesi Fırat'ın batısıyla sınırlı kalsaydı, Anadolu, kendini Helen dünyasının doğu kenarında bulacaktı, fakat MÖ 323 yılının Temmuz ayında, İskender'in ölümü sırasında, İndus ırmağı imparatorluğun doğu sınırını; Anadolu da bu imparatorluğun ortasını oluşturuyordu. Bu durumun kültür tarihini hangi ölçüde etkilediğini daha sonra göreceğiz. Anadolu'nun bu konumu, İskender'den sonra ortaya çıkan Diadokhosların* siyasetinde kendini hemen belli etti.

Diadokhoslar

İskender, MÖ 323 yılında Babil'de öldüğünde, devasa bir imparatorluk kurmuş; birçok kavmi boyunduruğu altına almış, fakat henüz birleştirememişti; birbirinden farklı gelenekleri, kültürleri ve dini görüşleri tanımış, fakat onları henüz uyum içinde bir araya getirememişti; birbirinden farklı yönetim biçimlerini egemenliği altına almış, ancak oldukları gibi devam etmelerini sağlamıştı; kısacası, misyonu tamamlanamamıştı.

İmparatorluğun geleceği İskender'in halefinin kim olacağı ve hangi yöntemlerin kullanılacağına bağlıydı. Ailevi bağlar bakımdan İskender'in üvey kardeşi Arrhidaios tahta geçmek için uygun olmakla beraber zekâ özürlü olduğu için bu sorumluluğu üstlenmesi imkânsızdı. Buna rağmen Makedon komutanlar heyeti daha Babil'deyken, Arrhidaios'un adını III. Philippos olarak değiştirip, İskender'in Baktrianlı Roksane'den doğacak olan çocuğunu, erkek olması halinde IV. İskender olarak III. Philippos'la birlikte tahta çıkarmak istediler. Gerçek yönetimi ise İskender'in arkadaşları ve generalleri aralarında paylaştılar. Ölüm döşeğindeki İskender'den iktidar simgesi olan mühürlü yüzüğü aldığı söylenen Perdikkas, büyük vezir ola-

* İskender'in ölümünden sonra imparatorluğu paylaşmak için çarpışan generallere verilen ad –ed.n.

rak Asya hükümdarı oldu. Antipatros, Avrupa stratejisti görevini üstlendi. Krateros, zekâ özürlü Arrhidaios'un yerine, hâlâ Asya'da bulunan orduyu yönetecekti.

Anadolu'daki yerel ve Pers satraplarının görevlerine son verilecekti. Eski satraplıklardan üç yeni satraplık kuruldu ve İskender'in silah arkadaşları arasında paylaşıldı. Antigonos Monophthalmos'a ("Tek Gözlü") Pamfilya, Likya ve Büyük Frigya; Leonnatos'a Hellespont çevresindeki Frigya verildi. Eumenes, Paflagonya'yı ve henüz en azından ismen İskender'in imparatorluğuna dahil edilmeyen Kapadokya'yı (bkz. s. 58) fethedip yönetecekti.

Bu güç dağılımının arkasındaki düşünce, imparatorluğu bir bütün olarak korumaktı; fakat bu plan, Mısır'ın yeni satrapı Ptolemaios ve Trakya satrapı Lysimakhos tarafından suya düşürüldü. Birlik fikrinin en ateşli savunucularından olan Perdikkas MÖ 321'de, Eumenes MÖ 316/5'te ölünce, geriye sadece Antigonos Monophthalmos kaldı.

MÖ 320 yılında Kuzey Suriye'deki Triparadeisos'ta imparatorluğun içindeki güçler yeniden düzenlendi. Antipatros hükümdar yardımcısı görevini üstlendi. İki kral, III. Philippos ve IV. İskender, Antipatros'a emanet edildi. Antipatros'un Avrupa'ya dönmesi üzerine Asya bölgesi, özellikle de Anadolu, Antigonos'un himayesi altına girdi. Antigonos, Leonnatos'un ölümünden sonra onun satraplığını üzerine almıştı. Ayrıca Perdikkas'ın destekçilerine, örneğin Likya'da faaliyet gösteren kardeşi Alketas ve vatan haini ilan edilen Eumenes'e karşı açılan savaşı yönetmekle görevlendirilmişti. Antigonos, MÖ 319 yılının yazında misyonunun büyük bölümünü tamamladı; Anadolu artık tamamen onun askeri yönetimi altındaydı. Eumenes, Mezopotamya ve Persis'e kaçtı ve burada ancak MÖ 316/5'te Antigonos tarafından yenildi.

MÖ 319'da Makedonya'da ölen Antipatros'un yerine değerli, fakat zayıf bir yönetici olan Polyperkhon'un geçmesi üzerine Makedonya'nın hâkimiyeti için Antigonos'un da katıldığı bir savaş çıktı. Antigonos aynı zamanda imparatorluğun doğusundaki çıkarlarını da takip etmeye devam ediyordu.

Antigonos, Eumenes'in yenilmesinin ardından bölgedeki en güçlü adam haline gelmişti. Merkez satraplığı Babil'in yöneticisi Selevkos bile Antigonos'a haraç ödemek zorundaydı. Antigonos, MÖ 314'te Suriye'ye de

saldırınca, bu kadar büyümesini kabul edemeyen diğer Diadokhoslar ona bir ültimatom verdi. Antigonos'un topladığı paradan faydalanmak isteyen Diadokhoslar, satraplıkların yeniden paylaşılmasını talep ettiler. Kassandros, Likya ve Kapadokya'yı; Lysimakhos, Hellespont Frigya'sını almak istiyordu. Antigonos, ültimatomu tabii ki reddetti. Bunun üzerine değişken ittifakların yer aldığı yeni bir savaş çıktı. MÖ 311'de, Antigonos'un zaferi olarak kayıtlara geçen silah bırakma anlaşması ilan edildi.

Anlaşma bildirisinde Yunanlıların özgürlüğü konusu yer alıyordu. İlgili madde, sadece anavatandaki Yunanlıları değil, Anadolu kentlerindeki Yunanlıları da kapsıyordu. Antigonos ilerde bunun faydasını görecekti. Kısa bir süre sonra ateşkes bozuldu. Ptolemaios, Mısır'dan harekete geçerek, Anadolu'nun güneyine, Ege adalarına ve Yunanistan'a tekrar hâkim olmaya çalışınca, özgürlüğe kavuşan kentler Ptolemaios'a destek vermeyi reddedip bu amacından vazgeçmesini sağladılar. Antigonos, ültimatom yoluyla Babil satraplığını geri almaya çalışan Selevkos ile çarpıştı. Onu yenemediyse de MÖ 308'de yapılan bir anlaşmayla silahları bırakmaya razı olmasını sağladı. Antigonos'un oğlu Demetrios Poliorketes (Kentler Kuşatan), MÖ 307'de, Kassandros'u Atina'da yenip; ardından Kıbrıs'ta, Salamis'te Ptolemaios'u bir deniz savaşında mağlup etti. Bunun üzerine Antigonos, kendini ve ailesini gücünün zirvesinde görmeye başladı, fakat bu düşüncesi, Antigonos'u ve kısa bir süre sonra diğer Diadokhosları vahim bir hataya yönlendirdi. Antigonos, kendini ordu heyeti tarafından kral ilan ettirip MÖ 306 yılının yazında oğlunu da kral yaptı.

Ptolemaios, hemen onu taklit etti, arkasından Lysimakhos, Selevkos ve Kassandros da ona katıldı. III. Philippos MÖ 317'de; IV. İskender MÖ 311/10'da öldürüldüğü için, II. Philippos ve Büyük İskender'in mensubu oldukları Argead Hanedanı'ndan meşru bir vâris kalmamıştı. Diadokhoslara bundan önce de "kral" olarak hitap edildiğinden, kral olma kararlarını anlamak zor değildi. Büyük İskender'in kurduğu imparatorluk, artık 6 kral arasında paylaşılmıştı, ancak bu 6 kralın her biri de büyük Makedon kralının meşru halefi olduğunu iddia ediyordu.

Anadolu, sözde en güçlü kral olan Antigonos'un krallığına aitti, bu durumdan ötürü tüm diğer Diadokhoslar da ilgi merkezi haline geldi. An-

tigonos ve Demetrios'a duyulan kızgınlık kısa sürede yeni anlaşmazlıkların çıkmasına neden oldu. Lysimakhos batıdan; Selevkos doğudan gelerek, kıskaç hareketiyle Antigonos ve Demetrios'un ordusunu MÖ 301 yılının ilkbaharında Frigya'daki İpsos'ta, Diadokhoslar döneminin en büyük çarpışmasında yendiler. 81 yaşındaki Antigonos, bu çarpışmada öldü.

İpsos Savaşı'nın ardından tüm Anadolu, Toroslar'a kadar Lysimakhos'un egemenliği altına girdi. Trakya'ya da hâkim olan Lysimakhos, böylece Çanakkale Boğazı'nın her iki tarafının, Propontis ve Bosphoros'un fatihi oldu. Lysimakhos, bu mülkiyetin ne kadar önemli olduğunu, Gelibolu Yarımadası'nda kurduğu Lysimakheia kentiyle gözler önüne sermek istedi. Çanakkale Boğazı'nın diğer tarafında, yani Anadolu'da, Avrupa ve Asya'nın kesişme noktasında da, bir zamanlar Antigonos tarafından kurulan liman kenti Antigoneia'yı Aleksandreia Troas adıyla yeniden kurdu. Bu hareket, kaynakların belirttiği gibi Büyük İskender'e duyulan bağlılığın bir göstergesiydi, fakat aynı zamanda Anadolu'da İskender'in krallığını teslim alıp onu yeniden canlandırmanın vermiş olduğu gücün de bir ifade biçimiydi. Lysimakhos, ayrıca Anadolu'daki Yunan sahil kentlerine de özel bir ilgi duydu. Bazılarını örneğin Pergamon'u garnizon haline getirdi.

Devlet hazinesi de burada saklanıyordu. Lysimakhos, İyon birliğini, Miletoslu dostlardan oluştuğu söylenen bir grubun yönetimine bırakmıştır.

Diğer Diadokhosların kıskançlığı ve ailenin içindeki anlaşmazlıklar, Lysimakhos'un Anadolu hâkimiyetine son verdi. Halefi seçilen oğlu Agathokles, I. Ptolemaios'un kızı ve Lysimakhos'un eşi Arsinoe tarafından komplo kurmakla suçlandı. Bunun üzerine Lysimakhos, oğlunu öldürttü. Agathokles'in generalleri ve dostları, eşi Lysandra ile birlikte Selevkos'un yanına kaçtılar. Lysimakhos için ödemek zorunda olduğu haraçtan kurtulmak isteyen birçok sahil kenti, aynı şekilde taraf değiştirdi. Böylece Selevkos, Anadolu'ya girmeyi başarıp Lysimakhos'u MÖ 281'de Sipylos dağındaki Magnesia'nın (Manisa) kuzeyinde yapılan Kurupedion Savaşı'nda yendi. Lysimakhos bu savaşta öldü. Artık Mısır haricinde eski İskender imparatorluğunun nerdeyse tümüne sahip olan Selevkos, Lysimakhos'un Avrupa topraklarını güvence altına almak için Avrupa'ya gitti, fakat burada Ptole-

maios Keraunos ("Şimşek") tarafından öldürüldü. Mısır kralı I. Ptolemaios MÖ 283 yılında ölmüştü. Selevkos'un ölümüyle Büyük İskender'in eski arkadaşlarının sonuncusu da tarihe karıştı.

Taht varislerinin Epigonlar adı verilen ikinci kuşağı, Helen devlet dünyasını yeniden düzenlemeye başladı. Bu devlet dünyası bir yandan Helenizm tarafından tek bir çatı altında toplanmıştı, diğer yandan Büyük İskender'in fetihlerinden önceki halinden çok daha çeşitli halkları kapsıyordu. Ptolemaioslar, Mısır'ın sahipleriydi, fakat Anadolu'nun güney sahilinde ve Adalar birliğinde, Kuzey Ege'ye kadar sahip oldukları kentler vardı. Selevkosların en önemli toprakları Suriye ve Mezopotamya'daydı. Aynı zamanda Anadolu'da egemenlikleri vardı. Bütün hükümdarlar Yunan-Makedon kökenli oldukları konusunda hemfikirdi. Anadolu dünyasındaki çeşitlilik, yerel beylerin ve Diadokhos ailelerinden gelen evlatların gitgide daha çok toprak ve siyasi güç elde etmelerinde kendini göstermeye başladı.

Diğer yandan, özellikle Anadolu'da, Perslerin başarıları anımsanmaya devam ediyor ve yaşama uyarlanıyordu. Burada MÖ 3. yüzyılın başlangıcında gelişen Pontus Krallığı ve Pers tanrısı Mitra'dan adını alan ilk kralı I. Mithradates akla geliyor. Fakat genel bir bakışta kentlerin Yunan kökenlerini daha çok ön plana çıkarabildikleri dikkati çekiyor. Birçok kentin gücü ve önemi tekrar artmaya başlıyordu; buna örnek olarak Miletos'u gösterebiliriz. Fakat kentlerin siyaseti, geçmişten gelen uygulamalara bağlı kalmakla beraber farklı toprak beylerine bağımlı olmaktan kaynaklanan değişken koşullara uyum sağlamaya giderek daha çok zorlanıyordu.

Helenizmde Kent ve Hükümdar

İskender'in seferinden sonra sözde özerk ve serbest olan, ama toprak beylerine vergi ödemeye veya asker vermeye zorlanan Yunan kentleri, hükümdarlarla özel ilişki biçimleri geliştirdiler. Bazen adeta tanrısal statü kazanan hükümdarlar için çeşitli kültler ortaya çıktı. Bu ilişki biçimi yeni değildi. MS 1. yüzyılda yaşayan Plutarkhos'un *Lysandros* adlı kitabında (*Lysandros* 18) anlattığına göre, Sparta kralı Lysandros adına Anadolu kentlerinde, ama özellikle Samos Adası'nda bir kült geliştirilmişti. Plutarkhos'a

göre, Lysandros adına sunaklar yapılmış, kurbanlar adanmış ve *paian* adı verilen kült şarkıları söylenmişti. Bunun dışında, Tanrıça Hera adına düzenlenen oyunlar Lysandros'a adanmaya başlanmıştı.

Bütün bunların belleklerde bıraktıkları izler belki de Helenizm döneminde yaşayan insanlar adına yapılan kült benzeri saygı gösterileri için örnek oluşturmuştur.

Helenizmin en erken döneminden itibaren hükümdarlara yapılan abartılı ve yapmacık saygı gösterileri, buna güzel bir örnektir. Plutarkhos buna örnek olarak, Atinalıların, MÖ 307'de Atina'yı Kassandros'tan kurtaran Demetrios ve babası Antigonos Monophthalmos için yaptıklarını şöyle anlatıyor (Plutarkhos, *Demetrios* 10):

> "Onlara 'Kurtarıcı tanrılar' adını verdiler, yıla adını veren *arkhon* (kent yöneticisi) geleneğini yok edip her yıl 'kurtarıcı tanrının rahibini' seçmeye başladılar. Bu rahibin adı, karar ve antlaşmaların başında yer aldı. 'Kurtarıcı tanrıların' adları diğer tanrıların yanında Athena'nın kutsal elbisesine de dokundu. Demetrios'un arabadan indiği yeri kutsadılar, buraya bir sunak inşa edip 'Gökten İnen Demetrios' olarak adlandırdılar. Yunan kavimlerine, Demetrias ve Antigonis'i eklediler. Ayrıca devlet tarafından Antigonos ve Demetrios'a gönderilen erkekler, 'elçi' adı yerine, Yunan kentlerindeki oyunlarda geleneksel kurbanları Delphoi ve Olympia'ya götüren temsilciler gibi, şenlik habercisi adını kullanacaktı." (Plutarkhos, *Große Griechen und Römer* [*Hayatlar*]. 5. bölüm, yayıncı Konrat Ziegler, 2. Baskı. Zürih ve Münih 1980).

Athenaios'un, MS 3. yüzyılda *Deipnosophistai* adlı eserinde anlattığına göre, Atinalılar Demetrios'u günlük ağacı tütsüsü, çelenk, şarap, koro ve onu bir *paian* şarkısında tek gerçek tanrı olarak nitelendiren *phallos* dansçılarıyla karşılamış. Şarkıda diğer tanrıların uyudukları ya da başka bir yere gittikleri veya hiç var olmadıkları; Demetrios'un, Poseidon ile Aphrodite'nin oğlu olduğu belirtiliyordu. Olağanüstü güzelliği ve tanrısal merhameti de vurgulanıyordu. İnsanlar ona tapınarak yakınlaşacaktı.

Hans-Joachim Gehrke, *Geschichte des Hellenismus* (Helenizm Tarihi) adlı kitabında, Yunan düşüncesine göre monarşinin prensipte çekilmez olduğunu, hür bir insana yakışmayacağını, fakat birçok kez güçlü insanların, hayırsever, kentin koruyucusu veya kurtarıcısı olmaları şartıyla liderliklerinin kabul edildiğini anlatıyor. Demetrios ve Antigonos Monophthalmos'ta bu şartların yerine getirildiğini görüyoruz.

Anadolu Diadokhoslarından ilk kez Antigonos'a Troas'taki Skepsis kentinde tanrısal saygı gösterileri yapıldı. Antigonos, MÖ 311'de kente, kendisi ile Kassandros, Lysimakhos ve Ptolemaios arasında imzalanan barışın haberini ileten bir bildiri göndermişti. Bu bildiride Yunan kentlerine tanınan özgürlüğü tekrar hatırlattı. Bunun üzerine kent kurulu, Antigonos'a kutsal bir bölge ayırmaya karar verdi. Buraya bir sunak ve Antigonos'un heykeli yerleştirildi. Ayrıca daha önce adına düzenlenen *agon* adlı yarışma, kurban adama ve çelenk töreninden oluşan şenliklerin yeniden başlatılmasına ve her yıl yapılmasına karar verildi. Bu vesileyle Antigonos ve oğulları Demetrios ile Philippos'a çelenk sunulacaktı. Ayrıca mektubunda verdiği iyi haber için Antigonos'a bir kurban adanacaktı. Bütün bu bilgileri Skepsis'te bulunan bir yazıttan alıyoruz.

Antigonos Monophthalmos, benzer bir mektubu Anadolu'da egemenliği altında bulunan birçok kente göndermiş olmalı. Mektuba verilen kurul cevabı, tesadüf sonucu, aslında önemsiz sayılan Skepsis kentinde bulunmuştur. Bildiriyle ödüllendirilen kentlerden her biri kendi usullerine göre Antigonos'a tapmış olmalı. Skepsis kentindeki tepki, diğer kentlerde görülmemiş olabilir. Aslında bu tip bir kültün altındaki neden dini değil, daima siyasiydi.

Hükümdarlara saygı, minnettarlık ve bağlılığın ifade biçimleri, tanrılar ve efsanevi kahramanlar için yapılan törenlerle aynıydı. Bu ifade biçimlerinin, günlük hayata dahil edilmesine çalışılıyor ya da en azından bu yönde kararlar alınıyordu. Resmi kurumlar, hükümdarların adlarını taşıyordu, adlarına düzenlenen şenlikler ve yarışmalar her yıl tekrarlanıyordu.

Bütün bunlar Antigonos'u insanüstü saygı gösterilen bir kişi haline getirdi, fakat onu tanrı yapmadı.

Benzer bir gelişmeyi Antigonos Monophthalmos'un halefi, Anadolu hükümdarı Lysimakhos'ta görüyoruz. Priene'de kent kurulunun verdiği kararla adına bir kült geliştirildi. Kenti düşman kent Magnesia'dan ve başka ordulardan koruması için Lysimakhos'un bir heykeli dikildi, pazar meydanına bir sunak kondu ve her yıl doğum gününde şenlik eşliğinde kurban adanmasına karar verildi. Prieneli Athena Tapınağı'nın kuzey tarafındaki bir yazıttan öğrendiğimize göre kent kurulu, verdiği kararı bin *stater* (Eski Yunan para birimi) değerindeki altın çelenkle birlikte krala bizzat götürmüş. Buradan da kültün Lysimakhos için sadece manevi değil, maddi getirisinin de olduğu anlaşılmaktadır.

Lysimakhos kültünün bir başka kaynağı Ephesos'ta görülmektedir. Kenti diğer girişimleri için merkez olarak kullanmak isteyen kral, MÖ 294'te Ephesos'u Artemision'un etrafındaki sel tehlikesi altında olan ovadan kurtarmış; kenti Koressos dağının yakınlarına taşıyarak Ephesos'a yepyeni bir çehre kazandırmıştı. Dolayısıyla Lysimakhos, halka göre Ephesos'u yeniden kurmuştu, yani kentin ikinci kurucusu olarak görülüyordu. Büyük İskender, kentlere aile mensuplarından birinin adını koyma âdetini yaygınlaştırmıştı. Lysimakhos da, Ptolemaioslardan gelen karısı Arsinoe'den esinlenerek kente Arsinoeia adını verdi. Bunun karşılığında, diğer kentlerde olduğu gibi, adına bir heykel dikilmiş ve adını taşıyan bir yarışma düzenlenmiş olmalı. Kültün siyasi boyutu, Lysimakhos'un MÖ 281'deki ölümünün ardından kentin tekrar eski ismine, yani Ephesos'a dönmesiyle ortaya çıkıyor.

Bir zamanlar Antigonos Monophthalmos tarafından Çanakkale Boğazı'nda kurulan Aleksandreia Troas kentinde de benzer olaylar yaşanmıştır.

Antigonos, kente Antigoneia adını vermişti. Kent, birkaç yıl sonra Lysimakhos'un fethiyle yeniden kurulup Büyük İskender'in anısına Aleksandreia adını aldı. Bu isim değişikliğiyle Antigonos kültü sona erdi, yerine Lysimakhos kültü geçti.

Anadolu'da sadece toprak beyleri için kültler geliştirilmedi. Kısa bir süre için Mısır hükümdarı I. Ptolemaios, Miletos'ta egemenliği ele geçirmiş olmalı, çünkü burada MÖ 294 ile 288 yılları arasında onu hayırsever ve kurtarıcı olarak yücelten bir kültün hüküm sürdüğünü biliyoruz. Kent

sakinleri, Ptolemaios'un heykelini Apollon Tapınağı'na yerleştirerek onu tanrısal hükümdar sınıfına yükseltmişlerdir. Kültün, MÖ 281-279 yılları arasındaki Selevkos hükümdarlığında devam edip etmediğini bilmiyoruz.

Tahıl ve toprak hediye ederek büyük bir sıkıntıdan kurtardığı Bizantion kentinde de, Ptolemaios'un oğlu II. Ptolemaios Philadelphos (Kardeşini Seven) için MÖ 280/79'da bir kült geliştirildi. Bizantion, bu hükümdarın gemilerinin Pontus Eukseinos'a, yani Karadeniz'e geçmesine izin verdiği için bu kült her iki tarafı da memnun ediyordu. Bir yandan Bizantion aldığı yardımın keyfini çıkarıyor, diğer yandan da Ptolemaios, kent minnettarlığının Karadeniz planlarını desteklemesine seviniyordu.

Anadolu'nun hükümdar kültü

Bir hükümdarın tanrısallaştırılması, yalnızca Anadolu kentlerinin minnettarlığını, hükümdarın merhametine sığınmayı ifade eden bir olgu değildi. Hükümdar kültü, hükümdar için de gücünü göstermesi ve pekiştirmesi için bir fırsat sunuyordu. Bu nedenle Helen hükümdarları, kendilerine ve ailelerine adanmış kültleri bütün krallığa yerleştirmeyi adet edindiler.

Bunun için gerekli zemin, muhtemelen Büyük İskender tarafından hazırlanmıştı. İskender'in fethettiği muazzam bölgeye anlam kazandıracak birleştirici bir unsur gerekliydi. Askeri gücün varlığı ve kazanılan zaferler birbirinden farklı gelenek, kültür ve dinlerle bezenmiş bu geniş bölgeyi birleştirecek bir kimliğin oluşması için yeterli değildi. Bu durumda, başarılarındaki insanüstü özellikleri, kendini tanrısallaştıran törenlerle kabul ettirmekten daha iyi bir fikir olabilir miydi? İskender, zaten mensubu olduğu Argead Hanedanı'nın, Zeus'un oğlu Herakles'ten geldiğini savunuyordu. Mısır'ın Teb kentine girdiğinde firavun olarak karşılandı. Firavun, ezelden beri Mısırlılara göre en güçlü tanrı olan Amun-Ra'nın oğluydu. Siva vahasındaki kâhin, İskender'e kışkırtıcı bir şekilde "Zeus'un oğlu" diye hitap etti. İskender, ayrıca Perslerin en yüce tanrısı Ahura Mazda tarafından korunan, dolayısıyla da "tanrısal" olarak kabul edilen Ahameniş Hanedanı'nın tahtına çıkmıştı. Fakat İskender'in erken ölümü, bu tanrısallaştırılmayı tek bir çatı altında toplamasına fırsat vermedi.

Dolayısıyla tek bir krallığa hükmetmeyen Diadokhoslar, İskender'in tanrısallaştırılmasının bütün yönlerinden faydalanamadılar ve belki de faydalanmak istemediler. Tanrısallaştırılma konusunda İskender'in mirasını devralmakta zorlandılar. Yunanlılar ve özellikle Makedonlar, insanın her türlü tanrısallaştırılmasına karşıydılar. Diadokhosların, Yunan kökenlerine büyük önem verdikleri için, bu konuya temkinli yaklaşmaları doğaldı. Aralarında ilk tanrısallaştırılan II. Ptolemaios, önce anne ve babasını tanrı ilan etti, sonra da bu nedenle kendisi için de tanrı statüsü talep etti.

Selevkoslar daha çok zorlanıyordu. En büyük yönetim bölgesi onların elindeydi, dolayısıyla birliği temsil edecek tanrısal bir şahsiyete en çok onların ihtiyacı vardı, ama bölgelerinde en önemli Yunan kentleri de yer alıyordu. Bu yüzden Selevkos hükümdarının tanrısallaştırılmasını ancak MÖ 3. yüzyılın sonunda görebiliyoruz. I. Selevkos, Apollon'a olan yakınlığı nedeniyle kendisine tanrısal bir görünüm vermişti, fakat kült şeklindeki bir tapınma, tüm krallığa ancak III. Antiokhos'un döneminde (MÖ 223-187) yayıldı. Karya'da bulunan bir mektupta Antiokhos, Karya satrapı Anaksimbrotos'a eşi Laodike için yapılan saygı gösterilerini çoğaltmak istediğini belirtir. Bu amaçla, Selevkos krallığındaki bütün satraplıklarda kendi kültü için olduğu gibi, Laodike için de yüksek rahiplerin görev almasını ister. Rahipler, kraliçenin resmini gösteren altın çelenkler taşıyacaktı. Bütün antlaşma belgelerindeyse kendisinin ve karısının atalarının rahiplerinin adları yer alacaktı.

Yazıt, kralın *oktroi* adı verilen özel bir ruhsatla kendisi ve eşi için bu kültü başlattığını anlatıyor. Kült için satraplıklarda her yıl değişen bir yüksek rahip görevlendiriliyordu. Rahip, hükümdar, eşi ve her ikisinin ataları adına düzenlenen törenlerden sorumluydu. III. Antiokhos'un bu kültü başlatan hükümdar olup olmadığı, bilim dünyasında tartışılıyor. Helenizmde, atalar üzerinden tanrısal statüye hak kazanmanın yasallaştırıldığını ilk kez burada görüyoruz. Daha sonra değineceğimiz Kommagene Krallığı'nda, atalar geçmişi İskender ve Dareios'a kadar uzanıyordu; bu da hükümdarlığın onaylanmasını kolaylaştırıyordu. Tanrısallaştırılan Büyük İskender'i atası ilan etmeye çalışan III. Antiokhos'un mektubunda da böyle bir eğilim görebiliyoruz.

III. Antiokhos ile ilgili Karya yazıtında gördüğümüz gibi, Diadokhosların ve haleflerinin başlattığı hükümdar kültü, kendi hükümdarlıklarını meşrulaştırmak için kullanılıyordu. Bütün krallıkta düzenlenen kült törenlerinin birleştirici bir etkisi olması öngörülüyordu.

Rahipler, devletin karar belgeleriyle ilgilendikleri için faaliyetlerinin dini boyutundan çok siyasi boyutu ön plana çıkıyordu.

Anadolu'da Selevkosların hükümdar kültünde gördüğümüz gibi, Diadokhosların hükümdar kültü, yönetimin dini çerçeveli, fakat siyasi nedenli önemli bir aracıydı.

Yeni güçler-Galatlar

MÖ 3. yüzyılın başında, Yunan dünyasında uzun bir aradan sonra yeni güçler boy gösterdi. Bunlar kuzeyden gelen ve Akdeniz'e akın eden Keltler veya genelde bilinen adlarıyla Galatlardı. Galatların Anadolu'ya girmesi ve buraya yerleşmesi, MÖ 3. yüzyıldan itibaren kurulan Helen kökenli küçük krallıklar sayesinde kolaylaştı. Bu krallıklar yeni güçler olsalar da, Galatlar gibi yabancı değil, Helen kökenliydi.

Lysimakhos ile Selevkos arasındaki anlaşmazlıklar ve ikisinin ölümüyle birlikte Makedonya ve Anadolu'da kısa bir süre için ortaya çıkan yönetimsizlik, Galatların Anadolu'ya girmesine, ayrıca Pergamon'da Philetairos'un liderliğindeki Attalos Krallığı'nın kurulmasına neden oldu. Pergamon'un kent komutanı ve Lysimakhos hazinesinin koruyucusu olan Philetairos, iki hükümdarın anlaşmazlığı sırasında Selevkos'un tarafına geçmişti. Hükümdarların ölümünden sonra Philetairos, gücünü geliştirme fırsatını buldu. Torunu, yani evlat edindiği oğlu I. Eumenes'in (MÖ 263-241) oğlu I. Attalos (MÖ 241-197), Selevkosları ve Galatları yenip kral unvanını elde ederek Attalos Krallığı'nı kurdu.

Pontuslu I. Mithradates de MÖ 281'de kral unvanını alarak Selevkoslardan ayrılmıştı.

Dedesi Ariobarzanes, (MÖ 363-337) Küçük Frigya'nın Pers satrapıydı. Kendisi ise MÖ 302'de Antigonos Monophthalmos ile Kassandros arasındaki anlaşmazlıklar sırasında Paflagonya'ya kaçmıştı ve burada kurduğu başkent Kimiata'dan krallığı yönetiyordu.

Bitinya Krallığı, muhtemelen hiçbir zaman İskender'in imparatorluğuna tam olarak dahil olmamıştı. Daskyleion'da Büyük İskender tarafından Bitinya'yı yönetmek üzere görevlendirilen satrap Kalas (bkz. s. 55) MÖ 328'de, Bitinya'nın belgelenen ilk hükümdarı Bas tarafından yenildi. Bas'ın oğlu Zipoites, kral unvanını alan ilk kişiydi. Zipoites, Kurupedion'da Lysimakhos'la birlikte savaştı, fakat MÖ 281/280'de Lysimakhos ve Selevkos'un ölümünün yarattığı istikrarsızlıktan faydalanarak hükümdarlık alanını bir hayli genişletti.

II. Ariarathes'in Büyük Kapadokya diye anılan krallığı da kuşkusuz MÖ 281'deki karışıklıktan doğmuştur. I. Ariarathes tarafından MÖ 5. yüzyılın sonları, 4. yüzyılın başlarında kurulan hanedandan gelen II. Ariarathes, MÖ 280'de Ermeni kralı Orontes'in yardımıyla Selevkoslu Amyntas'ı yendi. Bu zafer sayesinde Kapadokya kralı oldu.

MÖ 280 yılından itibaren, III. Orontes de kral unvanını kullandı. Orontes, eski bir Ermeni satrap hanedanı olan Oronteslerden geliyordu. MÖ 5. yüzyılda kral olan I. Orontes'ten beri Pers satraplığı Ermenistan'ı yönetiyordu. III. Orontes, daha önce değindiğimiz Ariarathes'le birlikte kazandığı zaferin ardından kral unvanını kullanmaya başladı. Fırat nehrinin diğer tarafında yer alan Ermenistan, onun krallığıydı.

Anadolu'nun kuzeyindeki Bitinya, Pontus ve Kapadokya ile birlikte Ermenistan da, Lysimakhos'un zayıfladığı dönemde Helen devletleri camiası içinde özerk olma yolundaydı.

Lysimakhos'un eski kent komutanı Philetairos, batıda sadece Pergamon'a bir yönetim merkezi kurdu.

Tuna ve Karpat bölgesinde yaşayan Keltlerin, güneye inmek için MÖ 280/1 dolaylarındaki karışıklıklardan faydalanıp faydalanmadıklarını bilmiyoruz, fakat güneye inerken MÖ 280'de Ptolemaios Keraunos'un ordusuyla karşılaştıkları, orduyu yendikleri, Ptolemaios'u öldürdükleri ve Makedonya'yı yağmaladıkları kesin. Kelt komutan Brennos, MÖ 279'da tüm Yunanistan'dan geçti ve ancak Delphoi'ye varınca yenildi. Geriye kalan ordu mensupları, geldikleri bölgeye geri döndüler; Brennos ise intihar etti. Brennos seferiyle eşzamanlı olarak Keltlerin bir başka kavmi, Anadolu'ya girmek için Karadeniz sahili üzerinden Trakya'ya geçmişti. Fakat bu sefer

bir felaketle neticelendi, Lysimacheia yakınlarındaki çarpışmada Demetrios'un oğlu ve Antigonos Monophthalmos'un torunu olan II. Antigonos Gonatas (ikinci adı hakkında kesin bir bilgi yok), Makedon kralı ve Makedonya Antigonos hanedanının yeni kurucusu olarak MÖ 277'de Keltleri bozguna uğratıp kılıçtan geçirdi.

İlk iki seferi düzenleyen Kelt kavimlerinden ayrı bir Kelt grubu, ki bunlara Tektosaglar, Tolistoboglar ve Trokmiler deniyordu, bu esnada Hellespont üzerinden Anadolu'ya girmeyi denedi.* Burada son derece karmaşık bir siyasi ve askeri durum hakimdi.

I. Ptolemaios MÖ 283'teki ölümüyle, halefi II. Ptolemaios Philadelphos'a zor bir miras bıraktı. II. Ptolemaios, hanedanın Anadolu kentleri, Hellespont, Propontis, Karadeniz ve burada özellikle Herakleia Pontike'deki çıkarlarını takip etmesi gerekiyordu.

Makedon kralı II. Antigonos Gonatas, Lysimakhos'tan sonra Selevkos'un yönettiği; Selevkos'un öldürülmesinden sonra da kendi eline geçen Anadolu topraklarını savaşsız teslim etmek istemiyordu. Selevkos'un oğlu ve halefi I. Antiokhos da elbette mirasını korumaya çalışıyordu. Kuzey Anadolu beylerinin özerk olma istekleri de vaziyeti daha da karmaşık bir hale getiriyordu. Galatlar, tahminen MÖ 279/8'de hem Bizantion, hem de Hellespont'ta Aleksandreia Troas üzerinden Anadolu'ya girmeyi denedi. Bitinyalı I. Nikomedes, Pontuslu I. Mithradates ve kuzey birliğinin diğer hükümdarları, Galatları, Selevkos gücüne karşı yardıma çağırmıştı. Pergamon'un yeni hükümdarı Philetairos'un da bu birliğe katılması, Galatların İyonya'dan Priene ve Miletos'a girip Didyma'daki Apollon Tapınağı'nı talan etmelerini engellemedi. Galatlar, MÖ 275/4'te Nikomedes ve Mithradates'le birlikte Frigya'nın Hellespont çevresindeki bölgelerini ve iki Helen kralı tarafından yerleşmeleri için kendilerine verilecek Frigya topraklarını, yani Galatya'yı ele geçirdiler. Bu tarihte savaşa ara verilmişti, çünkü I. Antiokhos, bütün askeri gücünü II. Ptolemaios'a karşı yaptığı I. Suriye Savaşı için kullanmak zorundaydı. Barış antlaşmasından sonra, yaklaşık MÖ 270'te I. Antiokhos, Anadolu'daki savaşı yeniden başlattı. Galatları en güçlü düşman olarak gördüğü için, doğrudan

* Metinde bundan sonra Keltler, Galatlar adıyla belirtilecektir. Keltler, ana terimdir. Galya'da yaşayan Keltler, Galyalılar; Anadolu'ya gelen Keltler, Galatlar adını taşır.

Frigya'ya saldırdı. Galatlar da, MÖ 268'de Güneybatı Anadolu'daki Selevkos merkezlerine girdiler, fakat Kelainai'de durduruldular ve geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu haldeyken Antiokhos'un ordusuyla karşılaştılar. Nerede yapıldığı belli olmayan, fakat tarih kitaplarına "Fil Savaşı" olarak geçen ünlü çarpışmada Galatlar, Antiokhos tarafından yenildiler. Sayıca Galat'lardan az olan Antiokhos ordusu bu savaşı sadece fillerin yardımıyla kazanabilmişti.

Böylece Galatların Batı Anadolu, özellikle de İyon birliği için oluşturduğu tehlike ortadan kaldırılmıştı. Yunan kentleri, Antiokhos'u kurtarıcı ve koruyucu olarak kutladılar. Kral, Galatların diğer Helen devletlerinde tahsis edilen bölgelere yerleşmesine izin verdi. Friglerin eski kült merkezi Pessinus'la ilgili bir karar da alındı. Pessinus, Kybele'nin "Rahipler Devleti" olarak anlaşmaya katılan herkes tarafından kabul edildi.

Bundan sonraki dönemde Galatlar, Anadolu'nun ayrılmaz bir etnik parçası oldu. Helen güçlerinin irili ufaklı anlaşmazlıklarında her zaman bir rol oynadılar.

Anadolu'ya hâkimiyet için verilen mücadelede I. Attalos yönetimindeki Pergamonlular, Selevkos kralı I. Selevkos ve halefi I. Antiokhos'u, Galatlardan yardım alan kardeşi Antiokhos Hieraks'a karşı desteklediler. Attalos, MÖ 238/7'de Kaikos Irmağı'nın kaynağında Galatlı Tolistoboglar'ı yendi. Bu askeri zaferden sonra Helen geleneklerine uygun olarak kral unvanını alan Attalos, ilk Pergamon kralı olarak Antiokhos Hieraks ve Galatlı destekçilerini de yenilgiye uğrattı. MÖ 228 tarihinden itibaren Galatlarla Pergamonlular arasında dostça bir ilişkinin hüküm sürdüğü söyleniyor. MÖ 190'daysa Galatlar, III. Antiokhos'un Roma ve Pergamon'la yaptığı Magnesia Savaşı'nda Selevkos kralının yanında yer aldı.

Galatlara karşı kendilerini savunma güdüsü ve buna bağlı olarak "Galatların barbar olduğu" tartışması, Pergamon'un Helen sanatında da önemli bir konuydu. Attalos döneminde birçok Galat heykeli yapıldı ve bu akım Yunanistan ve Roma'ya kadar ulaştı. Anadolu'ya has bu siyasi tema, Helen sanatını zenginleştirdiyse de, aynı zamanda Galatların Helen güçleri tarafından daima yabancı veya barbar olarak görüldüğünü de göstermektedir.

Galatların yanında diğer Keltler de barbar olarak kabul ediliyorlardı. MÖ 218'de Pergamonlu I. Attalos, Keltlerden tekrar faydalandı, ama bu kez

Galatlardan değil, Trakya'ya yerleşen Aigosaglardan. Attalos, Selevkos hükümdarı Achaios'a karşı kendisine yardım etmeleri için Galatları değil, Keltleri çağırdı. Bu amaçla Trakya'da yerleşmiş olan Aigosaglarla anlaştı. Harekât önce başarılı geçti, fakat Aigosaglar, bir ay tutulması yüzünden Makestos çayı kıyısında ayaklandılar. Buna rağmen Attalos, daha önce yapılan antlaşmaya göre, destekçileri Abydos'un kuzeyine, Propontis sahiline yerleştirdi. Burada güçlü Bitinya kralı I. Prusias'a karşı tampon görevi yapacaklardı. Prusias, Aigosagları MÖ 216'da yendi ve "Barbarları Yenen" olarak abartılı biçimde kutsandı. Geriye kalan Galat kavimleri, Orta Anadolu'ya yerleşen Tektosaglar, Tolistoboglar ve Trokmilerdi. MS 50 yılında Havari Paulus'un yazdığı ünlü "Galatyalılara mektup"un muhatabı bu kavimdir.

Kommagene – Bir Helen krallığı

Anadolu'nun Doğu ile Batı arasında köprü ve aracı ülke olma görevini gözler önüne en iyi seren Helen devleti Fırat nehri dolaylarındaki Kommagene Krallığı'dır. Bunun bir nedeni sahip olduğu kaynakların zenginliğidir. Bu krallıkla ilgili tarihi veriler oldukça sınırlı olsa da kralların, Anadolu'nun başka hiçbir krallığında görülmeyen kişisel yazıtları var ve arkeolojik anıtlar da bu yazıtları eşsiz bir biçimde tamamlıyor.

Kommagene, MÖ II. yüzyıldan beri bağımsız bir bölge olarak, Kummuh veya Kummuhi adıyla varlığını sürdürüyordu. Bölge, Asur, daha sonra da mutlaka Hitit egemenliğine girmiş; İskender bölgeyi Ahameniş hâkimiyetinden kurtarmış olmalı. İskender'in ölümünden sonra bölge, Selevkos Krallığı'na geçti. Kommagene, özerkliğine muhtemelen MÖ 3. yüzyıldaki karışıklıklarda kavuşmuştur.

Daha önce değindiğimiz Ermenistan satrapı Orontes, Büyük Ahameniş Kralı II. Artakserkses Mnemon'un (MÖ 404-359) kızıyla evlenmişti. Oğlu Samos, daha sonra Kommagene Krallığı'nın başkenti olan Samosata'yı kurmuş olmalı. Samos'un torunu Arsames, II. Selevkos ile Antiokhos Hieraks arasındaki mücadeleden faydalanıp bölgeyi Ermenistan satraplığından ayırarak Kommagene Krallığı'nı kurdu. Arsameia adı altındaki merkezleri kuran da Arsames'ti.

Krallığı historiografik açıdan incelemek, MÖ 1. yüzyıldan itibaren mümkün. I. Mithradates Kallinikos ve I. Antiokhos'un bu dönemden kalma yazıtları ve ikonografik belgeleri mevcut. Bu belgeler, kralların kendilerine olan bakış açılarına, aynı zamanda bölgedeki insanların ve yalnız Kommagene'nin değil tüm Anadolu hükümdarlarının kimlik bilincine ışık tutuyor.

Bahsettiğimiz belgeler, Helen dünyasının Romalılarla anlaşmazlıklar yaşadığı dönemden kalma. Bu anlaşmazlıkları bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak gözden geçireceğiz, fakat Kommagene'den bahsederken de bu konuya kısa bir giriş yapacağız. Fırat'ın doğusunda Partların yükselişi başlarken, Helen krallıkları, Romalılar için bu yeni güce karşı bir tampon bölge oluşturuyordu. Kommagene krallarının komşularıyla sürdürdükleri diplomatik, askeri ve kültürel iletişimi aktaran kayıtlarda, Helen güçlere ait izler görülebiliyor.

MÖ 1. yüzyıl, bütün Helen krallıkları için bir değişim dönemiydi. Dikkatler batıdaki süper güce, yani Roma'ya odaklanmıştı. Romalı komutan Lucullus, Anadolu'nun büyük bir bölümünü ele geçirmiş ve Ermenistan'a kadar ulaşmıştı, fakat orada ordusunun ayaklanması üzerine Lucullus'un yönetme gücünden şüphe duyulmaya başlandı.

Senatonun verdiği karar uyarınca, Pompeius, Anadolu'ya gönderildi. Pompeius parlak bir kumandan olarak, önce uzun zamandan beri tüm Akdeniz dünyasına kök söktüren korsanları yendi (MÖ 67), ardından kısa bir süre içinde Anadolu'yu egemenliği altına aldı (bkz. s. 87 ve sonrası). Sadece Kommagene kralı I. Antiokhos, Pompeius'u epeyi zorladı. Romalı komutan, Samosata kentini uzun bir süre boyunca kuşattıysa da, kenti fethedemedi. Sonunda Antiokhos, yüklü bir miktar para ödeyerek Romalı komutanın kuşatmadan vazgeçmesini sağladı. Maddi imkânların bolluğunun bir nedeni, Kommagene'nin Samosata ve Zeugma'daki iki önemli Fırat geçişini elinde bulundurmasıydı.

Pompeius'un MÖ 63'te doğu için öngördüğü yeni yapılanma, Kommagene'yi nerdeyse hiç etkilemedi. O dönemde Romalı hatip ve devlet adamı Cicero, Antiokhos'un güvenilmez olduğunu, çünkü hangi tarafa yanaşacağının belli olmadığını yazar. Cicero, bu değerlendirmeyi yaparken Anadolu'daki Helen egemenliğinin önemli bir özelliğini göz ardı etmiş olmalı.

Anadolu'daki hanedanların çoğu akrabalık yoluyla birbirleriyle bağlantı içindeydi; bu özellik de değişken birleşmelere neden oluyordu. Kommagene kralı I. Antiokhos'un, değişken siyaseti çerçevesinde Ermenistan'daki akrabalarına, Kapadokyalılara veya Romalılara yanaşması istisnai bir durum değildi.

Anadolu'daki Helen egemenliğinin ikinci önemli özelliği, özellikle geç dönemde, hükümdarların Makedon ve Pers atalarına yönelmesiydi. Pontus hanedanı hükümdar adlarını Tanrı Mithras'la ilişkilendirip, geçmişte Perslerle olan bağlantılarını anımsatarak siyasetle dini birleştirmek istiyordu. Helen hükümdarları, kendilerini aynı zamanda Büyük İskender'in halefleri olarak görmekteydiler. Kommagene kralı I. Antiokhos buna belirgin bir örnektir.

I. Antiokhos, Güneydoğu Toroslar'da, 2 bin metre yüksekliğindeki Nemrut dağına kendi anıt mezarını inşa ettirdi. Bunun için dağın tepesinden kırılan taşlarla, muhtemelen mezarın üstüne elli metre yüksekliğinde bir tümülüs yapıldı, bu yapay tepenin yanında iki büyük teras yer almaktadır. Bu teraslarda Antiokhos'un ve eşi Laodike'nin bütün atalarının heykelleri görülebilir. Atalar serisi, Büyük Pers Kralı I. Dareios'a ve anne tarafından da Büyük İskender'e kadar uzanmaktadır. Antiokhos'un yazıtlarda kendisinden hem "Yunanlıların dostu" hem de "Romalıların dostu" olarak bahsetmesi, atalar kültünü nasıl siyasi bir program haline getirdiğini gösteriyor.

I. Antiokhos'un *hierothesion*, yani kutsal mezar diye adlandırdığı Nemrut dağı, kral, kral ailesi ve kralın ataları onuruna düzenlenen kült törenlerin yapıldığı teraslarıyla, kralın oluşturmak istediği köprünün muhteşem bir sembolü olma özelliğini koruyor, çünkü teraslardan biri doğuya, kralın Pers mirasına; diğeri batıya, Yunan-Makedon-Roma dünyasına doğru bakıyor.

Antiokhos'un Doğu-Batı fikri, oluşturduğu tanrılar kültünde de yansıtılıyor. Kommagene kralı, antikçağda eşi olmayan bir tanrılar koleksiyonunu resmettirmiş ve yazıtlara yazdırmıştır. Bunun örnekleri, Nemrut dağında görülebilir. Zeus, en büyük tanrı olarak sahnelenmiş, fakat Antiokhos, ona aynı zamanda en büyük Pers tanrısı Ahura Mazda olarak da hitap ediyor. Her iki tanrıyı, Zeus Oromasdes adıyla birleştiriyor. Zeus'un yanın-

da eşi Hera yer alıyor. Kral bir yazıtta tanrıçaya bu adla hitap ediyor, ama ayrıca Nemrud dağındaki heykelini de "Herkesi besleyen ülke anası Kommagene" diye adlandırıyor.

Bunun dışında Nemrud dağında Büyük İskender'in ait olduğu Argead Hanedanı'nın atası olan Herakles'in heykeli de yer alıyor ve Perslerde Herakles'e tekabül eden tanrı Verethragna da unutulmamış. Ayrıca savaş tanrısı Ares'in adı da geçiyor. Antiokhos, hepsini Herakles Artagenes Ares adıyla birleştirmiş. Saydığımız üç tanrının yanında Perslerin koruyucusu Mithras da anılmadan geçilmemiştir. Yunanlılarda bu tanrıya tekabül eden tanrılar hem güneş tanrısı Helios, hem Apollon, hem de tanrılar habercisi Hermes'tir. Böylece tanrının adı Mithras Apollon Helios Hermes olmuş; sıraları bazen değişse de dört isim de mutlaka bir arada kullanılmıştır.

Tanrıların çift kimliği, hem Yunan-Roma, hem de Pers giyim tarzıyla vurgulanıyor. Kralı tanrısallaştırılmış kimliği ile gösteren heykellerinde de bu özellik göze çarpıyor. Nemrut dağının her iki terasında tanrılar I. Antiokhos'la el sıkışarak onu karşılıyorlar. Bu sahnelerin yer aldığı rölyeflerde kralın üzerinde hep Pers giysisi bulunurken, tanrılar farklı giysilerle gösterilmiştir. Herakles Artagenes Ares, Yunan heykellerindeki gibi çıplak olarak; Mithras Apollon Helios Hermes ise yüksek rütbeli Perslerin giysisiyle resmedilmiştir.

Kral, ülke halkına, kendi kültünü ve atalar kültünü bu sentezle devam ettirmesini emretti. Ülkedeki herkesin bunu gerçekleştirebilmesi için tüm krallığa Nemrut dağındaki anıt mezara benzeyen tapınma yerleri yaptırdı. Ayrıca kutlamaların yapılacağı günleri de tespit etti.

Böylece dönemi inceleyen modern çağın insanı için olduğu gibi antikçağın insanı için de Helen döneminin merkeziyetçi ve ademimerkeziyetçi sistemleri arasındaki bağlantı ve birbirinden ayrı düşünce, inanış veya öğretileri kaynaştırmaya çalışan yaklaşım anlamlı biçimde gözler önüne serilmiştir.

Bu iki özellik, hiç kuşkusuz Helen devletleri dünyasının diğer krallıklarında da vardı, fakat bu açıklıkta yalnızca Kommagene Krallığı'ndan günümüze ulaşmıştır.

Altıncı Bölüm

ROMA EGEMENLİĞİNDEKİ ANADOLU

Roma ve Pergamon

Helen devletleri dünyasında MÖ 3. yüzyılın sonuna doğru köklü değişimler kendini göstermeye başladı. Makedonya kralı V. Philippos, I. Makedonya Savaşı'nda (MÖ 215-205) ilk kez Romalılarla çarpıştı. Başlangıçta sadece İlirya ve Adriyatik kıyısındaki Roma üsleri için savaşılıyordu. V. Philippos, Romalıları buradan uzak tutmak, daha doğrusu kovmak istiyordu. Romalılar, bunun üzerine Pergamon kralı I. Attalos'la birleşen Yunanlı Aitolialılar anlaştılar. Bitinya kralı I. Prusias, Philippos'u desteklediği için çarpışma Anadolu'ya da sıçradı. Philippos, Aitolialıları yendi. Prusias ve Attalos arasındaki anlaşmazlıklar Romalılara bir yarar sağlamadı; böylece MÖ 205'te, mevcut statükoyu onaylayan Phoinike Barış Antlaşması'nı kabul etmek zorunda kaldılar.

Roma'nın Anadolu'ya gösterdiği ilgide iki nokta dikkat çekiyor. Bunlardan birincisi Phoinike Barış'ında İlion kentine bir ayrıcalık tanımış olmasıdır. Bunun nedeni kuşkusuz Roma'nın kendi kurucusu olan Aeneas'ın doğduğu kente özel bir saygı göstermek isteğiydi.

İkincisi ise Roma'nın, MÖ 204'te Pergamon'daki Attaloslardan, Pessinus'taki ana tanrıçayı alıp Roma'ya getirmelerini istemesidir. Tanrıça, Romalıları Kartaca'daki Pön tehlikesinden koruyacaktı (bkz. s. 85 ve sonrası).

Helen dünyasının diğer ucunda, yani Mısır'da, Phoinike Barışı'ndan bir yıl sonra, MÖ 204 yılının yazında Kral IV. Ptolemaios Philopator (Babasını Seven) öldü. Onun yerine tahtta geçmesi gereken varisi ise henüz çocuktu.

Bu karışık durumda V. Philippos ve Selevkos kralı III. Antiokhos, Ptolemaioslara ait toprakları kendi aralarında paylaşmak üzere gizlice anlaşıp birleştiler. Rodoslular ve Pergamon kralı I. Attalos, özellikle Anadolu'daki Ptolemaios topraklarını ele geçirme amacını içeren bu planı durdurma amacıyla yardım istemek üzere MÖ 201'de Roma'ya bir heyet gönder-

di. Pergamonlular, "Roma halkının dostları" olarak adlandırıldıkları için, Romalılardan yardım isteme hakkını kendilerinde görüyorlardı. Roma senatosu yardım etmek istedi, ama önce Pön Savaşları'ndan ötürü halkın yaraları sarılmalıydı. Bu nedenle anlaşmazlığa son vermek için Yunan kentlerine heyetler gönderildi; V. Philippos'a da bir ültimatom verildi. Uygulanan baskılar sonuç vermeyince II. Makedon Savaşı çıktı (MÖ 200-197). Romalılar için bu savaş birinci savaştan daha başarılı geçti, çünkü Romalı komutan Titus Quinctius Flamininus, MÖ 197'de Kuzey Yunanistan'daki Kynoskephalai'de (Köpek Başları) Philippos'u yendi.

V. Philippos ve III. Antiokhos arasındaki gizli anlaşmanın yarattığı sorun, yani Anadolu'daki Ptolemaios topraklarının paylaşılma sorunu devam ediyordu. Çünkü III. Antiokhos, Philippos'un yenilgisini fırsat bilip Suriye'deki başarılarından sonra Anadolu'ya girmiş, Güney ve Batı Anadolu'daki bazı kentleri ele geçirebilmişti. Bunlardan en önemlisi Ephesos'tu. Antiokhos, burada Romalılardan kaçan, Kartaca'nın eski komutanı Annibal'la karşılaştı. Antiokhos, Pergamonluları tehdit edip Troas ve Hellespont'a kadar ilerlemeyi başardı. Trakya'ya geçit sağlayan Abydos kentini fethetti.

Anadolu'da böyle durumlarda artık Roma'nın yardımına güvenme alışkanlığı ortaya çıkmıştı. Bunun son örneği, III. Antiokhos'tan çekinen Smyrna kentinin Roma'yı koruyucusu ilan edip onun adına bir tapınak yaptırması oldu.

I. Selevkos, Lysimakhos'u M Ö 281'de yendikten sonra Makedonya ve Yunanistan'a yönelmişti. III. Antiokhos da MÖ 196'da atasının izinden gitmeye karar verdi. Verilen karar, Roma'yla savaşılacağı anlamına geliyordu. Pergamon kralı II. Eumenes, Antiokhos'un kazanması halinde tehdit edileceğinden korkup Romalıları sürekli kışkırtmasaydı, bu savaş önlenebilirdi. III. Antiokhos, Yunanistan'daki ilk çarpışmalardan sonra MÖ 191'de Asya'ya geri çekilmek zorunda kaldı. Roma ordusu, Antiokhos'u takip ederek ilk kez Anadolu'ya ayak bastı. Romalılar, MÖ 189'da Magnesia yakınlarında Sipylos nehri dolaylarında Antiokhos'u yendiler. Kazanılan zaferde II. Eumenes ve ordusunun payı büyüktü.

MÖ 188'de Frig kenti Apameia'da yapılan barış antlaşması, Roma tarafından dikte edildi ve III. Antiokhos'la birlikte Selevkos gücünün Toros

dağlarının doğusuna itildi. Böylece Anadolu'da Toros dağlarının batısındaki Selevkos egemenliğine son verildi. Romalılar, Selevkos olmayan Yunan kentlerini özgür bıraktılar. Karya ve Likya Rodoslulara, Batı Anadolu'nun büyük bölümüyse Attaloslara verildi. Böylece küçük bir krallık olan Pergamon'dan Attalos Krallığı doğdu. Anadolu'nun en büyük Helen devleti olan Attalos Krallığı sonraki yıllarda Anadolu'daki gücünü, Roma'nın koruması altında daha da artıracaktı.

Makedonya Savaşları'ndan sonra Yunanistan ve Makedonya'yı terk eden Roma ordusunun, Apameia Barış'ından sonra da Anadolu'dan tamamen geri çekilmesi dikkat çekicidir. Sonunda Anadolu'da tek bir Roma askeri kalmadı.

Roma, Helen hükümdarları arasında daha sonra meydana gelen anlaşmazlıklarda da arka planda kalmayı tercih etti ve askeri bir müdahaleye girmeden akıllı bir elçilik sistemiyle devletleri uzaktan yönetti.

Romalılar, V. Philippos'un oğlu ve Antagonos Hanedanı'nın son temsilcisi Perseus'la III. Makedonya Savaşı'nda karşılaştılar ve MÖ 168'de Pydna'da bu savaşı kazandılar. Savaşın ardından Makedonya'nın iç siyasetine karışan Roma, bu Helen monarşisine son verip ülkeyi dört ayrı cumhuriyete böldü. Romalılar, Anadolu'ya uzun bir süre boyunca doğrudan değil, Attalos Krallığı üzerinden hükmettiler, fakat artık Helen monarşilerinin sonu gelmişti, çünkü Roma'nın önemi artıyor, Anadolu'nun içindeki anlaşmazlıkların çözümü için sık sık Roma'ya elçiler gönderiliyordu. Hanedan mensupları eğitim amacıyla Roma'ya gönderiliyor; Anadolu sarayları da Romalı yöneticileri ve siyasetçileri ağırlıyordu.

Alışılmadık bir kişiliğe sahip olan Pergamon hükümdarı III. Attalos, MÖ 133'te öldü. Vasiyetinde krallığı Romalılara bıraktı, bunun üzerine üvey kardeşi olduğunu iddia eden Aristonikos, III. Eumenes adıyla ülkeyi savaşa sürükleyip krallığın Romalılara geçmesini engellemeye çalıştı, ancak Manius Aquillius'un yönetimindeki Roma ordusu, Aristonikos'u MÖ 129'da yendi ve krallığı aldı. Romalılar daha önce Attalos Krallığı'na on kişilik bir heyet göndermişlerdi. Bu heyet, vasiyet maddelerinin arkasındaki gerçekleri inceleyip mirası almanın mümkün olup olmayacağını belirleyecekti. Maddelerden bazıları oldukça zor anlaşılıyordu, çünkü III. Attalos va-

siyetine, Yunan kentlerini eklememiş; ayrıca ölümünden kısa bir süre önce Pergamon kentinin özgürlüğünü ilan edip vasiyetine dahil etmemişti.

Adı anılan Yunan kentleri özgürlüklerine kavuşturulmuş olmakla beraber yükümlülüklerinden kurtulamamışlardı. Bu durum incelenip çözülmeliydi.

III. Attalos'un vasiyetinden memnun olmayan birçok kent vardı. Krallığın kuzeyinde Rhyndakos [Adırnaz Çayı] nehri kıyısından I. Attalos tarafından kurulan ve eşinin adını taşıyan Apollonia kenti, buna bir örnekti. Kent halkı, MÖ 2. yüzyılın sonlarına doğru, tahminen MÖ 133 ile 129 yılları arasında, Didyma'nın koruyucu tanrısı Apollon'dan kenti kurduğunu ispat etmesini rica etti. Apollon'un cevabını ne yazık ki bilmiyoruz, ama Apollon, kenti kurduğunu kanıtlasaydı Apollonialılar, Attalos olmayıp Yunan kökenli olmaları nedeniyle vasiyet dışı bırakılacaktı.

MÖ 129 tarihinde Manius Aquillius'un askeri harekâtından sonra on kişilik bir inceleme heyeti de mirasın devralınması gerektiğine karar verdi. MÖ 148'de Helen Yunanistanı ve Makedonya Roma'ya dahil edilmişti. MÖ 129'da Pergamon bölgesi de Roma eyaleti oldu.

Romalılar için bir sorun çözülürken diğer yandan Anadolu'nun geleceğini derinden etkileyecek bir başka sorun belirmişti. MÖ 2. yüzyılın başında Akdeniz Bölgesi'nde kendinden söz ettiren yeni bir büyük güç ortaya çıkmıştı. İranlı bir kavim olan Partlar, bundan sonraki birkaç yüzyıl boyunca Romalıların amansız rakibi olacaktı. Toros dağlarının doğusuna itilen Selevkoslar, MÖ 188'de Partlarla mücadele etmişti. Selevkoslar, iç anlaşmazlıklardan dolayı Partların batıya doğru ilerlemesini durduramadı. Selevkos kralı VII. Antiokhos Sidetes'in (Sideli) ordusu, MÖ 129'da Part kralı II. Phraates tarafından tamamen yok edildi ve Fırat'ın doğusundaki bütün topraklar onlara teslim edildi.

Selevkoslar, bundan sonra artık sadece Kilikya'nın doğusunda ve Suriye'nin kuzeyinde varlıklarını sürdürebildi.

Anadolu'nun köprü olma özelliği burada gerçekten tehlikeli bir durum yarattı, çünkü bu sefer Anadolu, Romalılar ve Partların siyasi ve askeri çıkarları için bir bağlantı noktası oluşturuyordu. Anadolu'daki siyasi oluşumlar, doğu ve batıdaki bu iki büyük gücün arasında ezilme tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

Partlar, Roma'nın ön Asya'daki siyasi çıkarları açısından henüz sadece soyut bir sorun oluşturuyorlardı. Romalılar yeni eyaletlerine çok iddialı bir ad olan Asya adını verdiler, oysa Anadolu'da Helen krallıkları ve prenslikleri henüz varlıklarını sürdürüyorlardı. Buna rağmen Anadolu tarihi ile Roma tarihi arasında ayrılamaz bir bağ kuruldu. Anadolu'daki Roma egemenliğinin olumsuz yönleri kendini belli etmeye başladı. Sadece Roma kentine yönelik olan siyasi ve idari sistem, eyaletlerdeki hükümdarlıkları henüz kusursuz bir şekilde kapsayamadığı için, vergilerin toplanması Romalı memurların yerine vergi toplama kurumları tarafından gerçekleştiriliyordu. Roma'dan vergi toplama hakkını satın almış olan bu kurumlar, işlerini yaparken Asya eyaletindeki halka karşı anlayışsız ve zalim davranıyorlardı. Anadolu, tepki göstermekte gecikmedi. Pontus kralı VI. Mithradates Eupator (İyi Babadan Gelen), Romalılara karşı baş kaldırınca anlaşmazlıklar doruk noktasına çıktı.

Pontus kralı VI. Mithradates ve Anadolu'nun Pompeius tarafından yeniden düzenlenmesi

Roma'yı Anadolu'da kalıcı bir askeri varlığa zorlayan neden, büyük bir olasılıkla Kilikya kaynaklı korsanlardı. Bunlar, tüm Akdeniz ticareti ve deniz yolları için gizli bir tehlike oluşturuyordu.

Romalıların, MÖ 102 tarihinden itibaren Kilikya Trakheia'daki (Dağlık Kilikya) korsan yataklarını ele geçirmeye çalıştığını biliyoruz. Pontus kralı VI. Mithradates Eupator'un (MÖ 120-63) sefere hazırlanmasının nedeni, korsanların faaliyetlerinden çok onlar yüzünden burada her geçen gün büyüyen Roma varlığıydı.

Diğer bütün Helen krallıkları tarihten silinmek üzere olduğundan, Mithradates yeni bir büyük Helen gücünün kurulması için çabalıyordu. Bu sebeple kızını Ermenistan kralı I. Tigranes'le evlendirerek sadece siyasi değil, ailevi bir bağ kurdu. Pontus kralı, Karadeniz'in kuzeyindeki Bosporos Krallığı'nı;* daha sonra da Küçük Ermenistan, Kolchis (Doğu Karadeniz sahilleri), Paflagonya, Galatya ve Kapadokya'yı ele geçirdi. Böylece Romalıların genişlemesini durduracak bir konuma gelmişti. Kapadokya, Romalıları harekete geçiren sorunların merkeziydi. Mithradates, sekiz yaşındaki oğlu-

* Kırım'da adı günümüzün Kerç Boğazı'ndan gelen eski Yunan krallığı –ed.n.

nu Ariarathes unvanıyla Kapadokya tahtına oturtmuştu. Daha önce Pontus hükümdarıyla dost olan Bitinya kralı III. Nikomedes Euergetes (Hayırsever), Mithradates'in gücünden rahatsız olmaya başladı. Nikomedes, Roma'dan yardım istedi. Romalılar, MÖ 94'te Ariobarzanes'i Kapadokya kralı yaptılar. Bunun üzerine VI. Mithradates Eupator, damadı Ermenistan kralı I. Tigranes'i yardıma çağırdı. Tigranes, Ariobarzanes'i Kapadokya'dan kovdu, fakat Ariobarzanes, altın göndererek Romalıları askeri bir harekât yapmaya ikna etti. Lucius Cornelius Sulla, Kilikya propretoru olarak Ariobarzanes'i Kapadokya'ya geri getirmekle görevlendirildi. Görevini başarıyla tamamlayan Sulla, ordusuyla Fırat nehrine kadar ilerleyebildi ve MÖ 92'de Part elçisi Orobazos'la bir barış antlaşması yaptı. Buna göre, Fırat nehri Part İmparatorluğu'nun batı sınırını; Roma İmparatorluğu'nun da doğu sınırını oluşturacaktı.

Bitinya kralı III. Nikomedes'in ölümü üzerine VI. Mithradates bu krallığın tahtına da kendi güvendiği adamı oturtmaya çalıştı. Romalılar, bu girişimlere seyirci kalmak istemeyip, büyük ihtimalle daha önce bahsettiğimiz komutan Aquillius'un oğlu olan genç Manius Aquillius'un yönetimindeki orduyu Anadolu'ya gönderdiler. Ariobarzanes, krallığına geri getirilecek; IV. Nikomedes, Bitinya tahtına geçecekti. Bu nedenle tüm Anadolu'yu kan gölüne çeviren I. Mithradates Savaşı yapıldı (MÖ 89-85). İyi donanımlı Mithradates, Anadolu'nun büyük bir bölümünü ele geçirebildi. Savaşın en vahim olayı, MÖ 88 yılında Ephesos'ta bir gecede 80.000 Romalının öldürülmesiydi. VI. Mithradates'in emrettiği bu soykırıma, Roma'nın Asya eyaletindeki halkın birikmiş nefreti neden oldu diyebiliriz. Çünkü daha önce de değindiğimiz gibi, Romalı vergi memurları 40 yıl boyunca Asya eyaletini sömürmüşlerdi.

Anadolu'daki başarılardan sonra Yunanistan'a geçen Mithradates'i olumsuz gelişmeler bekliyordu. Pontus kralı, önce Yunanistan'da, ardından Anadolu'da Sulla tarafından yenildi. Sulla, MÖ 85'te Mithradates'i Dardanos (Hellespont'un girişi) Barışı'na zorladı. Bu antlaşmayla MÖ 89 yılından önceki Anadolu'nun egemenlik durumu geçerli sayıldı, çünkü Mithradates, fethettiği bütün toprakları geri vermek zorunda kaldı. Bütün Anadolu artık iyice Roma'ya bağlanmıştı, fakat Pontus Krallığı, küçülmesine rağmen hâlâ Anadolu'nun en büyük krallığıydı.

Asya eyaletinin yeni valisi Lucius Licinius Murena'nın, MÖ 83'te VI. Mithradates'e neden saldırdığını bilmiyoruz. Nedeni takdir edilme veya ganimet kazanma isteği olabilir.

Pontus kralı, büyük bir çarpışmaya fırsat vermeyip Roma'ya şikâyette bulundu. Diktatör sınıfına yükselen Sulla, MÖ 82'de savaşı durdurdu.

III. Mithradates Savaşı'nın (MÖ 74-63) nedeni, Anadolu'da güç ilişkilerindeki belirsizlikti. Birinci savaştan sonraki Dardanos Barışı yazılı olarak belgelenmemişti. Murena'nın başlattığı çarpışmaların durdurulması taraflar için tatmin edici olmamıştı. Mithradates'in damadı Ermenistan kralı I. Tigranes'in hırsı da Romalıları rahatsız ediyordu. Savaşı başlatan unsur ise, Romalıların kazandığı yeni bir mirastı. Bitinya kralı IV. Nikomedes, MÖ 74'te öldü ve tıpkı Pergamonlu III. Attalos gibi, vasiyetinde krallığı Romalılara bıraktı. VI. Mithradates bunu kabul etmek istemedi. Ordusu hâlâ iyi donanımlıydı. Pontus kralı, hem Trakyalılar hem de korsanlarla olumlu ilişkiler yürütüyordu. Roma, savaşa karar verdi ve MÖ 74'te Konsül L. Licinius Lucullus'u lider olarak seçti. Asya ve Kilikya eyaletlerine güvenen Lucullus'a Mithradates'e saldırma emri verildi. İkinci Konsül M. Aurelius Cotta, Roma donanmasının yöneticiliğine getirilerek Bitinya'daki durumu çözmekle görevlendirildi.

Cotta hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz, fakat MS 1. yüzyılda Lucullus'u Atinalı Kimon'la (bkz. s. 45) karşılaştıran tarihçi Plutarkhos, bize Romalı Konsül hakkında ayrıntılı bilgi veriyor. Lucullus, Pontus Krallığı dahil, tüm Anadolu'yu tekrar Roma egemenliğine almayı başardı. Artık en büyük düşmanı, Bosporos Krallığı'ndaki oğluna sığınan VI. Mithradates değil, Ermenistan kralı I. Tigranes'ti. Lucullus, Tigranes'i Ermeni Krallığı'nın başkenti Tigranokerta'ya kadar takip etti. Tigranes burada üstün bir orduyla Lucullus'la savaştı.

Plutarkhos'a göre, bu savaşta toplanan birlikler, sanki büyük Roma İmparatorluğu'na karşı koymak isteyen doğudaki tüm Helen hükümdarlarının ve ülkelerinin eli silah tutan her ferdini seferber ettikleri bir ordu idi. Lucullus bu birleşmiş birlikleri yendi ve Tigranokerta'yı MÖ 69'da ele geçirdi.

Ordusunun disiplin eksikliği ve siyasi alandaki başarısızlığı Lucullus'un sonu oldu. Askerleri başkaldırdı, Roma yönetimi de yerine başka bi-

rinin atanmasına karar verdi. Asya ve Kilikya eyaletleri elinden alındı. MÖ 67'de VI. Mithradates'in, Bosporos Krallığı'ndan dönmesi ve Pontus'un Zela (Zile) kentinde Amiral Triarius'u yenmesi üzerine Lucullus dönemi noktalandı.

Sahneye yeni çıkan önemli kişi, Gnaeus Pompeius'tu. MÖ 67'de korsan sorununu çözmekle görevlendirilen Pompeius, 40 günde 20 lejyon asker ve 500 gemiyle korsanları Kilikya sahiline kadar sürüp Korakesion'da (Alanya) yenilgiye uğrattı. Bunun üzerine MÖ 66'da Pompeius, VI. Mithradates ve I. Tigranes ile mücadeleyi yürütmekle görevlendirildi. Tigranes, Lucullus'a yenildikten sonra tekrar Mithradates'le birleşmişti. Pompeius, savaşmak yerine görüşme yolunu tercih etti. Part kralı Phraates'le yaptığı antlaşma, Tigranes'i tarafsız bir duruma getirdi. Mithradates, sorunun görüşme yoluyla çözülmesine engel oldu. Pompeius, daha sonra Nikopolis (Zafer Kenti) olarak adlandırdığı kentte, Mithradates'in ordusunu tamamen yok etti. Mithradates, Bosporos Krallığı'na sığındı.

Pompeius'un Nikopolis kentini kurması, onun kendini Büyük İskender'in yerine koymaya niyetli olduğunu gösteriyor. Bununla da yetinmeyip Hazar Denizi kıyılarına bazı ceza seferleri düzenlemesi ve Hindistan'a giden yol hakkında bilgi toplaması bu izlenimi doğrulamaktadır. Suriye ve Anadolu'da kurduğu söylenen 39 kent, Pompeius'u yeni İskender olarak gösteren diğer unsurlardandır.

Sınır ve iç ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi, Anadolu'yu kayda değer biçimde etkilemiştir. Düzenlemeler, Pompeius'un MÖ 65/4 tarihinde Amisos'ta (Samsun) yaptığı hükümdarlar toplantısında saptandı. Part İmparatorluğu'na sınır oluşturan Fırat nehrine, Roma'yla dostluk içinde olan tampon ülkeler üzerinden ulaşılacaktı. Bu ülkeler arasında Ermenistan, Sophene, Gordyene ve Osrhoene krallıkları vardı. Kommagene Krallığı da iç ilişkilerinde serbest, ama diğer bütün konularda Roma'ya bağlıydı.

Anadolu'nun ortasındaki Kapadokya Krallığı, hükümdarı Ariobarzanes'le ayakta kalmayı başardı. Galatya kralı Deiotarus, artık yalnızca Galatya'yı değil, eskiden Pontus Krallığı'nın elinde olan doğu bölgesini de yönetiyordu. Kilikya'daki Hierapolis-Kastabola'yı yöneten Tarkondimotos gibi kent beylerinin bazıları hükümdarlıklarını koruyabildiler. Paflagonya'dan

kalan bölgeler Attalos ve Pylaimenes gibi yerel krallar arasında paylaşıldı. Kapadokya kenti Komana'da Tanrıça Ma için kurulan tapınak devletine de serbestlik tanındı. Likya birliğine dahil olan kentlerle Karadeniz sahilindeki Sinope (Sinop) ve Amisos (Samsun) gibi Yunan kentleri de eski hukuk düzenlerini ve özerkliklerinin büyük bölümünü devam ettirebildiler.

Kilikya ve Asya eyaletlerinin kurulmasından sonra Bitinya-Pontus adıyla bir eyaletin kurulması dikkat çekicidir. Bu suretle Romalılar, artık Anadolu'nun batı, güney ve Bitinya-Pontus eyaletiyle kuzey sahillerini yönetiyordu.

Pompeius, kendi gücünü pekiştirmek amacıyla Anadolu'nun yeniden düzenlenmesine girişti. Yenilen hükümdarlarla ilgili kararların verilmesi ve yeni eyaletlerin kurulması veya düzenlenmesi aslında Roma senatosunun göreviydi. Senato, Pompeius'un bütün kararlarını onayladı; buna rağmen yeni düzenin kanunlara uygun olup olmadığı tartışma konusuydu. Roma İmparatorluğu'nun doğusunda, yani Anadolu'da, siyasi bir karmaşa hüküm sürüyordu. Kentlerde Yunan etkisi; krallıklarda, örneğin Kommagene'de Helen özellikler; beyliklerdeyse, örneğin Tarkondimotos'unkinde olduğu gibi yerel yapı ön plana çıkıyordu, fakat bunların hepsi Roma İmparatorluğu'nun çatısı altında toplanıyordu. Başka bir deyişle sayısız özerk Yunan "*polis*"i, *civitates liberae et immunes*'e, yani siyasi bakımdan serbest ve vergi yükümlülüğü olmayan Roma kentlerine; Helen prenslikleri ve krallıkları da artık Roma'nın koruması altındaki prenslik veya krallıklara dönüştürülmüştü.

Romalılar, bu şekilde Anadolu'da egemenliği ele geçirmiş olsalar da bu egemenliği sürdürebilmek için bölgenin geleneklerine, alışkanlıklarına ve süregelen siyasi ve idari yapısına saygı göstermeleri gerekiyordu. Latince resmi dil oldu, fakat Antik Yunanca insanlar arasında anlaşma dili olmaya devam etti, yani Zeus adının, Jupiter olarak değiştirilmesine gerek duyulmadı.

Pompeius, MÖ 61 yılının Eylül ayında Roma'daki zafer geçidinde katıldığında I. Mithradates'in hazinesinde bulduğunu ileri sürdüğü İskender'e ait pelerini giymişti. Kendini yeni İskender olarak gören yalnızca Anadolu'dan dönen Pompeius değildi. Bütün Roma İmparatorluğu, Doğu'nun

yeniden düzenlenmesiyle ve Fırat nehrini görüş alanı içine almış olmasıyla Makedon kralının dünyaya hükmetme fikrini benimsemişti.

Caesar-Antonius-Augustus

Anadolu'da eskimiş birçok geleneğin ve siyasi yapının devam ettirilmesi, Pompeius'un getirdiği düzenlemelerin henüz kesinlik kazanmamış olduğunu gösteriyordu. Kararlardan bazıları, Anadolu'nun iyiliği için değil, sadece Pompeius'un kendi çıkarları için verilmişti. Örneğin Romalı yönetici, özel haklar tanıyarak ve çeşitli kolaylıklar sağlayarak prensler, krallar ve heyetler arasından kendisine bağımlı bir grup oluşturma amacını güdüyordu.

Anadolu'nun tümü, Roma siyaseti ve tarihinin sadece bir parçasıydı. Partların Fırat sınırında gitgide güç kazanması üzerine, Anadolu'nun önemi arttı. Romalı siyasetçi ve komutan Crassus'un MÖ 54'te Partlara saldırmasının nedeni, belki de daha önce değindiğimiz İskender'in dünyaya hükmetme fikriydi. Crassus, muhtemelen Birinci Triumvirlik'teki ortakları Caesar ve Pompeius'a karşı güç alanını genişletmek istiyordu. Bu üçlü, yedi yıl boyunca Roma ve antik dünyanın siyasetini yönetiyordu. Ancak MÖ 53'te Crassus, Carrhae (Harran) yakınlarında büyük bir yenilgiye uğradı. Böylece Roma'da iki güçlü isim kalmıştı. Bu iki ismin arasındaki kanlı anlaşmazlıklar, birkaç yıl içinde Anadolu'ya da yayılacaktı. Pompeius, MÖ 48'de Pharsalus'ta Caesar'a yenildikten sonra Mısır'a kaçtı. Bu olay, Anadolu'daki yönetimi zayıflattı ve Anadolu'da varlıklarını sürdüren, mutsuz Helen hükümdarlarına yeniden faaliyete geçme fırsatını sundu.

VI. Mithradates Eupator'un oğlu Pharnakes, Kırım'daki Bosporos Krallığı'ndan gelerek Küçük Ermenistan, Pontus, Kapadokya ve hatta Bitinya'yı ele geçirmişti. Pompeius'u takip eden ve onun öldürülmesinden sonra belli bir süre için Mısır'da bulunan Caesar, hemen Filistin üzerinden Anadolu'ya gelip MÖ 47'de hiçbir zorluk yaşamadan eski Pontus başkenti Zela yakınlarında Pharnakes'i yendi. Caesar'ın ünlü deyişi *veni, vidi, vici* (geldim, gördüm, yendim) bu zaferden sonra söylenmiştir. Pontus Krallığı'nın gücü de bu yenilgiyle kesin olarak kırılmıştır.

Anadolu'daki Romalılaştırma hareketi, Caesar tarafından desteklendi. Pompeius, Helen kültüründen esinlenen kentler kurarken, Caesar, Ana-

dolu topraklarında Roma kolonileri kurmuştur, örneğin Çanakkale Boğazı'nda Lampsakos (Lapseki), Propontis'te Apameia (Mudanya), Karadeniz'de Sinope (Sinop) ve Herakleia Pontike (Karadeniz Ereğlisi) gibi. Caesar, Iulia soyundan geldiği için bu kentlere onur vermek üzere, *Colonia Iulia* adı verildi.

Resim 5: Caesar, Zela Savaşı'ndan sonra (MÖ 47) "geldim, gördüm, yendim." demişti.

Plansız hareket eden bir grup Cumhuriyetçinin Caesar'ı 15 Mart, MÖ 44'te öldürmesi, Roma İmparatorluğunu ve Anadolu'yu üç büyük mücadeleyle karşı karşıya bıraktı. Birincisi, kendini Caesar'ın halefi olarak gören Marcus Antonius'un, daha sonra Augustus adıyla Caesar'ın halefi olan Oktavianus'la sürdürdüğü mücadeledir. İkincisi, Romalıların en son Helen gücü olan Ptolemaioslarla Mısır'da yaptığı mücadeledir. Üçüncüsüyse, Romalılarla Partlar arasındaki anlaşmazlıktır.

Bütün bu karmaşanın içinde Anadolu, pasif bir rol oynuyordu. Anadolu, Antonius'un güç merkeziydi. Antonius, Ephesos'ta MÖ 41'de Yunan şarap ve bereket tanrısı Dionysos'un yeni halefi olarak kutlandı. Dionysos kültü, Anadolu'ya bir zamanlar doğudan getirilmişti. Kleopatra, Antonius'u Kilikya'nın Tarsos (Tarsus) kentinde baştan çıkarmıştı. Anadolu, artık Antonius'un Partlarla sürdürdüğü mücadelede asker topladığı ve lejyonlarını kurduğu bölgeydi.

Hermann Bengtson'a göre, Anadolu'daki Roma vasalları, Antonius'u "Doğunun Taçsız Kralı" ilan ettiler. Oktavianus MÖ 32'de 400 senato üyesiyle iki konsülü Roma'dan kovdu. Ephesos'a kaçan senatörler burada bir çeşit "karşı senato" kurdular. Helenlerin bütün doğu devletleri Antonius ve Oktavianus arasındaki büyük anlaşmazlıkta Antonius'un tarafını tuttular. Fakat MÖ 31'de yapılan Aktium Deniz Savaşı Oktavianus'un zaferiyle sonuçlandı. Helen devletlerinin son üssü olan Mısır da böylece Romalıların eline geçti.

Resim 6: Aktium Savaşı'ndan (MÖ 31) sonra Augustus Anadolu'nun hâkimi oldu.

MÖ 27'de Augustus'un, eyaletleri senato ve imparatorluk eyaletleri olarak ayırmasıyla birlikte Asya ve Bitinya-Pontus, senato eyaletleri haline getirildi. Kilikya, Augustus'un yönetiminde kaldı. MÖ 25'te Galatya da eyaletleştirildi. Kapadokya, MS 17'de Roma idaresine girdi. MS 71/2'de Ermenistan, Roma topraklarına eklendi. Ayrıca Eski Kommagene Krallığı Suriye eyaletiyle birleştirildi. Böylece Anadolu, Roma İmparatorluğu'nun önemli bir parçası haline geldi.

Yedinci Bölüm

ANADOLU'NUN KÜLTÜR VE DİN TARİHİ

Burada Anadolu'nun kültür tarihinden söz etmemizin nedeni, yazının bulunmasından önceki zamanlarda Anadolu'da yaşanan tarihi olaylar hakkında ancak kültür yapıtları sayesinde bilgi edinebilmemizdendir. Tarihin bu döneme ait bölümü bu nedenle başlı başına bir kültür tarihidir. Bu kitapta birçok kez Anadolu'nun, Doğu ve Batı arasında bir güç ve kültür köprüsü oluşturduğuna değindik. Yazılı veya resimli belgeler de Anadolu'nun bu özelliğini vurguluyor. Nasıl bir köprünün önemini, onun üzerinden geçtiğimizde anlıyorsak, Anadolu kültürünün önemini de çoğu kez daha sonraki dönemlere yaptığı etkiye bakarak anlayabiliyoruz. Roma döneminden kalma anıtlar, Anadolu'nun Arkaik Dönem'den (yaklaşık MÖ 800-500) itibaren antikçağ tarihine kültürel alanda yaptığı katkılar hakkında bilgi veriyor. Bunu özellikle din tarihi alanında görüyoruz. Bu bağlamda şimdi değineceğimiz iki ana konu öne çıkıyor.

Anadolu ve Mitra kültü

Tanrı Mitra kültü, MS 1. yüzyılda bütün Roma İmparatorluğu'na yayılmıştı. Mitra kültü, Roma imparatorları tarafından desteklenen, fakat Hıristiyanların daima reddettiği; Hıristiyanlığın resmi din olmasından sonra da yasaklanan bir mistisizm kültüydü. Büyük Constantinus'tan sonra (MS 306-337) bütün Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlaştırılmasıyla birlikte Mitra kültü sona erdi.

Kommagene Krallığı'nda (s. 67 ve sonrası) Mitra'nın, devleti koruyan bir tanrıdan mistik bir tanrıya dönüştüğünü görüyoruz.

Doğu'da MÖ 2. binyıldan itibaren Mitra'ya tapılıyordu. Tanrının adı, Hindistan'ın kutsal kitaplarında, yani "Veda" yazıtlarında, Mitra olarak; Perslerin kutsal kitabı Avesta'da ise Mithra olarak geçer. Aynı tanrı, MÖ 14. yüzyılda Anadolu'da Hititlerle Mittanniler arasındaki bir antlaşmada yemin tanrısı olarak ortaya çıkar. Pers düalizminde ise iyi ve kötü, gökyüzü ve dünya, insanlar ve tanrılar arasında ilişkiyi sağlar. Mithra, özellikle bu gö-

revi dolayısıyla hükümdarlık tanrısı konumuna gelmiştir. Geç Helenizm Döneminde de hükümdarlık tanrısı olarak kabul edildiğini Kommagene Krallığı'ndaki resimler ve yazıtlardan öğreniyoruz. Kommagene Krallığı'nda birden fazla adla anılan Mitra, I. Antiokhos kültünde Yunan-Pers, daha doğrusu Helen-Pers kökenli bir tanrı haline geldi.

Fırat nehrinin yakınında bulunan Kommagene Krallığı'nda Mitra kültünün mistisizm düzeyine ulaşıp ulaşmadığını bilemiyoruz. Ne yazık ki bunun için herhangi bir kanıt yok. Fakat Anadolu'nun doğusunda, Tanrı Mitra'nın diğer tanrılardan daha önemli bir konuma sahip olduğunu, onun için özel bir rahibin görevlendirilmesinden anlıyoruz. Daha sonraki dönemlerde Mitra mistisizmi için önemli olan mağara ve kaya geçitleri ile Kommagene krallarının payitahtlarında düzenlenen kült törenleri arasında bir bağlantı olduğunu biliyoruz. Fakat bu törenleri henüz net bir şekilde Mitra'ya bağlayamıyoruz. Kral I. Antiokhos'un Nemrut dağındaki tanrılar arasına kabulü nedeniyle başvurulan yıldız falı, Mitra ve yıldız dinleri arasında bir bağlantı olduğunu gösteriyor. Birkaç yıl önce, Kommagene bölgesinde yer alan Doliche'de (Dülük) ortaya çıkan ve tanrı Mitra'nın resimlerini içeren tapınakların az önce sözünü ettiğimiz geçiş döneminin neresinde yer aldığını gelecek gösterecek. Şimdilik bunları tanrı ve kült ile ilgili bilgimizi artıracak önemli mozaik taşları olarak kabul edelim.

Mitra mistisizmi ve törenleri, (bkz. H. Kloft, *Mysterienkulte der Antike, Götter-Menschen-Rituale* [Antikçağda Mistisizm Kültleri, Tanrılar-İnsanlar-Törenler]) Pers dönemindeki aracı tanrının Helen-Roma döneminde kurtarıcı tanrıya geçiş yaptığını gösteriyor. Tanrıya artık sadece devletin ve hükümdarlığın hayrı için tapılmıyor; Mitra, bundan böyle her insana hayat yolculuğunda eşlik ediyor. Bu hayat yolculuğundaki evreler, insanı, kavrayışın en yüksek katmanına götürüyor. Böylece kurtuluş gerçekleşmiş oluyor.

Mitra ayinleri, çoğu kez sonradan yapılma mağaralarda düzenleniyordu. Ayine katılanlar toplu yemeğin ardından gün ışığına çıkarak, Mitra'nın kendilerini bu yemek sayesinde karanlıktan kurtarıp ışığa kavuşturduğunu göstermek istiyorlardı. Toplu yemek töreni, Mitra'nın hayat yolculuğunun en yüksek noktasını temsil ediyordu. Mite göre Mitra, bir kayadan doğmuş ve insanlık için hayati önem taşıyan birçok hizmette bulunmuştu.

Bunlardan en önemlisi, dünyevi hayatın simgesi olan boğayı öldürmesiydi. Mite göre, boğadan fışkıran kan doğaya can vermişti. Boğa öldürme sahnesi, Mitra mistisizminin en önemli sahnesidir. Olayı anlatan resimler, her tapınakta yer alıyordu. Boğanın öldürülmesinden sonra Mitra, boğa etini, daima yeniden dünyayı aydınlatan ışığın simgesi olan güneş tanrısı Sol'la birlikte yemişti. Daima geri gelen ışığa kavuşmak için, mağaradaki ayin sırasında insanlar da bu yemek sahnesini yeniden canlandırıyorlardı.

Amerikalı yazar Ulansey, boğayı öldüren Mitra'yı sikkelere basan tek kent olan Tarsos'taki kültle Mitra mistisizminin oluşumu arasında bir bağlantı olduğunu tahmin ediyor. Pompeius'un biyografisini yazan Plutarkhos da, korsanlarla savaşan askerlerin Likya Olymposunda yerden püsküren alevleri (bu alevler bugün hâlâ görülebilir) ve MS 1. yüzyılda Mitra müminlerine has törenleri gördüklerini anlatır.

Bu ilk izler, MÖ 1. yüzyılda Anadolu'da, hatta belki Anadolu'nun doğusunda Mitra'nın devleti yöneten bir tanrıdan tek tek her insanın kurtarıcısı olan bir tanrıya dönüştüğü fikrini destekliyor. Mistisizm kültü ya da Mitra'nın kurtuluş dini haline gelmesi, belki tek bir kişinin, belki de felsefe, din tarihi ve astrolojiyle ilgilenen bir grubun eseriydi. Roma İmparatorluğu, Anadolu'da oluşan bu inancın yayılması için uygun zemine sahipti.

Anadolulu ana tanrıça

Romalı tarihçi Titus Livius (MÖ 59-MS 17), Roma Tarihi adlı eserinin 29. kitabında MÖ 205 yılı için şöyle diyor: "Roma halkını, o dönemde aniden bir dini heyecan sarmıştı. O yıl daha çok göktaşı düştüğü için Sibylla* kehanet kitapları incelendi ve bir söz bulundu. Buna göre yabancı bir düşman İtalya topraklarına savaş getirdiyse, ancak Pessinus'ta, İda dağında bulunan ana tanrıça heykeli Roma'ya getirilirse düşman yenilip ülkeden kovulabilirdi." Bunun üzerine Pergamon kralı Attalos'a bir heyet gönderildi (s. 71). Livius şöyle devam eder: "Pergamon kralına geldiler. Kral, heyeti güler yüzle karşıladı ve Frigya'daki Pessinus'a getirdi. Kral, kent sakinleri tarafından ana tanrıça olarak kabul edilen kutsal taşı heyete teslim etti ve taşı Roma'ya

* Antikçağ'da kadın kâhin, falcı kadın –ed.n.

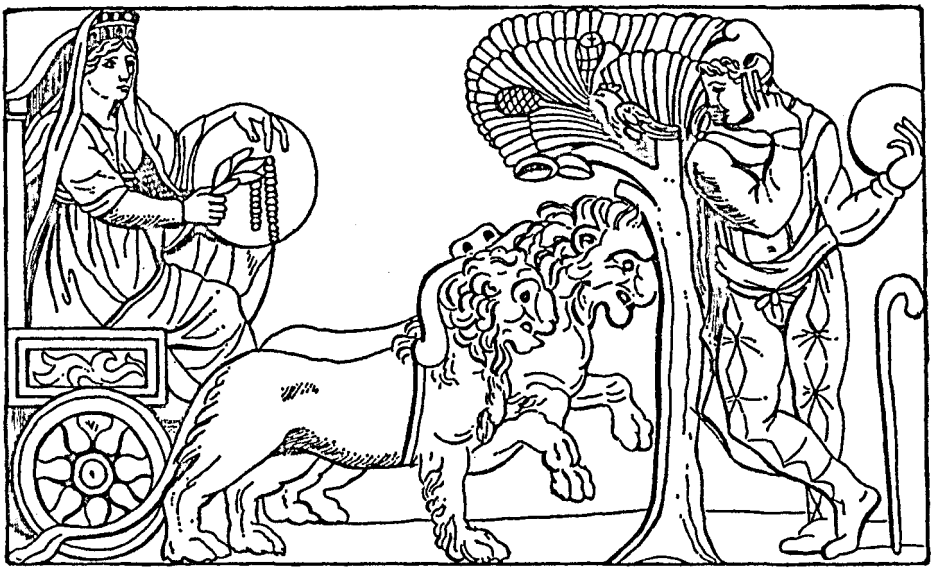
götürmelerini emretti." (Titus Livius, *Römische Geschichte, Ab Urbe Condita*. Latince ve Almanca, yayınlayan Hans Jürgen Hilen, Darmstadt)

Heyet, kralın emrine uydu. Ana tanrıça, gemiyle Ostia'ya; buradan da şaşaalı bir törenle Roma'ya getirildi. Palatium tepesinde ana tanrıça için bir tapınak inşa edilmeye başlandı, ama bu tapınak ancak MÖ 195 yılında tamamlanabildi.

Ama acaba heyetin Anadolu'dan Roma'ya getirdiği neydi? Pessinuslu ana tanrıça hakkında pek çok efsane var. Tanrıçanın ne kadar uzun bir geçmişi olduğunu ve önemini gözler önüne sergilemek için efsanelerden ikisine kısaca değinmek istiyoruz. Birinci efsaneye göre, Frigya ve Lidya kralı Maion, eşi Dindyme'den bir kız çocuğu sahibi olur, fakat kızını Kybelos dağına bırakır. Kız, yaban hayvanlar tarafından beslenir ve büyütülür. Yakınlardaki çobanlar kıza sahip çıkar ve ona bulunduğu yere atfen Kybele adını verirler. Zamanla güzel ve akıllı bir kadın olan Kybele, kendisi gibi Frigyalı olan Attis'e âşık olur ve ondan hamile kalır. Tam o sırada kral, kızını tekrar yanına almaya karar verir, ama kızının bakire olmadığını görünce, Attis'i idam ettirir ve gömülmesine izin vermez. Üzüntüden aklını kaybeden Kybele, veba ve açlıkla sarsılan ülkede dolaşıp durur. Bunun üzerine kâhinlere danışılır, yapılan kehanet Attis'in gömülmesine izin verilmesini ve Kybele'nin tanrısal statüye çıkartılmasını ister. Attis'in cesedi bulunamadığı için Kybele'ye Pessinus'ta görkemli bir tapınak yapılır ve Attis'in resmi yerleştirilip yası tutulur.

İkinci ve daha karmaşık olan efsaneye göre Zeus'un tohumuyla bir taştan androjen (hem erkek hem kadın özelliği taşıyan) Agdistis doğar. Bakhos (çoğu kez Dionysos'la eşleştirilen tanrı), Agdistis'i sarhoş edip cinsel organlarından bir ağaca bağlatır. Agdistis, uyandığında erkeklik organı yok olmuş, bir kadın haline gelmiştir. Olayın gerçekleştiği yerden bir badem ağacı çıkar. Frigya prensesi Nana, ağacın bir meyvesini kucağında saklar ve hamile kalır. Nana, Attis adında bir erkek çocuk doğurur, fakat Nana'nın babası Kral Sangarios, Attis'i dağa bıraktırır. Attis, zamanla yakışıklı bir erkek olur.

Agdistis veya diğer adıyla Kybele, Attis'e âşık olur, fakat Pessinus kralı Midas, Attis'i kızıyla evlendirir. Hayal kırıklığına uğrayan Kybele/Agdistis, düğünü çılgın bir âlem haline getirir; bu âlemde Attis, kendini bir

Resim 7: Frigyalı ana tanrıça ve sevgilisi Attis'i gösteren bir sunak, Roma

çam ağacının altında hadım eder ve ölür. Kybele/Agdistis yaptığından pişmanlık duyar ve Zeus'tan Attis'i yeniden canlandırmasını rica eder; fakat Zeus, sadece vücudunun çürümemesine, saçlarının uzamaya devam etmesine ve serçeparmağını oynatmasına izin verir. Tanrıça, Attis'e Pessinus'ta bir mezar hediye eder. Burada rahipler her yıl dini tören düzenlerler.

Bu iki efsane, Sibylla kitaplarının neden özellikle Kybele'yi Roma'yı korumakla görevlendirdiğini açıklamıyor, fakat MÖ 3. yüzyılda Anadolu'da bir tanrıçanın tanrıların anası olarak kabul edildiğine ışık tutuyor. MÖ 163-156 döneminde, Pergamon sarayıyla Pessinus'taki başrahip arasında bir yazışmanın gerçekleştiğini biliyoruz. Mektupta Pessinus rahipliğinin siyasi ve askeri faaliyetlerinden bahsediliyor. Yazışmada kült törenleriyle ilgili herhangi bir bilgi yer almıyor, ama törenlerin, Roma'nın tanrı anlayışından çok uzak olduğu kesindir.

Kültün bu kadar yabancı olması Roma halkına çok cazip gelmiş olmalı. Çünkü Roma senatosu, tanrıçanın resmiyle birlikte Frig rahiplerinin

de Roma'ya geldiğini görünce tüm Roma halkına Kybele ve Attis'in kült törenlerine katılmayı yasakladı. Frigya'daki bir nehirden ötürü Galloi adını alan rahipler bir sefahat âlemine benzeyen bu kutlama törenlerinde Attis'i örnek alarak kendilerini hadım ederlerdi; böylece Attis efsanesi, kült törenlerinde yaşatılmış ve tanrılara tapınma arka plana itilip, tanrıların yaptıkları taklit edilmiştir.

MÖ 186'da senato, tüm Romalıların tanrı Bakhos adına düzenlenen kutlama törenlerine katılmasını yasakladı. Kült törenlerinde yer alan dehşet verici olayların arasında çeşitli cinayet ve taşkınlıkların yanı sıra kendi kendini hadım etme de bulunuyordu. Yasak, ancak İmparator Claudius döneminde kaldırıldı ve Roma vatandaşlarına da ana tanrıça Kybele'nin törenlerine katılma izni çıktı.

Anadolu kaynaklarında yer almayan bu külte boğa öldürme ritüelinin hangi tarihte katıldığını bilmiyoruz. Boğa kültü, MS 2. yüzyılda *taurobolium* adıyla karşımıza çıkar. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi ancak Hıristiyan yazar Prudentus (MS 348-405) döneminde kaleme alındı. Kurban töreni için boğa üstü delikli tahtalarla örtülmüş bir çukurun üstünde kesiliyordu. Boğanın kanı, çukura giren müminlerin üzerine bu deliklerden akıyordu. Müminler bu yolla *renati*, yani yeniden doğmuş olarak gün ışığına dönüyorlardı.

Boğa, Doğu'nun ve Anadolu'nun kültür ve dinine yerleşmiş bir hayvandır. Güç, bereket, dolayısıyla hayatın simgesi olan boğa, birçok tanrıyla birlikte kutsal sayılıyordu. Yeni bir hayat yaratma amacıyla boğayı yenmek ve öldürmek biçimindeki tanrı Mitra inancı, Anadolu üzerinden Roma İmparatorluğu'na ulaşmış, ana tanrıça Kybele kültünde de boğa yeni hayatın simgesi olmuştu.

Sekizinci Bölüm

İMPARATORLUKLAR DÖNEMİNDE ANADOLU

Augustus'un başa geçmesiyle birlikte Roma İmparatorluğu'nda Cumhuriyetçi devlet düzeninin yerine monarşik devlet düzeni egemen oldu ve çoğu eyalette olduğu gibi Anadolu'da da nispeten sakin bir dönem başladı. Helen güçleri arasındaki anlaşmazlıklar sona ermiş, tüm Akdeniz bölgesini kana bulayan iç savaşlar da bitmişti. Yunancayı kullanmaya devam eden İmparatorluğun doğu bölgeleri ve Anadolu için imparatorlukla bütünleşme dönemi başlamıştı, ama aynı zamanda geleneklerin korunması da önem taşıyordu. Roma imparatorunun görevi, fethedilen eyaletlerden tek bir devlet oluşturmak ve bu devleti iç ve dış düşmanlardan korumaktı.

Anadolu, imparatorun bu girişimlerinde önemli bir rol oynadı. Büyük İskender, fethedilen bölgeleri, kendini tanrısallaştırarak tek bir çatı altında toplamaya çalışmıştı. Augustus da, belki benzer nedenlerle, (MÖ 27-MS 14) ilk Roma imparatoru olarak kendini tanrı konumuna çıkartıp gücünü pekiştirmek istedi. Bunda Roma İmparatorluğu'nun doğusundaki kentlerin önemi büyüktü.

Kentler

Augustus'a tanrı sıfatıyla saygılarını sunmak üzere gelen ilk heyetler muhtemelen Ephesos, Pergamon ve Nikaia'dan (İznik) gelmişti. Augustus'un biyografisini yazan Sueton'a (doğumu yaklaşık MS 70) göre, eyalet valileri arasında bu uygulama yaygındı.

Ancak Augustus kentler arasında çoktandır büyük bir ayırım yapmaktaydı. Nikaia ve Ephesos kentlerinde yaşamakta olan Romalılara, sadece Roma tanrıçasına ve babası Caesar'a Divus Iulius unvanıyla tapmalarına izin verdi. Helenler adını verdiği eyaletlerdeki halka ise kendi adına kutsal bölgeler düzenleme hakkını tanıdı. Dio Cassius (yaklaşık MS 155-235), *Romaika* [Roma Tarihi] adlı eserinde Augustus'un MÖ 29'da bu izni Bitinya

Resim 8: Helen kültürüne düşkün olan İmparator Hadrianus Anadolu'yu birçok kez gezdi.

eyaletindeki Nikomedeia (İzmit) ve Asya eyaletindeki Pergamon halkına verdiğini anlatıyor. Dio, ayrıca bu uygulamanın daha sonraki imparatorlar tarafından sadece Helenlere değil, Roma egemenliğindeki tüm halklara yayıldığını anlatıyor.

Burada iki nokta göze çarpıyor. Birincisi: Augustus'un, Bitinya ve Asya eyaletlerini ön plana çıkarmasıdır. İmparator, bu iki eyaleti MÖ 27'de Anadolu'nun tek barış bölgesi olarak senatoya takdim etmişti. Buna rağmen eyalet merkezi olan Pergamon ve Nikomedeia'da, imparator adına kutsal yerler kurma veya kült düzenleme izninden dolayı bu eyaletler Augustus'a bağlı olmaya devam ediyordu.

İkincisi: Cassius Dio, eserinde bir yandan Ephesos ve Nikaia'yı ön plana çıkarırken, diğer yandan Pergamon ve Nikomedeia'ya daha fazla önem verir. Ancak MS 2. yüzyılın ikinci yarısında Roma tarihini kaleme alan, dolayısıyla konuya belki de geriye doğru bakarak yaklaşan yazar, bütün imparatorluk dönemi boyunca Anadolu'nun temel sorunu olan kentler arasındaki rekabet konusuna değinir. Hangi kentin gerçek başkent olduğu kavgası sadece Nikaia'yla Nikomedeia veya Ephesos'la Pergamon arasında yapılmıyordu. Kavgalar çoğu kez *neokoros* sorunuyla da ilgiliydi. İmparatorluk döneminde, birçok Anadolu kenti "neokoros," yani imparator kültünün ve tapınağının koruyucusu unvanını almak için Roma senatosu ve imparatora başvurmuştu.

Bu unvanı taşımak, rekabet halindeki kentlerin prestijini artırıyordu. Bu nedenle Anadolu kentleri, birbirini izleyen imparatorlardan neokoros unvanını almak için uğraşıyor; unvanı aldıklarında bunu gururla kamuya açık olarak sergilenen yazıtlarla duyuruyordu. Pergamon, İmparator Caracalla (MS 211-217) döneminde üç kez; Ephesos, İmparator Elagabal (MS 218-222) döneminde dört kez neokoros unvanını elde etti. Kent sınırları içerisinde bulunan üç veya dört imparator tapınağı bunu gösteriyor.

İmparatorluk dönemindeki Anadolu'da kent hayatı ve kentler arası ilişkiler ön plandaydı diyebiliriz. İmparatorlar da, siyasetlerinde kentlere ve bölgelerin kentleştirilmesine geniş yer ayırıyordu. Pompeius, Helen geleneğine uyup birçok kenti yeniden inşa edip, yeni bir statü kazandırarak veya kendi adını vererek (örneğin Pompeiopolis) yeni kentler "kurmuştu." Caesar, Anadolu'da yeni koloniler kurmaya başlamıştı. Evlat edindiği Augustus, bu siyasete devam etti. Kolonilere, gerek devlete emeği geçmiş aziler, gerekse diğer Roma vatandaşları yerleştiriliyordu.

Kendini kent kurmaya adayan İmparator Hadrianus (MS 117-138), Anadolu'da yaptığı gezilerde ülkenin sorunlarını iyice öğrenmeye çalışıyordu. Hadrianus, adını taşıyan birçok kent kurdu, örneğin Hadrianoi (Orhaneli), Hadrianeia (Dursunbey) veya Hadrianotherai (Balıkesir) gibi ve bu kentlere imtiyazlar tanıyıp onlara maddi yardımda bulundu.

Bu siyaset, Anadolu'daki Roma eyaletlerinde farklı hukuk sistemlerine sahip kentlerin yan yana yaşamasına neden oldu. Eskiden Helenlerin "poleis" dedikleri ve Romalıların *civitates* adını verdikleri kentler ya özgür olarak (*libera*) olarak ya da bir bağlılık antlaşmasıyla (*foederata*) veya böyle bir anlaşma olmadan da (*sine foedere*) varlıklarını sürdürüyordu. Bunun yanı sıra, Roma ve Latin hukuk sistemleriyle donatılmış *coloniae* adlı koloniler vardı.

Bütün siyasi ve kültürel konularda Roma'nın merkez olmasına rağmen, gerçek Helen-Anadolu kökenli kent ve din kurumları da destekleniyordu; böylece Roma imparatorları Anadolu'nun geniş kesimlerini Romalılaştırmak yerine Helenleştiriyordu. Helen, Karya ve İyonya kent birlikleri gibi çeşitli birliklerin tekrar hayata döndürülmesi dikkat çekicidir.

Romalı eyalet yönetimi için, birbirinden farklı gelenek ve hukuk biçimleriyle başa çıkmak oldukça zordu. Hukuk sistemi, eyalet valiliğinin en önemli görev alanlarından biriydi. Yaşlı Plinius, MS 1. yüzyılda Doğa Tarihi adlı yapıtında, Asya eyaletinde 13 adet *conventus* adlı hukuk bölgesinin kurulduğunu anlatıyor. Eyalet valisi, belli bir sıraya göre bu bölgeleri ziyaret edip kentler arasındaki hukuksal anlaşmazlıkları çözüyordu. Hukuk bölgeleri, Anadolu'nun bütün eyaletlerinde vardı ve Roma eyalet yönetiminin önemli bir parçasıydı. Bitinya'daysa Pompeius'un kurduğu sistem imparatorluğun çok ilerdeki dönemlerine kadar devam etti.

İmparatorluk kültü, birbirinden farklı olan bu yerel gelenekleri bir arada tutuyordu. Helen krallık kültünün devamı olan bu kült, hem kentlere has rahip ve tapınaklarla, hem de eyaletlere has rahiplerle yürütülüyordu. İmparatorlar gerekli parayı veya binaları temin ediyordu.

Kutlamalarda, Roma Oyunları (Rhomaia) veya İmparatorluk Oyunları (Sebasteia) adı verilen özel oyunlar düzenleniyordu. İmparator Hadrianus'un düzenlediği ve Anadolu'nun çeşitli kentlerine yayılan Panhelen Oyunları da çok önemliydi.

Yan yana varlığını sürdüren Roma ve Helen kökenli oyun ve kutlamalar, rekabet içindeki Roma yönetim kültürü ile geleneksel Helen kültürünün çeşitliliğini gösteriyor.

Helenizm ile Romalılaştırma çabaları arasında kalan Anadolu

Dünyanın yedi harikasının saptanması muhtemelen Anadolu'daki geç Helen dönemine rastlar. Strabon (MÖ 64-MS 23) gibi Romalı yazarların aynen devraldıkları bu yedi dünya harikası listesindeki eserler istisnasız doğu Yunan bölgesine, dolayısıyla da Helen tarihinin geçtiği ve Grek-Roma antikçağının ortaya çıktığı topraklara mal edilmiştir. Geçmiş dönemin mirası olan yapıtları görmek isteyen kültürlü Romalılar, Roma İmparatorluğu'nun doğusunu ziyaret etmek zorundaydılar. Yol, ister istemez Anadolu'dan geçiyordu. Yedi harikanın ikisi Anadolu'daydı; biri Ephesos'taki Artemis Tapınağı, diğeri Halikarnassos Mozolesi'ydi. Daha sonra Kyzikos'taki (Erdek) Hadrianus Tapınağı ve Geç Antik Dönem'de İmparator İustinianos'un MS 532-537 yılları arasında Konstantinopolis'te yaptırdığı Aya Sofya da listeye eklendi.

Eğitimli Romalıların Anadolu'ya ilgi göstermesi pek şaşırtıcı değil. Scipio Hanedanına mensup kişiler, Pergamon'daki Attalos sarayını sıkça ziyaret ediyordu. Burada İskenderiye'den sonra antikçağın en büyük kütüphanesi inşa edilmişti. Eski Kilikya valisi Cicero (MÖ 106-43) ve Asya valisi olan kardeşi Quintus, Anadolu'yla yakından ilgileniyordu.

Cicero, kardeşine yazdığı ünlü mektupları sayesinde yönetimle ilgili önerilerde bulunabiliyordu. Anadolu'daki eğitimli Yunanlılarla iletişim kurmasını öneren Cicero, yerel Anadolulular, yani Frigler, Mysialılar, Karyalılar ve Lidyalıları küçümsüyordu.

Amaseia (Amasya) doğumlu Romalı coğrafyacı Strabon da, milat sıralarında *oikumene* hakkında yazdığı eserinde yerleşim merkezlerini anlatırken Anadolu kentlerinin önemini vurguluyor, özellikle de bir efsaneye göre daha sonra Roma halkının atası olan Aeneas'ın ailesiyle birlikte terk ettiği İlion/Troya'nın üzerinde duruyordu.

Helenizm ve Yunan kültürünün izlerini taşıyan Anadolu kent hayatının kültür ve düşünce dünyası, Romalıları etkiliyordu. Romalı elit kesimin hedefi, bu dünyayı korumak, desteklemek ve kendine faydalı bir hale getirmekti. Helen kültürü, toprak egemenliği ile kentsel özerklik ve özgürlüğün arasında ortaya çıkan gerginlikte yeşermişti. Şimdi ise imparatorluğun eyalet yönetimi ile geçmişten devralınan kent özerkliği ve özgürlüğü arasındaki gergin ortamda tekrar hayata dönmeliydi. İmparatorluğun Helen yanlısı çabalarının yanı sıra, Anadolulu düşünürlerin Roma İmparatorluğu'yla yürüttükleri tartışmaların itici gücü buydu.

İmparator Neron, (MS 54-67) Helen uygarlığına abartılı bir şekilde düşkündü. İmparator Hadrianus (MS 117-138) ve Antonius döneminde (MS 138-180) bu düşünce altın dönemini yaşadı. Hadrianus, Anadolu'yu sadece doğudaki ordularını ziyaret etmek veya başkaldıran Yahudileri bastırmak için köprü olarak kullanmadı. Hadrianus, Anadolu'ya üç kez geldi ve bölgeyi bilinçli bir şekilde destekledi. Daha önce değindiğimiz kentlerin kurulması, Hadrianus oyunlarının düzenlenmesi, az önce söz edilen Kyzikos Tapınağı gibi tapınakların bağışı ve desteklenmesi, sayısız bina ve para bağışı, ayrıca Ephesos ve Smyrna'da esin perileri adına düzenlenen *museia* şenliklerinin desteklenmesi Hadrianus'un Helen dönemi Anadolu'suna duyduğu yakınlığın göstergeleriydi. Anadolu halkı da, birçok anıt, yazıt ve tapınakla imparatora şükranını ifade etti.

Hadrianus'un halefleri olan Antoninus'lar döneminde, Helenizm ve yanlıları Roma'da altın çağını yaşadı. Anadolulu Helenlerde Roma sevgisi doruğa ulaştı. Mysia'nın Hadrianoi kentinde doğan Aelius Aristides'in (MS 117-187) yaptığı Roma konuşması büyük üne kavuştu. Herodes Atticus'un öğrencisi olan Aristides, sayısız gezisinde nerdeyse bütün Roma İmparatorluğu'nu tanıma fırsatını buldu. Aristides, tahminen MS 143'te yaptığı konuşmasında, Yunan ve Helen tarzı eğitiminin tüm gücünü Roma'yı,

Roma gücünü ve Antonius döneminin imparatorluğunu övmek için kullanıyordu. Anadolu'daki barış dönemi, uzun zamandan beri sürüyordu, bu da Roma İmparatorluğu'nun birleştirici gücü sayesinde sağlanabiliyordu.

Aynı dönemde Nikomedeialı tarihçi Arrhionos (yk. MS 95-175), Büyük İskender'in tarihini kaleme aldı. Arrhionos, Hadrianus döneminde Kapadokya elçisiydi ve bu görevi yaparken biriktirdiği deneyimlerini eserinde yansıttı.

Roma İmparatorluk dönemi, MS 3. yüzyılın başına kadar, Helen kültürünün Anadolu'da yeşerebildiği ve tüm imparatorluğa yayılabildiği bir huzur ve barış dönemi oldu. Bundan sonra artık Anadolu'dan kaynaklanan bir savaş çıkmasa da, bu bölge Romalılarla Partlar ve sonraki krallıklar arasındaki askeri çatışmalardan daima etkilendi.

Partlar-Sasaniler-Gotlar ve MS 3. Yüzyılın Krizi

Fırat nehri, MS 2. yüzyılın sonundan beri Romalılarla Partların çıkar bölgelerinin sınırını oluşturuyordu. Pompeius'un doğuyu yeniden düzenlemesinin ardından Roma ile Part imparatorlukları arasına birkaç tampon devlet yerleştirildi. Partlar tarafından MÖ 63'te ağır bir yenilgiye uğratılan Crassus, Roma askeri gücünün simgesi olan lejyonerlik armalarını da kaybetti. Augustus, Partlarla yapılan uzun görüşmelerden sonra MÖ 20'de bu armaları tekrar Roma'ya getirebildi. Anlaşmazlıklar artık Partlarla Romalılar arasında kalan Ermenistan'a odaklanıyordu. İmparator Traianus (MS 98-117), MS 113'te Partları yenerek bu anlaşmazlıklara bir son verdi. Ardından Fırat'ın doğusunda Ermenistan, Assyria ve Mezopotamya eyaletleri kuruldu.

Fırat nehri, artık sınır çizgisini oluşturmuyordu. Böylece Roma İmparatorluğu, tarihinin en geniş alanına yayılmış oldu. Fakat bu durum uzun sürmedi, çünkü Partlar, Suriye ve Ermenistan'ı işgal etmekle kalmayıp Kapadokya'ya bile girdiler. İmparator Marcus Aurelius (MS 161-180) Partları yendi, ama ordusundaki bir salgın (veba olduğu sanılıyor), onu MS 166'da barış antlaşması imzalayıp Roma'ya dönmeye zorladı. Roma ordusu, Kapadokya, Ancyra (Ankara), Bitinya, Bosphoros ve Via Egnatia üzerinden Dyrrachium'a gelip gemiyle Roma'ya ulaştı. Orduyu İtalya'ya götüren bir başka yol, Bitinya'dan başlayıp Mysia ve Troas üzerinden Aleksandreia Troas'tan geçiyordu. Her iki yol, salgının Anadolu'da da yayılmasına neden oldu.

Anadolu'da Fırat nehrinin doğusundaki en vahim olaylar, Sasani Hanedanı'nın Part İmparatorluğu'nda egemenliği devralmasıyla başladı.

MS 3. yüzyılda tüm imparatorları sürekli uğraştıran sınır bölgesindeki anlaşmazlıklar MS 260 tarihinde Sasani kralı I. Şapur'un İmparator Valerian'ı Edessa yakınlarında (bugün Urfa) yenmesiyle doruk noktasına ulaştı. İmparator esir alındı. MS 298'de ise İmparator Galerius'un zaferiyle 40 yıl süren bir barış dönemi başladı.

Resim 9: İmparator Caracalla, Anadolu halkını da Roma vatandaşı ilan etti.

Anadolu, yüzyıllar süren savaş ve anlaşmazlıkların yaşandığı asıl sahne olmadığı dönemlerde bile bu savaşlardan etkilenmiştir, çünkü ordular için daima buralardan asker toplanıyor, takviye birlikleri burada oluşturuluyor ve yedekler buradan savaşa gönderiliyordu. MS 3. yüzyılın ortasında Germen kavimleri, Balkan Yarımadası ve Karadeniz'in kuzey bölgesinden gelerek Yunanistan ve Anadolu'ya girdiğinde ise bu bölge doğrudan hedef tahtası haline geldi. Bu seferlerin amacı, fethetmekten çok ganimet toplamaktı, ama buna rağmen Nikomedeia, Nikaia (İznik) ve Prusa (Bursa) gibi Bitinya kentleri halkı korku içinde yaşıyordu. Bu dönemde Nikaia kentinde inşa edilen surlar, kenti istila eden orduların yaydığı korkunun bir belgesidir. Birkaç yıl sonra Dardanelles (Çanakkale Boğazı) üzerinden gelen Gotlar Troas, Frigya ve Lidya'ya girdi. Miletos kenti de o dönemde istilacılardan korunmak için surlarını güçlendirdi.

Roma İmparatorluğu'nu tehdit eden dış tehlikeler ve buna bağlı olarak ordunun güçlendirilmesi için gerçekleştirilen silahlanma nedeniyle MS 3. yüzyılda imparatorlukta bir kriz dönemi baş gösterdi. Daha çok paraya ihtiyaç duyulması, tüm imparatorlukta birçok değişiklikleri de beraberinde getirdi. Bu durum özellikle zenginleri ve Anadolu kentlerini olumsuz biçimde etkiledi.

İmparator Caracalla (MS 211-217), *constitutio Antoniniana* adını taşıyan yasayla en köklü değişikliği gerçekleştirmişti. Buna göre imparatorluk

topraklarında yaşayan bütün hür insanlara Roma vatandaşı olma hakkı tanınmıştı. Roma vatandaşı olmak, uzun zamandan beri Anadolu'da yaşayan insanların en çok ulaşmak istedikleri hedefti. Fakat yasanın asıl çıkış nedeni, maddi kökenliydi. Artık her vatandaş, sadece Anadolu için değil, Roma için de vergi ödemek zorundaydı. Bu uygulama, vatandaşlar arasında eşitlik sağladıysa da birçoğunun fakirleşmesine yol açtı.

Papirüs üzerine yazılmış olan ve bugün Giessen kentinde muhafaza edilen yasada maddi nedenlerden bahsedilmiyor; İmparator Caracalla'nın bu yasayla Roma tanrılarına yeni müminler kazandırmak istediği öne sürülüyor. Ancak elbette Anadolu kökenli Kybele veya diğer Helen-Roma tanrılarına değil, eski Roma tanrılarına. Bu fikrin uygulanmasından amaçlanan, muhtemelen imparatorluğun birliğini sağlamaktı.

Caracalla'nın halefi İmparator Elagabal (MS 218-222), tanrılar kültünü, krizden farklı bir çıkış yolu olarak kullanmak isteyen bir hükümdardı. Suriye doğumlu olan ve Emesa'nın en yüksek tanrısı Elagabal'in rahipleri soyundan gelen imparator, bu Doğu tanrısını devlet tanrısı haline getirmek ve diğer tanrıları onun alt sınıfına yerleştirmek istedi. Bu girişimi başarısızlıkla sonuçlandı, imparator da kısa sürede tahtından oldu.

Caracalla'nın temel fikri, MS 250 yılında İmparator Decius (MS 249-251) tarafından devam ettirildi. Decius'un çıkardığı kurban yasasına göre bütün vatandaşlar imparatorun heykeli önünde kurban kesmek ve bu kurbanı şahitler tarafından onaylatmak zorundaydılar.

Kendini veya genel olarak imparatoru bütün Roma İmparatorluğu'nda yaşayan vatandaşların kendilerini özdeşleştirecekleri bir model yapma girişimi, dini-siyasi bir araç olarak düşünülmüştü; bu sadece Hıristiyanlara karşı bir savaş çağrısı değildi. Ancak içerdiği dini hükümler nedeniyle Hıristiyanların bu yasaya boyun eğmeleri imkânsızdı.

İmparator Aurelian (MS 270-275), Anadolu'nun içinden Suriye'ye kadar uzanan Palmira seferinden sonra güneş tanrısını *sol invictus* (yenilmez güneş) adıyla Romalı devlet tanrısı haline getirmek istedi. Bu güneş tanrısı, Roma tanrısı Sol, Yunan tanrısı Helios, Pers tanrısı Mithras ve Palmira ile Emesa'nın güneş tanrılarının izlerini taşıyordu. Aurelian, güneş tanrılarının özelliklerini *sol invictus*'ta toplayarak Roma İmparatorlu-

ğu'nun birliğini korumayı amaçlıyordu. Bu girişim de başarısızlıkla sonuçlandı. Yine de bütün bu girişimler, Doğu kökenli tanrı ve kültlerin sorunların çözümünde önemli bir rol oynayabilecek kurumlar sayıldığını gösteriyor.

Hıristiyanlığın doğuşu, yayılışı ve Roma İmparatorluğu'ndaki diğer tanrılara üstün gelmesinde de Anadolu büyük önem taşımaktadır. Bu konuya sonraki bölümde değineceğiz.

Hıristiyanlık

Miladi takvimin başında doğan ve İsa Peygamberin Kudüs'te çarmıha gerilmesinden birkaç yıl sonra (MS 32-33) Hıristiyan dinini kabul eden Havari Paulus, birçok araştırmacı tarafından Hıristiyanlığın asıl kurucusu olarak kabul edilir. Paulus, güney sahilinin en önemli kenti, Roma eyaleti Kilikya'nın yönetim merkezi Tarsos'ta yaşıyordu. Paulus Roma vatandaşı olan bir Yahudi'ydi; Aramice, Yunanca ve Latince biliyordu ve Helenizmin etkisi altındaki kentlilerden biriydi.

Paulus, bir Yahudi olan Nasıralı İsa'nın öğretisini ilk benimseyen kişi oldu ve bu öğretiyi Yahudilerin oluşturduğu camianın sınırları dışına taşıdı.

Paulus sayesinde putperestler de Yahudilerin dini yasalarını kabul etmeden tek tanrılı olabiliyorlardı. Paulus böylece bütün Roma İmparatorluğu'na Hıristiyan dinini benimseme olanağını açtı. Misyonun hedefi siyasi gücün merkezi olan Roma, misyonun zeminiyse Anadolu'ydu. Paulus, bütün misyonerlik gezilerinde Anadolu'ya büyük önem vermiştir. Eyaletlerdeki ilk Hıristiyan cemaatleri onun tarafından kurulmuş ve düzenlenmiştir. Ephesos ve Kolossai'deki cemaatlere ve Galatlara yazdığı mektuplar, dini görüşünün bundan sonraki dönemleri ne denli etkilediğini gösteriyor.

Artemis Tapınağı'nda tanrıçanın heykelciklerini üreten Ephesoslu gümüş zanaatkârlarının, Paulus'un döneminde Hıristiyanların sayısının giderek artması sonucu işlerinin bozulmasından korkup ayaklanması, Hıristiyanlığın, Paulus sayesinde hızlı ve etkileyici bir biçimde yayıldığını belgeliyor.

MS 112'de Genç Plinius, İmparator Traianus tarafından Bitinya-Pontus eyaletine elçi olarak gönderildiğinde, sayıları gitgide artan Hıristi-

Resim 10: Tarsuslu Paulus, Anadolu'da Hıristiyanlığı yayan ilk kişiydi.

yan cemaatleri sorun haline gelmişti. Hıristiyanlar imparatorluk yeminini reddediyor ve devletin kült törenine katılmıyorlardı. Daha da kötüsü, Hıristiyanlar aralarında bir birlik kurmuşlardı ve Roma devleti bu birliğin amacını bir türlü anlayamıyordu. Bu yüzden de devlete zarar verebileceğinden şüphelenilen tüm birlikleri yasaklayan *hetaire* yasasına aykırıydı.

Traianus'un Part Savaşı'na hazırlandığı dönemde, Bitinya-Pontus eyaletindeki Hıristiyanlar hakkındaki ihbarların sayısı arttı. O dönemde henüz bu ihbarların nedenleriyle ilgili net bir kanun yoktu. Plinius'un imparatora yolladığı mektupta, böyle isimsiz ihbarlar aldığında nasıl davranması gerektiğini sormasının nedeni budur. Bitinya'da Hıristiyanlık o kadar büyük bir sorun haline gelmişti ki, bir kişinin Hıristiyan olduğunun ihbar edilmesi, hakkında dava açılması için yeterliydi. Sadece Roma vatandaşı olma hakkına sahip olmayan eyalet sakinleri değil, Bitinya'nın birçok Roma vatandaşı da Hıristiyanlığa kaymaya başlamıştı.

Asya eyaletinde de benzer bir durum vardı. İmparator Hadrianus, MS 124-125'te Plinius gibi bu konuda ne yapılacağını sormuş olan dönemin eyalet valisi Minicius Fundanus'a, ne yazık ki tam metnini bilmediğimiz bir mektupta, Hıristiyanların kanuna uygun şekilde takip edilmesini emretti. Demek ki Hıristiyanlar burada da sorun yaratmaya başlamıştı.

Anadolu'da halkın çok erken tarihlerden itibaren Hıristiyanlığa gösterdiği ilgi, Anadolu menşeli birçok yazılı eserin varlığından anlaşılmaktadır. Bunlardan biri Yuhanna İncili'dir. Bir inanışa göre İsa'nın annesi Meryem, Yuhanna'yla birlikte Ephesos'a gelmiş ve orada ölmüş. Meryem Ana'nın evi hâlâ Ephesos'a gelen ziyaretçilere gösterilmektedir. Bu bilgilerin doğru olup olmadığını bilmiyoruz, ama Anadolu'nun Hıristiyanlığın erken dönemi için büyük önem taşıdığı kesindir.

Anadolu, önemli inanç bölünmelerine de sahne oldu. Yunan-Helen kökenli Gnostisizm hareketi de burada gelişti. Bu görüşü savunanlar Hıristiyanlığa daha en başından beri sorunlar çıkarmışlardır. Gnostiklere göre hakikate ulaşmak için inanç ve dini yasaları içeren yayınların dışında başka kaynaklara da başvurmak gerekmektedir.

Anadolu'da yayılan Hıristiyanlıktan kopmuş bir başka inanç akımı, MS 100 tarihinde Ephesos'ta faaliyet gösteren Kerinthos'un öğretisidir. Kerinthos'a göre İsa, vaftiz sırasında Tanrı'nın ruhunu üzerine çekmiştir.

MS 2. yüzyılın ortasında Roma'da öğretisini yayan Markion da Anadolu doğumluydu. Markion, yaratıcı tanrının İsa'nın kişiliğinde kendini gösteren sevgi tanrısından farklı olduğunu öne sürüyordu. Birçok başka muhalifle birlikte Markion'a karşı çıkan Smyrna piskoposu Polykarpos, İmparator Marcus Aurelius döneminde 80 yaşındayken idam edildi.

Montanus adında bir Frigyalı, MS 2. yüzyılda Frigya'nın Pepouza kentinde Hıristiyanlıktan kopuk Montanizm ilkelerine göre yönetilen bir dini devlet kurdu. Başlattığı hareket, Frigya'da kısa sürede yayıldı.

Hıristiyanlık akımı, farklı hareketlerle de olsa Anadolu'da büyük yankı uyandırıyordu. Hıristiyanların sayısı tam olarak bilinemese de, August Franzen, *Kleinen Kirchengeschichte* (Küçük Kilise Tarihi) adlı kitabında, MS 300'de Roma İmparatorluğu'nun doğusundaki mümin sayısının 5 veya 6 milyonu bulduğunu açıklıyor. Bu sayı, Franzen'e göre batıdakinin üç katıydı.

Manfred Clauss, Büyük Constantinus hakkında yazdığı kitabın bir bölümüne "doğu için yapılan savaş" adını verdi. Yukarıdaki rakamlara baktığımızda, bu savaşın Hıristiyanlar için ve Hıristiyanlarla yapıldığını görüyoruz. Bu gelişmeler, MS 3. yüzyıldaki krizi çözmeyi amaçlayan İmparator Diocletianus döneminde ortaya çıktı.

İmparator Diocletianus ve Anadolu'nun Yeniden Düzenlenmesi

Roma İmparatorluğu'nda MS 3. yüzyılda yaşanan kriz Anadolu'da önemli değişikliklere neden oldu.

Daha önce de bahsettiğimiz *constitutio Antoniniana* sayesinde bütün hür vatandaşlar, Roma vatandaşı olma hakkını kazanmıştı; Decius'un kurban yasasıyla bütün vatandaşlar imparatora ve Roma tanrılarına bağlanmıştı. Öte

Resim 11: İmparator Diocletianus döneminde Anadolu yeniden düzenlendi.

yandan Sasanilerle ve kuzey ile kuzeybatıdan gelen Gotlarla savaşılıyordu. Anadolu'nun kırsal kesimindeki halk, asker toplama ve artan vergiler yüzünden fakirleşiyordu. Ordu, Roma İmparatorluğu'nun siyasetinde gitgide daha çok önem kazanmıştı. MS 3. yüzyılın nerdeyse bütün imparatorları, subay olarak görev yapmış ve ordu tarafından imparator ilan edilmiş kişilerdi.

Diocletianus da MS 284'te Bitinya'nın Nikomedeia kentinde birlikler tarafından yeni Augustus konumuna getirildi. Diocletianus'un hükümdarlığıyla (MS 284-305) Roma İmparatorluğu yeniden düzenlenmeye başlandı. Yeniliklerden biri, tetrarşi sistemine geçilmesiydi. Bu sisteme göre imparatorun görevi, ikisi Augustus (baş imparator), ikisi de Caesar (yardımcı imparator) unvanlı 4 yönetici arasında bölüşülecekti. Diocletianus, Augustus olarak doğu bölgesiyle ilgilenecekti. Galerius, Diocletianus tarafından Caesar olarak evlat edinildi. Nikomedeia, Augustus'un yönetim merkeziydi. Galerius ise Sirmium ve Thessaloniki'de (Selanik) oturuyordu. Roma, imparatorluğun başkentiydi, fakat güç ve idare merkezleri Augustus ve Caesar'ların bulunduğu kentlerdi. Batıda ikinci Augustus olarak Maksimianus, ikinci Caesar olarak I. Constantinus görev yapıyordu.

Güçlerin yeniden düzenlenmesinin ardından eyaletlere sıra geldi. İmparatorluğun içindeki eyaletlerin sayısı MS 4. yüzyılın başına kadar 50'den 100'e yükseltildi.

Bu 100 eyalet, 12 ayrı piskoposluk bölgesine bağlıydı. Bu da tamamen yeni bir durumdu. Piskoposluk bölgelerinin üçü Anadolu'daydı ve *vicarius* adı verilen vekiller tarafından yönetiliyordu. Oriens bölgesinin başkenti Antiochia; Pontica bölgesinin başkenti Nikomedeia; Asiana bölgesinin başkentiyse Ephesos'tu. Bu üç piskoposluk bölgesine bağlı 20 eyalet bulunuyordu. Eyaletlerin her biri *civitates* adlı, kendi kendini yöneten kentlere bölünmüştü.

Yapılan büyük değişiklikler, yeni bir ordu biçiminin ortaya çıkmasına da neden oldu. Artık orduya özellikle barbarlar alınıyor; sınırların korunmasına önem veriliyordu. Ayrıca her an seferberliğe hazır olan bir sahra ordusu oluşturuldu. Para birimi ve vergi konusunda yapılan reformlar; ayrıca enflasyonla mücadele için yapılan ücret tespiti imparatorluğun ekonomisini düzeltecekti. Diocletianus'un üstünde durduğu bir başka konu, MS 3. yüzyılda yaşanan krizin suçlularının tespit edilmesiydi. İmparator Caracalla, *constitutio Antoniniana* ile eyalet siyasetinde eski Roma tanrılarını ön plana çıkarmıştı. Decius da Roma devlet dininin yeniden canlandırılmasına büyük önem veriyordu. Ona göre sıkıntıların kaynağı, bu konunun ihmal edilmesiydi. Diocletianus da Hıristiyanları, eski Roma dininin canlanmasını engelleyen unsur olarak görüyordu. Hıristiyanları Roma dinine döndürmek amacıyla MS 303'te Nikomedeia fermanı ilan edildi. Lactantius'a göre, Hıristiyanların en vahşi şekilde takip edilmelerine yol açan bu fermanın nedenlerinden biri, imparatorun, rahiplerin hayvanların iç organlarına bakarak düzenledikleri töreni yetersiz bulmasıydı. Bundan dolayı suçlanan Hıristiyanların görevlerine son verildi, rütbelerinden yoksun bırakıldılar ve takip edilerek işkence cezasına çarptırıldılar. Sadece Decius dönemindeki gibi, imparatorun heykeli önünde kurban kesenler cezadan kurtulabiliyordu. Hıristiyanlar bu şartı kabul etmedi. Merkezdeki sarayda çıkan bir yangın da Hıristiyanlara mal edildi. Bu olaylar üzerine, sadece doğuyu değil, bütün imparatorluğu kapsayan yeni fermanlar çıkarıldı. Kiliseler tahrip edildi, yazıtlar yakıldı ve yüksek rütbeli Hıristiyanlar hapsedildi.

İmparator Büyük Constantinus'in biyografisini yazan Eusebios ve Constantinus döneminde Hıristiyanların takip edilmesiyle ve takip edenlerin öldürme biçimleriyle yakından ilgilenen Lactantius, Nikomedeia'daki zulümlere tanık oldular. Diocletianus'un MS 305'te görevinden istifa etmesi ve yerine Galerius'un gelmesi de durumu pek değiştirmedi. Galerius, ancak MS 311'de ilan ettiği hoşgörü fermanıyla takiplerin önünü kesebildi.

Büyük Constantinus ve Konstantinopolis'in Kuruluşu

Batı bölgesinde Augustus unvanıyla görev yapan Constantinus Chlorus'un MS 306 yılının Temmuz ayında ölmesi üzerine oğlu Constan-

Resim 12: Konstantinopolis'i başkent ilan eden Büyük Constantinus.

tinus, ordu tarafından yeni Augustus ilan edildi. Tetrarşi kurallarına göre Augustus'tan sonra bir Caesar'ın başa gelmesi gerekiyordu. Constantinus'un Augustus olmasıyla bu kural geçerliliğini yitirdi ve hanedan kanunu yeniden ortaya çıktı. Roma'da Maksimianus'un oğlu Maksentius kendini Augustus ilan edince MS 312'ye dek sürecek iç anlaşmazlıkların temeli atılmış oldu.

Constantinus, bu tarihte rakibi Maksentius'u Roma yakınlarında yapılan Milvian Köprüsü Savaşı'nda yendi. Zaferin ardından, Constantinus'un Anadolu'daki ilişkilerle bağlantılı yükselişi başladı. Bu konunun ayrıntılarına burada giremeyeceğiz. MS 308'den beri Anadolu'da Augustus olan Licinius, MS 313'te Maksiminus Daia'yı Adrianopolis (bugünkü Edirne) Savaşı'nda yenip Anadolu hükümdarı oldu.

MS 323'te artık sadece iki Augustus vardı, biri Constantinus, diğeri Licinius. Constantinus, Gotlara karşı verdiği mücadelede doğudaki Licinius'un hükümdarlık haklarını tanımayınca savaş çıktı ve iki hükümdar MS 324'te Adrianopolis'te karşılaştılar.

Constantinus savaştan galip çıktı. Licinius, Bizantion'a geri çekildi ve burada uzun süre boyunca Constantinus tarafından kuşatıldı. Constantinus'un oğlu Crispus, Licinius'un donanmasını Dardanelles'te ve Propontis'te yendi. Bunun ardından Licinius, Bosporus'un Asya tarafına sığındı. Constantinus, Licinius'u takip edip Chrysopolis'te (bugünkü Üsküdar) bozguna uğrattı. Constantinus, artık tek başına hükümdardı ve batıda başlattığı Hıristiyanlaştırma hareketini Roma İmparatorluğu'nun doğusunda da sürdürebilecekti.

İskenderiye, Kudüs ve Antiochia (bugünkü Antakya) gibi Hıristiyanlık için önemli merkezler ve piskoposlukların çoğu doğudaydı. Bu nedenle konsiller için Anadolu kentleri tercih ediliyordu. Çoğu katılımcı için

yolculuğun kısa sürmesi de önemli bir tercih sebebiydi. Anadolu'daki ilk konsil, Constantinus'un emriyle MS 325'te Nicaea'da (bugünkü İznik) yapıldı. Konsilde, Hıristiyanlığın bugüne dek geçerli olan esasları ve İsa ile tanrının birliği ele alındı.

Kuzey Afrika ve Mısır cemaatlerinde ortaya çıkan sorunlar, İsa ve tanrı arasındaki ilişkinin tartışıldığı Arian kavgasına yol açtı. Hıristiyanların takip edildiği dönemde imanını inkâr eden ve daha sonra yeniden kiliseye dönen ruhbanların düzenlediği kutsama törenleri de Donatistler kavgasına neden oldu. Bu sorunlar, halklar arasında köprü görevi yapan Anadolu'da, Antiochia (Antakya) ve Nicaea (İznik) konsillerinde çözüldü. Constantinus'un, yeni başkenti Konstantinopolis'i Bizantion'da, Avrupa ve Asya arasındaki kesişme noktasında kurarken, siyasi, dini ve kültürel açıdan önemli olan bu köprünün değerini layıkıyla takdir edip etmediğini bilmiyoruz. İmparatorun biyografi yazarlarından biri, Constantinus'un ilk önce Dardanelles'in girişindeki Aleksandreia Troas'ı başkent yapmayı düşündüğünü belirtiyor.

Bu kent hem Avrupa ile Asya arasındaki en önemli geçiş noktasıydı, hem de Troya/İlion'dan sonra aynı noktada kurulmuş olan bir yerleşim merkezi olarak Aeneas'ın kurduğu Roma ile yakından bağlantılıydı.

Constantinus'un kararını etkileyen unsurlar hakkında elimizde herhangi bir yazılı belge yok. Helen geleneğine uygun olarak kendi adını taşıyan Konstantinopolis'in kurulması, Geç Antik Dönemde çok önemli sonuçlara yol açan bir karardır. İmparator, 11 Mayıs 330 tarihinde, kendi deyişiyle "Yeni Roma"yı ilan etti. Böylece Nikomedeia, doğu bölgesinden sorumlu Augustus'un başkenti olmaktan çıktı. Yeni kurulan Konstantinopolis, sadece başkent değil, idari merkez de olacaktı. İmparator bunun için Roma'dakine benzer bir senato oluşturdu. Bu senatoya Roma'daki senatörleri çağırdı, fakat senatörler onun tüm vaatlerine rağmen gelmediler.

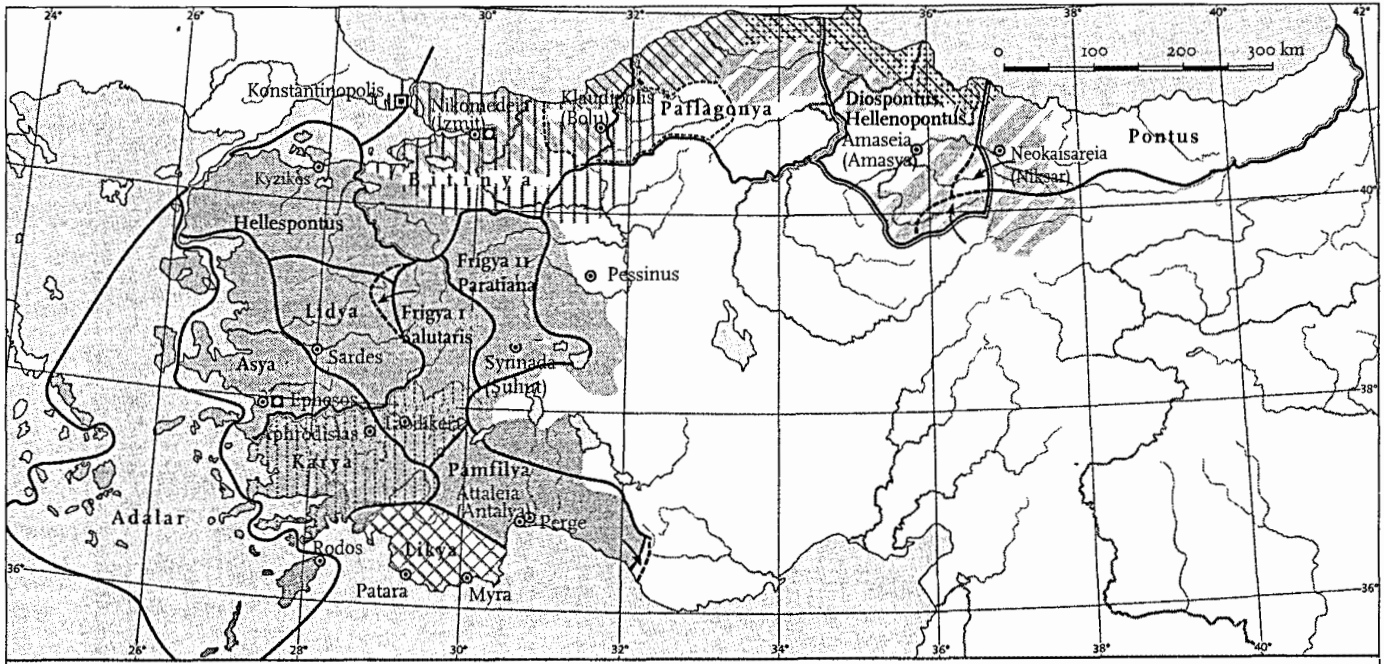
Konstantinopolis'te, Constantinus'un adını taşıyan meydana yerleştirilen sütunun tepesinde, imparatoru güneş tanrısı şeklinde gösteren bir heykel bulunuyordu. Bu, bize MS 3. yüzyıldaki *Sol invictus* (yenilmez güneş) geleneğinin devam ettiğini gösteriyor. Aynı zamanda sütunun temeline Hıristiyanlığa ait kutsal emanetler yerleştirilmişti. Constantinus, Romalıların eski kader tanrıçası Tyche adına ve Anadolulu ana tanrıça Rhea adı-

na birer tapınak inşa ettirdi. Aynı zamanda Aya İrini'yi büyüttüren Constantinus, yeni ana kilisenin, yani Aya Sofya'nın planını çoktan hazırlatmıştı. Ayrıca yeni başkentte kendi mozolesini de inşa ettirdi ve bunun içine iki yarım daire üzerine havarilere adanmış taş anıtlar yaptırdı.

Constantinus'un 22 Mayıs 337'de ölmesi üzerine naaşı bir lahit içinde bu mozoleye, 12 havarinin arasına yerleştirildi. Bu olay imparatorun kendini 13. havari olarak gördüğünü simgeliyor. Öte yandan Constantinus'un ölümünden sonra bu şekilde defnedilmesini istemesinin başka bir biçimde yorumlanması da mümkündür. Mozoleye gelen ve Hıristiyan olmayan bir ziyaretçiye, Roma'nın dini yasalarına göre ölümünden sonra 12 resmi devlet tanrısının arasına 13. tanrı olarak kabul edilen Roma imparatorlarının anımsatılması da amaçlanmış olabilir.

Constantinus'un ilk Hıristiyan başkentine batıdaki yönetim sınıfından kimseyi getirtememesi, Roma İmparatorluğu tarihinde bir dönüm noktasıdır. Konstantinopolis'in senatosu ve üst sınıfı tamamen Yunan kökenli doğu bölgesinden, yani Anadolu'dan gelen insanlardan oluşuyordu. Böylece Roma Latin kökenli batının, Konstantinopolis ise Yunan kökenli doğunun başkenti oldu.

Bu gelişmeyle birlikte Anadolu için yepyeni bir tarih dönemi, yani Doğu Roma ve Bizans tarihi başladı.

MÖ 1. yüzyıl ile MS 3. yüzyıl arasındaki eyaletler:

- Asya (MS 1-3. yüzyıl)
- Asya (MS 1-3. yüzyıl)/ Rodos'la birlikte
- Civitas Libera (Serbest kent)/Rodos
- Pamfilya (MS 43'ten itibaren)
- Likya (MS 43'te ilhak edildi)
- Karya ve Frigya (Philippus Arabs'tan itibaren)
- Bitinya (Ön Augustus eyaleti)
- Bitinya (MS 1. yüzyıl)
- Pontus (MÖ 63/64)
- Pontus (Augustus dönemi) (yaklaşık MS 162'de Galatya'ya dahil edildi)

Tetrarşi/Constantinus dönemlerindeki eyalet sınırları:

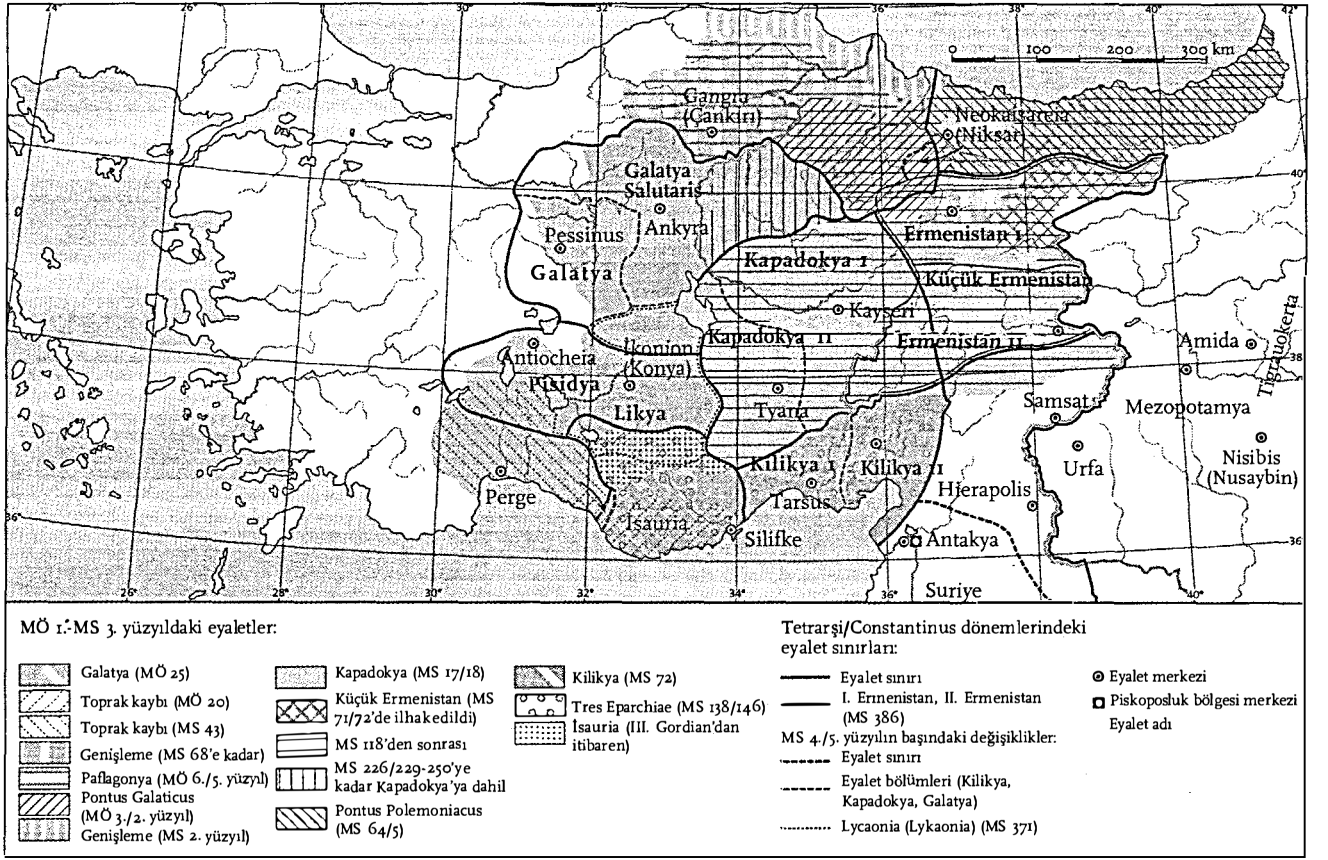
- Eyalet sınırı
- MS 279'dan itibaren Pontus eyaleti

MS 4. yüzyıl ve 5. yüzyılın başındaki değişiklikler:

- Eyalet sınırı
- MS 5. yüzyılın başında Honorias

- Eyalet merkezi
- Praefectura merkezi
- Piskoposluk bölgesinin merkezi

Harita 2. Anadolu eyaletlerinin gelişimi: Asya, Bitinya ve Pontus, Likya ve Pamfilya (MÖ 1. yüzyıl-MS 5. yüzyıl)

Harita 3. Anadolu eyaletlerinin gelişimi: Galatya, Kapadokya, Kilikya (MÖ 1. yüzyıl-MS 5. yüzyıl)

Resim Kaynakçası

Resim 1. E. ve H. Klengel, *Die Hethiter, Geschichte und Umwelt* (Hititler, Tarih ve Çevre) Verlag Anton Schroll & Co, Viyana ve Münih, 1970, sayfa 46.

Resim 2. H. T. Uçankuş, *Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi, Phrygia.* Ankara 2000, sayfa 178.

Resim 3. H. Koch, *Es Kündet Dareios der König... Vom Leben im persischen Grossreich* (Kral Dareios açıklar ki... Büyük Pers İmparatorluğu'nda Hayat), Mainz 1992, Resim 66, 68, 69.

Resim 4. R. Fleischer, *Artemis von Ephesos und verwandte Kultstatuen aus Anatolien und Syrien* (Efesli Artemis ve Anadolu ile Suriye'deki Kült Heykelleri), Brill, Leiden 1973, Tablo 18 (Fotoğraf: Avusturya Arkeoloji Enstitüsü).

Resim 5, 6, 8, 9, 11, 12. Çizim Getrud Seidensticker, Berlin.

Resim 7. M. J. Vermaseren, *Cybele and Attis, The Myth and the Cult* (Kybele ve Attis, Mit ve Kült), Thames & Hudson, Londra 1977, Figür 22. Resim 10, fotoğraf yazara ait.

Harita 1. Çizim: Angelia Solibieda, cartomedia, Karlsruhe. s.128

Harita 1 ve 2. © 1999 J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung ve Carl Ernst Poeschl Verlag GmbH, Stuttgart

Kısa Kaynakça

Bugüne dek Anadolu tarihinin başlangıcından Geç Antik Dönemine kadar olan süreyi anlatan bir eser yayınlanmadı. Diğer yandan Anadolu'nun antikçağ tarihinin her dönemine ışık tutan birçok yayın mevcut, öyle ki bunların bir seçkisini önermek, pek çok önemli yayını gözden kaçırmak anlamına gelecektir. Dolayısıyla sadece kitabımı hazırlarken faydalandığım yayınları sıralamak istiyorum. Bu seçim, konuya ilgi duyan okura, antikçağdaki Anadolu'nun büyüleyici dünyasına kısa bir giriş sunuyor.

Alkim, U.B, *Anatolien 1. Von den Anfängen bis zum Ende des 2. Jahrtausends v. Chr.*, Cenevre 1968.

Baumgarten, A., *Kleinasien unter Alexander dem Gro_en*, Jena 1911.

Bengtson, H., *Griechische Geschichte*, Münih 1969.

Bresson, A. U. Descat, R., *Les cities d'Asie mineure occidentale au IIe siècle a.C*, Bordeaux 2001.

Cohen, G.M., *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands and Asia Minor*, Berkeley/Los Angeles 1995.

Debord, P., *L'Asie Mineure au IVe Siècle (412-323 a.C.)*, Bordeaux 1999.

Die Hethiter und iht. Reich. Volk der 1000 götter, aynı adlı serginin katalogu, Bonn 2002

Franzen, A., *Kleine Kirehengeschichte*, 5. Baskı, Freiburg 2000.

Goetze, A., *Kulturgeschichte Kleinasiens*, Münih 1957.

Horoblower, S., *Asia Minor, in: Cambridge Ancient History IV_*, 1994, 209-253.

Hrozny, B., *Die Lösung des hethitischen Problems, Deutschen Orientgesellschalf Bültenleri* 56 içinde, 1915.

Jones, A.H.M., *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford 1971.

Judeich, W., *Kleinasiatische Studien*, Marburg 1892.

Klengel, E. u. Klengel, H., *Die Hethiter. Geschichte und Umwelt*, Viyana/Münih 1970,

Klose, D.O.A., *Die Türkei, Antike Statten am Mittelmeer* içinde, yayınlayan K. Brodersen, Stuttgart 1999.

Leppeley, Cl., *Rom und das Reich in der hohen Kaiserzeit (44 v.Chr-260 n. Chr.)*, 2 cilt: Die Regionen des Reiches, Münih/Leipzig 2001.

Levick, B., *Roman Colonies in Southern Asia Minor*, Oxford 1967.
Magie, D., *Roman Rule in Asia Minor to the End of the third Century after Christ*, 2 cilt, Princeton 1950-52.
Mellaart, J., *Çatal Hüyük. Stadt aus der Steinzeit (Neue Enrdeckunger der Archaologie)*, Bergisch Gladbach 1967.
Metzger, H., *Anatolien II. Vom Beginn des I. Jahrtausends v. Chr. Bis zum Ende der römischen Epoche*, Cenevre 1969.
Meyer, E., *Die grenzen der hellenistischen Staaten in Kleinasien*, 1925.
Mitchell, St., *Anatolie. Land, Men and Gods in Asia Minor*, 2 cilt, Oxford 1995.
Preaux, Cl., *Le monde hellenistique. La Crace et l'Orient*, 2 cilt, Paris 1978.
Price, S.R.F., *Ritual and Power. The Roman Imperial Cult in Asia Minor*, Oxford 1987.
Robert, I., *Etudes Anatoliennes*, Paris 1937.
_, *Villes d'Asire Mineure. Etudes de geographie ancienne*, Paris 1962.
_, *Documents d'Asie Mineute*, Paris 1987.
Rostovtzeff, M., *Gesellschafts und Wirtschaftsgeschichte der hellenistischen Welt*, 3 cilt, Darmstadt 1956 (yeni baskısı1984)
Sartre, M., *L'Asie Mineure er l'Anatolie d'Alexandre a Diocletien*, Paris 1995.
_, *L'Orient Romaine. Provinces et sociétés provinciales en Médirerranée orientale d'Auguste aux Sévères (31 av. J.-C.-235 ap.)*, Paris 1991.
Schuler, Cht. *Ländliche Siendlungen und Gemeinden im hellenistischen und römischen Kleinasien (Vestigia 50)*, Münih 1998.
Schulz, R., *Herrschaft und Regierung. Roms Regimen in den Provinzen in der Zeit der Republik*, Paderborn 1997.
Sherwin-Whire, A.N., *Roman Foreign Policy in the East*, Londra 1984.
Sullivan, R., *Near Eastern Royalty and Rome 100-30 BC*, Toronto 1989.
Troia, Traum und Wirklichkeit. Aynı adlı serginin kitapçığı, 2001.
Wiesehöfer, J. U. Olshausen, E., *Kleinasien. Geschichre, in Der Neue Pauly*, C. 6, 1999, 536-550
Wörrle, M., *Stadt und Fest im kaiserzeitlichen Kleinasicrt* (Vestigia 39), Münih 1988.

Dizin

Ab

Abydos 47, 67, 72
Ada (Karya prensesi) 50-52
Adalar birliği 57
Adrianopolis (Edirne) 102
Adriyatik 71
Aelius Aristides 93
Aeneas 71, 93, 103
Afrika 103
Agamemnon 49
Agathokles 56
Agdistis 86
Agesilaos 46
Agron 26
Ahameniş 39-42, 61, 67
Ahiyava 18, 30
Ahura Mazda 61, 69
Aigosaglar 67
Aigospotamoi 46
Aiol(ler) 9, 28, 31-32, 34; Birliği 32; kentleri 31-32, 41
Aitolialılar 71
Akad 14
Akhaios 67
Akhilleus 49
Aktium Deniz Savaşı 81-82
Alacahöyük 13
Aleksandreia Troas 56, 60, 65, 94, 103
Alişar 14
Alkaios 26
Alketas 54
Alkibiades 46
Alyattes 22, 27
Amaseia (Amasya) 93
Amisos (Samsun) 78-79
Amphiktyonie 32
Amun-Ra 61
Amyntas 64
Ana 15
Anaksagoras (Klazomenaili) 32
Anaksimandros (Miletoslu) 32
Anaksimbrotos 62
Anaksimenes 32
Ancyra (Ankara) 51, 94
Androkloslar 34- 36
Anitta 17
Annibal 72
Antagonios Hanedanı 73
Antalkidas 46-47
Antigoneia 56, 60
Antigonis 58
Antigonos Gonatas II. 65
Antigonos Monophthalmos 54, 56, 58-60, 63, 65
Antiochia (Antakya) 100, 102; Konsili 103
Antiokhos Hieraks 66-67
Antiokhos I. 65-66, 68-70; Kültü 84
Antiokhos III. 62- 63, 66, 68-72
Antiokhos VII. (Sidetes) 74
Antipatros 54
Antonius, Marcus 80-81, 93-94
Apadana 25
Apameia (Mudanya) 72, 81; Barışı 73
Apaşa/Ephesos 17, 33
Aphrodite 58
Apollodoros (Atinalı) 37
Apollon 32, 62, 70,74; Tapınağı 28-29, 35, 61, 65
Apollon Triopos 31
Apollonia 74
Aquillius 76
Ardys 27
Ares 70
Argead Hanedanı 55, 61, 70
Argos 45
Arian kavgası 103
Ariarathes I. 64, 76
Ariarathes II. 64
Ariobarzanes 63, 76, 78
Aristagoras 40
Aristonikos 73
arkhon 58
Arrhionos (Nikomedeialı) 49, 51-53, 94

Arsames 67
Arsemeia 67
Arsinoe 56,60
Arsinoeia 60
Arslantepe 13
Artakserkses II. (Mnemon) 41-44, 67
Artakserkses III. 47-48
Artemis (Ephesoslu) 38; Anıtı 50; Tapınağı 29, 33, 35, 92, 97
Artemision 34, 60
Aryenis 39
Arzava 17-18
Asiana 100
Askanios 20
Aspendos 45
Assur 15
Assyria 94
Astyages 39
Asur 14-16, 19-20,27, 67
Asurbanipal 27
Athaia 30
Athena 49, 58; Tapınağı 34-35
Athenaios 34, 35, 58
Atina, Atinalılar 36, 41, 44-47, 49, 55, 58; donanması 46
Attalos I. 66-67, 71, 74, 79, 85
Attalos III. 73, 74, 77
Attalos(lar) 71, 73; Krallığı 63, 73; Sarayı 92
Attika 31
Attika-Delos deniz birliği 41, 44, 45
Attis 23-24, 26, 86-87
Augustus 80-82, 89-91, 94, 101
Aupator 75
Aurelian 96
Aurelius, Marcus 94, 99
Avesta 83
Aya İrini 104
Aya Sofya 92, 104

Ba
Babil 17-18, 43, 53; Satraplığı 55
Bakhos 86,88
Balkan(lar) 9, 13, 20; kavimleri 21; Yarımadası 95
Bas 64
Belos 26
Bengtson, Hermann 30, 33, 40, 81
Birinci Triumvirlik 80
Bitinya 28, 43, 64, 76, 80, 89-91, 94, 98; kentleri 95; Krallığı 64; Pontus Eyaleti 79, 82, 97-98
Bizans 8, 104
Bizantion 61, 102-103
Bosfor Krallığı 75, 77-78, 80
Bosphoros (İstanbul Boğazı) 45, 56, 94, 102
Brennos 64
Bronton 24
Buckelkeramik 20
Burdur 12

Ca
Caesar 80, 81, 91
Caracalla 90, 95-96, 101
Carrhae (Harran) 80
Chrysopolis (Üsküdar) 102
Cicero 68, 92
Claudius 88
Clauss, Manfred 99
Constaninus Chlorus 101
Constantinus (Büyük) 83, 100-104
Cornelius Nepos 44
Cotta, M. Aurelius 77
Crassus 80, 94
Crispus 102

Ça
Çanakkale Boğazı 20,56, 60, 81 ayrıca bkz. Dardanelles, Hellespont
Çatalhöyük 12
Çayönü 10

Da
Dalmaçya 30
Dardanelles (Çanakkale Boğazı) 95, 102-103
Dardanos (Hellespont'un girişi) Barışı 76-77
Dareios I. 40, 62, 69
Dareios II. 42, 46
Dareios III. 48, 52-53

Daskyleion 39,42, 64; satrapları 41, 49
Datames 44
Decius 96, 99, 101
Değirmentepe 13
Deiotarus 78
Delos Adası 44
Delphoi 58, 64; Kehanetleri, 28, 35
Demetrios Poliorketes 55-56, 58-59, 65
Demircihöyük 13
Diadokhoslar 53, 55-57, 59, 62-63
Dicle 10-12, 20-22, 40
Didyma [Didim] 29, 35, 65, 74
Dindyme 86
Dio Cassius 89-90
Diocletianus 100- 101
Diodor (Sicilyalı) 37, 44
Dionysos 81, 86; kültü 81
Doliche (Dülük) 84
Donatistler kavgası 103
Dorlar 28, 30-32
Dyrrachium 94

Ed

Edessa 95
Ege 8, 26, 38; Adaları 41, 55, 57; Göçü 20, 26, 30-31
Ekbatana 39
Elagabal (İmparator) 90, 96
Elaius 49
Emesa 96
Ephesos 17, 29, 33-35, 38, 50, 60, 72, 76, 81, 89-90, 92-93, 97-99, 100
Ephoros 37
Epigonlar 57
Eriha 10
Ermenistan 52, 64, 68-69, 78, 82, 94
Etigranes I. 75
Euboia 31
Eumenes II. 54, 72
Eumenes III. 73
Eurymedon [Küprüçay] 45
Eusebios 101

Fırat 8, 10-12, 18, 52, 64, 67-68, 76, 78, 80, 84, 94-995

Fı

Fil Savaşı 66
Filistin 10
Finike yazısı 33
Forrer, Emil 16
Franzen, August 99
Frig(ler), Frigya, Frigyalı(lar) 9, 20-21, 23-24, 27-28, 31, 36, 39, 51, 54, 56, 63, 65-66, 72, 85-87, 92, 95, 99; dili 23; dini 23; hükümdarları 51-52; İmparatorluğu 20; kültü 23, 24; ordusu 22; sanatı 23; satraplığı 42, 46; şapkası 22; toprakları 65

Galatlar, Galatya 63, 65-67, 75, 82, 97

Ga

Galerius (İmparator) 95, 100, 101
Galloi 88
Gaugamela Savaşı 52
Gehrke, Hans-Joachim 59
Germania 24
Germen kavimleri 95
Giessen 96
Girit 13, 37
Gnostisizm hareketi 99
Goetze, Albrecht 23
Gordion 22,51-52
Gordios 22, 51
Gordyene 78
Gotlar 94-95, 100, 102
Göbeklitepe 11
Granikos [Kocabaş (Biga) Çayı] 49; Savaşı 49
Grek-Miken İmparatorluğu 18
Gryneion 32
Gyges 26-27

Hacılar 12

Ha

Hadad 15
Hadrianeia (Dursunbey) 91
Hadrianoi (Orhaneli) 91, 93
Hadrianotherai (Balıkesir) 91
Hadrianus 90-92, 93-94, 98; Tapınağı 92

Halikarnassos 27, 31-32, 41,50; Mozolesi 92
Halpa [Halep] 17
Hammurabi Hanedanı 17
Harpagos 39
Hassek Höyük 13
Hattili 16
Hattuşa [Boğazköy] 14, 16-17, 19
Hattuşili I. 17
Hazar Denizi 78
Hekataios 32
Hekatomnos hanedanı 41
Helen(ler), Helenizm 33, 53, 57-58, 62, 81, 84, 90, 93; devleti 67; dönemi 92, 68, 70, dünyası 53, 57; egemenliği 68-69; geleneği 91; hükümdarları 61, 69; kralları 73; krallık kültü 92; krallıkları 68, 75; kültürü 80, 93-94; monarşileri 73; sanatı 66; tarihi 92
Helios 70, 96
Hellespont 42, 46, 48-49, 54, 65, 72; Frigyası 55
Hera 58, 70
Herakleia Pontike 65, 81
Herakleitos (Ephesoslu) 32
Herakles 26, 61, 70
Herakles Artagenes Ares 70
Heraklidler 22, 26
Hermes 70
Herodes Atticus 93
Herodotos (Harikarnassoslu) 22, 24, 26-28, 31-32, 34, 37, 39, 42
Hesiodos 32
Hıristiyanlar, Hıristiyanlık 83, 97-98, 101, 103
Hierapolis-Kastabola 78
Hindistan 78, 83
Histaios 40
Hitit(ler) 8, 15-17, 19, 30, 33, 39, 83; belgeleri 9, 26; egemenliği 36, 67; İmparatorluğu 18-19; Krallığı 17-18; kültürü 38
Homeros 9, 20, 32, 37, 49
Horoztepe 13
Hrozny, Bedrich 16
Hurri 15, 17

İa

İalysos 32
İardanos 26
İda Dağı 85
İlias 49
İlion/Troya 31, 49, 71, 93
İlirya 71
İlyada destanı 20
İmbros/İmroz 47
İndus Irmağı 53
İonlar 9
İpsos Savaşı 56
İran 22, 74
İsa Peygamber 97, 99
İskender (Büyük) 34, 41, 47-50, 53-57, 60-62, 64, 67, 69-70, 78, 89, 94
İskender IV. 53- 55
İskenderiye 92, 102
İssos 52
İştar 15
İustinianos 92
İyon(lar), İyonya 27-28, 31-32, 34, 37, 40-41, 45, 65; adaları 28, 44, 46; ayaklanması 40; Birliği 41, 56, 66; kentleri 41, 46

Ka

Kadeş Savaşı 18
Kafkaslar 13, 16
Kaikos Irmağı 66
Kalas (Makedonyalı) 49, 64
Kalibler 28
Kallias 45; Barışı 45
Kamiros 32
Kandaules 26
Kaniş 14-16
Kapadokya 8, 51-52, 54-55, 64, 69, 75-76, 80, 82, 94; elçisi 94; kenti 79; kralı 64, 76; ; Krallığı 78; satraplığı 42, 44
Karadeniz 16-17, 27-28, 30, 43, 45, 52, 61, 64-65, 79, 81, 95
Karkamış 18
Kartaca 72
karum 14-15

Karya, Karyalılar 9, 26-28, 34, 37, 41-43, 45, 50, 52, 62, 73, 92; kent birlikleri 91; satrapı 41, 62; yazıtı 63
Kassandros 55, 58-59, 63
Kaşka kavimleri 17
Katanonya 44
Katpatuka 39
Kayseri 14
Kelainai 42- 43, 51, 66
Keltler 63-66
Kerinthos 99
Khaironeia 48
Kıbrıs 30, 45, 47, 55
Kırım 80
Kızılırmak 27
Kilikya, Kilikyalılar 9, 13, 27, 41, 43, 74, 76, 78, 81-82, 97; Kapısı 52; satraplığı 42
Kimiata 63
Kimmerler 22, 26-27
Kimon (Atinalı) 45, 77
Kizzuvatna 18
Klazomenai 47
Klengel, Evelyn 13
Klengel, Horst 13
Kleopatra 81
Klikya 75
Knidos 31-32, 46
Kodros 34, 36
Koinon (İyon Birliği) 34
Kolklıis 75
Kolossai 97
Komana 79
Kommagene 67-70,79; Krallığı 62, 67, 78, 82-84
Konon (Atinalı) 46
Konstantinopolis 103- 104
Konya 12
Korakesion (Alanya) 78
Koressos 34-35, 60
Korint Birliği 47-50, 52-53
korsanlar 75, 77
Kos 32
Kral Barışı 47
Kroisos 26-28, 34, 39-40
Ksenophon (Atinalı) 42-43, 47
Ksenophanes (Kolophonlu) 32
Kubaba 15, 23
Kudüs 97, 102
Kumaksa 43
Kummuh/Kummuhi 67
Kurupedion Savaşı 56, 64
Küçük Ermenistan 75, 80
Kültepe 14-15
Kybele 23-24, 38, 66, 86-88, 96; kültü 88; rahipleri 23
Kybele/Agdistis 86
Kybelos Dağı 86
Kyme 32, 37
Kynoskephalai 72
Kyros 39, 41-43
Kyros II. 39-40
Kyzikos (Erdek) 46, 92; Tapınağı 93

Lactantius 101
Lampsaksos (Lapseki) 81
Laodameia 37
Laodike 62, 69
Lelegler 34
Lemnos 47
Leonnatos 54
Lesbos 31
Leukippos 32
Lidya, Lidyalılar 9, 24, 26-28, 34, 36, 39, 42, 50, 92, 95; Definesi 28
Likya, Likyalılar 27, 37, 45, 51, 54-55, 73; Birliği 79; Olymposu 85
Limni 47
Lindos 32
Lucullus, L. Licinius 68, 77-78
Luvi 15, 19
Luvili dili 16
Lydos 26
Lysander 46

Lysandra 56
Lysandros 57-58
Lysimakheia 56, 65
Lysimakhos 54-56, 59-60, 63-65, 72

Ma

Ma 79
Magnesia (Manisa) 45, 56, 60, 72; Savaşı 66
Maiandros [Büyük Menderes] 45
Maion 86
Makedon(lar) 48, 52-54, 57, 62-65, 69, 72-74, 80; Antigonios Hanedanı 65; Savaşları 71-73
Makestos Çayı 67
Maksentius 102
Maksimianus 100, 102
Maksiminus Daia 102
Manius Aquillius 73-74, 76
Markion 99
Marmor Parium 32
Maryandinler 28
Mausoleion 41
Mausolos 41, 50
Mazares 39
Medler 28
Meiler 26
Melaart, James 12
Mellink, Machteld 20
Men 24, 38
Menotyrannos 24
Mermnadlar 26-27, 29
Mersin 13
Meryem (Hz) 98
Mezopotamya 11, 13-15, 54, 57; eyaletleri 94
Mısır 9, 17-18, 27, 30, 43-44, 52, 54-57, 61, 71, 80-81, 103
Midas (Pessinus Kralı) 86
Midas 20-22, 51
Miken(ler) 30-31, 34, 36, seramikleri 30, 33
Miletos [Milet], Miletoslular 27-28, 32-34, 36-40, 50, 56-57, 60, 65, 95
Millavanda (Miletos) 18, 36
Milvian Köprüsü Savaşı 102
Minicius Fundanus 98
Minos freskleri 37
Minos seramikleri 37
Minos uygarlığı 36
Mira 18, 36
Misya 21, 24, 28
Mita 20-21
Mitanniler 83
Mithra 22
Mithradates I. 57, 65, 68
Mithradates VI. (Eupator) 75-78, 80; Savaşları 76-77
Mithras 69-70, 96
Mithras Apollon Helios Hermes 70
Mithrenes 49
Mitra 57, 83-85, 88
Mittanniler 18
Moezya 21
Montanizm 99
Montanus 99
Murena, Lucius Licinius 77
Murşili II. 33
Muşkiler 20, 21
Muvattalli II. 18
Mykale (Dilek) Yarımadası 32, 40
Mylasa 41
Myrsilos 26
Myrsos 26
Mysia, Mysialılar 92-94

Na

Nana 86
Naramsin 14
Nasıralı İsa bkz. İsa Peygamber
Neleus 34, 36-37
Nemrud Dağı 11, 69-70, 84
Neron 93
Nesili 16
Neşa 15-17
Nevali Çori 11
Nicaea (İznik) 89-90, 95, 103; Konsili 103
Nikomedeia (İzmit) 90, 95, 100-101, 103; Fermanı 101

Nikomedes I. (Bitinyalı) 65
Nikomedes II. (Eueretes) 76
Nikomedes III. 76
Nikomedes IV. 76-77
Nikopolis 78
Ninos 26

Oi **oikist** 34-35
Oktavianus 81
Olympia 58
Oriens 100
Orobazos 76
Orontes I. 64, 67
Orontes III. 64
Orontobates 50
Orosius, Paulus 8
Osrhoene 78
Ostia 86
Ostrakismos 45
Ovidius 23

Pa **Paflagonya** 28, 44, 54, 63, 75, 78
Palatium Tepesi 23, 86
Palaumnili (Palai) 16
Palmira seferi 96
Pamfilya 28, 51, 54
Panhelen Oyunları 92
Panionion 32
Part(lar) 68, 74-75, 80-81, 94; **İmparatorluğu** 78, 94-95; **Savaşı** 98
Paulus 67, 97
Peloponnes Savaşı 46
Peloponnes Yarımadası 31
Pepouza 99
Perdikkas 53-54
Pergamon (Bergama) 28, 56, 63-66, 71-72, 74, 87, 89-90, 92
Perikles (Atinalı) 45
Perikles (Limyralı) 42
Pers(ler) 8, 39-41, 43-48, 52, 57, 61, 69-70, 83; **donanması** 45-46; **egemenliği** 39, 49-50; **kültürü** 50; **sanatı** 38; **satrapları** 50, 63; **savaşları** 47, 52; **yönetimi** 42
Persepolis 25
Perseus 73
Persis 54
Pessinus 23, 66, 71, 85-87
Pharnabazos 43, 46
Pharnakes 80
Pharsalus 80
Phaselis 45
Philetairos 63-65
Philippos 59
Philippos II. 48, 55
Philippos III. 53-55
Philippos V. 71, 73
Phoinike Barış Antlaşması 71
Phokaia (Foça) 31, 40
Phraates 78
Phraates II. 74
Pisidya 43, 51
Pitagoras 32
Pkyros 28
Plataiai 40
Plinius (Genç) 97-98
Plinius (Yaşlı) 38, 91
Plutarkhos 57-58, 77, 85
Polykarpos 99
Polyperekhon 54
Pompeiopolis 91
Pompeius 68, 75, 78-80, 85, 91, 94
Pontica 100
Pontus 43, 52, 64, 69, 76-78, 80; **Eukseinos (Karadeniz)** 38, 61; **Krallığı** 57, 77-78,80
Poseidon 32, 58
Pön Savaşları 23, 72
Priene 39, 60, 65
Propontis (Marmara Denizi) 38, 46, 56, 65, 67, 81
Protesilaos 49
Prudentus 88
Prusa (Bursa) 95
Prusias I. 67

Ptolemaios I. 54-57, 59-60, 65
Ptolemaios II. (Philadelphos) 61-62, 65
Ptolemaios IV. (Philadelphos) 71-72
Ptolemaios Keraunos 56, 64
Ptolemaioslar 57, 60, 71, 81
Puruşanda 17
Pydna 73
Pylaimenes 79
Pylos 36

Qu
Quintus 92

Ra
Ramses II. 18
Rhea 103
Rhyndakos 74
Rodos 30, 71, 773
Roksane (Baktrianlı) 53
Roma, Romalılar 8, 22-24, 66, 68-69, 71-76, 78-79, 81, 83, 85-94, 97, 100-101, 103-104; donanması 77; egemenliği 90; eyaleti 74, 97; İmparatorluğu 23-24, 35, 79, 83, 85, 88-89, 92-94, 96-97, 100, 104; kolonileri 81; Latin hukuk sistemleri 91; ordusu 73; Oyunları (Rhomaia) 92; vatandaşı 96-98; vilayeti 21; yönetimi 77

Sa
Sabaoth 24
Sabazios 24
Sabiktas 51
Sadyates 27
Sakarya nehri 20
Salamis 45, 55; Savaşları 40, 45
Samos Adası 32, 57, 67
Samosata (Samsat) 67, 68
Sangarios 86
Sardes 26-28, 39-40, 42-43, 46-47, 49-50; satrapları 41
Sargon 14
Sargon II. 20-21
Sarpedon (Lidyalı) 37
Sasaniler 94-95, 100
Scipio Hanedanı 92
Sebasteia 92
Seha 18, 26
Selene (Ay Tanrıçası) 38
Selevkos I. 62, 66-67, 72
Selevkoslar 54-57, 62-67, 73-74; Krallığı 61-62, 67
Sibylla kehanet kitapları 23, 85, 87
Sidon kenti 52
Sinope (Sinop) 79, 81
Sipylos 56, 72
Sirmium 100
Siva 61
Skepsis 59
Skyros/Skiros 47
Smyrna (İzmir) 27, 31, 72, 93
Sokrates 42
Solon 28
Sophene 78
Sparta, Spartalılar 39, 43-47
Strabon 8, 22, 24, 34-35, 92-93
Sulla, Lucius Cornelius 76
Suriye 8, 12-13, 17-19, 52, 54, 57, 72, 74, 78, 82, 96; Savaşı 65
Susa 39-40, 42, 45, 47
Sümer 17
Syennesis hanedanı 41, 43
Şapur I. (Sasani Kralı) 95
Şuppiluliuma I. 18
Şuppiluliuma II. 18

Ta
Tales 32
Tarhuntaşşa 18
Tarkondimotos 78-79
Tarsos (Tarsus) 41, 81, 85, 97
Teb 61
Tektosaglar 65, 67
Telibinu 17
Termopylai Savaşları 40
Thebai 36
Themistokles 45
Thessaloniki 100

Thrasymachos (Kalkedonlu) 32
Tiglat Pieser I. 20
Tigranes I. 76-78
Tigranokerta 77
Tiribazos 46-47
Tissaphernes 43, 46
Titus Livius 85
Titus Quinctius Flamininus 72
Tolistoboglar 65-67
Toroslar 9-10, 56, 69, 72
Tracheia Dağı 35
Traianus 94, 97-98
Trakheia 75
Trakya, Trakyalılar 13, 28, 48, 56, 64, 67, 72, 77; **kavimleri** 20
Triarius (Amiral) 78
Triopion 31
Triparadeisos 54
Troas 31, 59, 72, 94- 95
Trokmiler 65, 67
Troya 13, 18-20, 30-31, 37, 49; **Savaşı** 20, 37
Troya/İlion 103
Tukidides 42
Tuna 21
Tyche 103

Ug

Ugarit 18, 30;**çiviyazısı** 33
Ulansey 85
Urartu devleti 19
Urfa 11

Va

Valerian 95
Verethragna 70
Via Egnatia 94
Vilusa 18-20

Ya

Yahudiler 93
Yeni Roma 103
Yuhanna (Hz) 98
Yunan(lılar) 22-23, 26, 28, 30, 33, 36-37, 40-41, 43-44, 47, 55, 59, 62, 79, 104; **birliği** 48; **dünyası** 63; **heykelleri** 70; **kavimleri** 58; **kentleri** 27, 39-40, 44, 46-50, 56-57, 62, 66, 79; **kolonileri** 32, 34; **kültürü** 28, 38, 50
Yunanistan 13, 30-32, 37-38, 40-41, 45-46, 48, 55, 66, 72-74, 76, 95

Zalpa 17
Zela (Zile) 78, 80
Zeugma 68
Zeus 24, 37, 69, 86-87
Zeus Basileus 51
Zeus Bennios 24
Zeus Oromasdes 69
Zipoites 64